

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БУГА АЛЛА ЮРІЇВНА

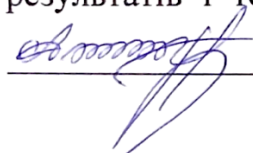
УДК 343.985.7

**ДИСЕРТАЦІЯ
МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З
НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ**

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 А.Ю. Буга

Науковий керівник – **Тіщенко Валерій
Володимирович**, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН
України, заслужений діяч науки і техніки
України

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

Буга А. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020.

Дисертація є самостійною завершеною науковою працею, у якій вперше розроблено методику розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. У результаті вирішення завдань, поставлених у дисертації, вперше розроблено криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. Так, у дисертаційному дослідженні вперше розроблено детальну класифікацію досліджуваних кримінальних правопорушень за способом їх вчинення, зокрема: а) за формою злочинної діяльності; б) за критерієм використання знарядь та засобів; в) за способом фальсифікації лікарських засобів; г) за способом розповсюдження лікарських засобів, які стали предметом незаконного обігу; д) за легальністю інфраструктури в межах якої вчинялися злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів; е) за фактом здійснення приховування; є) за складністю дій, які відносяться до способу приховування злочинного діяння. Крім того, у дисертації вперше класифіковано вказані злочини за предметом злочинного посягання та обстановкою вчинення. Під час класифікації злочинів за обстановкою вчинення обрано такі класифікаційні критерії: а) локалізація злочинних дій; б) масштабність злочинної діяльності; в) обстановка місця безпосереднього вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів; г) термін незаконного обігу. Також у дослідженні вперше розроблено криміналістичну класифікацію таких злочинів у залежності від особи злочинця та особи потерпілого.

У дисертації вперше надано криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів. Так, за результатами аналізу судової практики та контент-аналізу виокремлено такі способи підготовки

злочинів, які вчиняються у вигляді виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів: *по-перше*, розробку злочинних схем, які забезпечують невразливість злочинної діяльності; *по-друге*, вибір виду та найменування лікарського засобу; *по-третьє*, вивчення кон'юнктури ринку лікарських засобів; *по-четверте*, пошук матеріальних, технічних і документальних засобів для вчинення злочину; *по-п'яте*, налагодження необхідних контактів з метою реалізації продукції; *по-шосте*, вибір місця, будівель і споруд для виробництва, зберігання вироблених чи придбаних отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів; *по-сьоме*, вибір місця і осіб для збуту продукції; *по-восьме*, визначення джерел і каналів отримання сировини; *по-дев'яте*, підбір персоналу для виробництва і збуту лікарських засобів; *по-десяте*, підбір співучасників і розподіл ролей між ними; *по-одинадцяте*, розробка способів приховування злочинної діяльності; *по-дванадцяте*, пошук і переобладнання транспортних засобів для транспортування як сировини так і готової продукції. Визначено такі способи підготовки до вчинення контрабанди фальсифікованих лікарських засобів: *по-перше*, налагодження тісних контактів між учасниками злочину, в тому числі з продавцями фальсифікованих лікарських засобів; *по-друге*, вивчення та оцінка можливостей переміщення фальсифікованих лікарських засобів з приховуванням від митного контролю або повз митний контроль; *по-третьє*, аналіз митного законодавства, вивчення порядку проведення прикордонного та митного контролю; *по-четверте*, пристосування прихованих місць у транспортних засобах і перевірка можливості їх використання з метою здійснення контрабанди; *по-п'яте*, налагодження корумпованих зав'язків з працівниками митниці та прикордонної служби тощо.

Також у дисертації вперше систематизовано систему обставин, які підлягають встановленню під час розслідування злочинів цієї категорії, зокрема: а) обставини пов'язані із способом вчинення злочину; б) обставини, пов'язані із предметом злочинного посягання; в) обставини, що пов'язані із обстановкою вчинення злочину; г) обставини, пов'язані з особою злочинця; д) обставини щодо

наслідків, які настали у результаті такої злочинної діяльності; е) обставини, які впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення та обставини, які є підставою звільнення від кримінальної відповідальності.

Крім того, у дисертації вперше виокремлено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та визначено систему завдань для кожної із таких ситуацій. Так, виокремлено та охарактеризовано такі слідчі ситуації: по-перше, наявна інформація щодо події, яка може містити ознаки кримінального правопорушення та відома інформація щодо особи до неї причетної; по-друге, виявлено ознаки конкретного злочину та встановлені посадові особи, які згідно функціональних обов'язків можуть бути суб'єктами такого злочину; по-третє, виявлено злочин пов'язаний із незаконним обігом лікарських засобів, вчинення якого можливе спеціальним суб'єктом; по-четверте, встановлено подію з ознаками злочину, але відсутні дані щодо осіб, причетних до злочинної діяльності. Визначено та охарактеризовано систему завдань для кожної із наведених ситуацій, а також запропоновано алгоритми їх розв'язання.

У дисертаційному дослідженні удосконалено положення щодо організації взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування. Так, у дослідженні виокремлено такі форми взаємодії: проведення спільного аналізу стану, структури злочинності, причин і умов, що сприяють її вчиненню, прогнозування тенденцій поширення злочинності в сфері незаконного обігу лікарських засобів; обмін оперативною інформацією, що становить інтерес для боротьби з вказаними злочинами; розроблення й реалізація спільних програм, планів боротьби з злочинністю в сфері незаконного обігу лікарських засобів; створення робочих груп для підготовки законопроектів, пропозицій про зміни й доповнення до законодавства; проведення узгоджених оперативно-розшукових, профілактичних та інших заходів; створення спільних банків даних про осіб, причетних до вчинення злочинів пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів; підготовка й проведення спільних колегій, нарад, семінарів з питань вдосконалення взаємодії; розроблення навчальних програм та проведення занять у системі професійної підготовки; удосконалення міжнародного співробітництва у сфері боротьби з

злочинністю, пов'язаною з незаконним обігом лікарських засобів; інформування громадськості про результати діяльності в боротьбі з злочинністю, пов'язаною з незаконним обігом лікарських засобів.

З метою удосконалення взаємодії запропоновано створити міжвідомчу базу даних, яка адмініструється Міністерством охорони здоров'я України, з можливістю внесення інформації іншими авторизованими користувачами (правоохоронними органами; митними органами та ін.). У каталогах повинна міститися інформація відносно лікарських засобів їх доклінічного вивчення, клінічних випробувань: реєстраційні матеріали; фото зразків оригінальних препаратів та їх упаковок; основні засоби захисту від фальсифікації, які застосовуються виробниками; серії зареєстрованих та дозволених до реалізації на території України лікарських засобів; перелік лікарських засобів, обіг яких тимчасово заборонений; дані відносно лікарських засобів, які стали предметом злочинних посягань та ін. База даних може синхронізуватися з іншими додатками та програмами, наприклад, при скануванні штрих-коду лікарського засобу при відпуску в аптеці споживачам чи при прийомі лікарських засобів для реалізації в аптечних закладах автоматично перевіряється інформація стосовного нього – чи не заборонений обіг відповідного лікарського засобу, чи не був відповідний лікарський засіб предметом злочинних посягань (фальсифікації, контрабанди, незаконного виробництва чи виготовлення, порушення встановленого порядку державної реєстрації та ін.); дистриб'ютори при здійсненні оптової торгівлі; також прикордонні та митні органи можуть використовувати інформацію з бази даних при здійсненні прикордонного контролю чи митних оформлень, коли є потреба в інформації відносно лікарських засобів, наприклад, з допомогою спеціально розробленої програми чи мобільних додатків сканувати штрих-коди при здійсненні зазначених процедур.

Також у роботі удосконалено організаційно-тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій щодо злочинів цієї категорії, зокрема конкретизовано об'єкти огляду під час розслідування злочинів цієї категорії, охарактеризовано особливості огляду фальсифікованих лікарських засобів, їх вилучення та зберігання із метою подальшого використання як доказів у

кримінальному провадженні, виокремлено особливості огляду документів, які використовуються під час вчинення злочинів цієї категорії із акцентуванням уваги на виявлення фактів інтелектуальної підробки таких документів. Крім того, у дисертації визначено, що місцями проведення обшуку при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, можуть бути: місця проживання осіб, причетних до здійснення будь-яких з дій, які структурно входять у зміст поняття «незаконний обіг лікарських засобів»; квартири, приватні домоволодіння, гаражі, побутові приміщення, які використовуються виключно для злочинної діяльності та не є місцем проживання; місця роботи осіб причетних до вчинення злочинних діянь; окремо взятий цех чи службове приміщення легально існуючих фармацевтичних організацій, які використовуються для незаконного виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, фальсифікованих лікарських засобів, інших незаконних дій з лікарськими засобами; інші місця регулярного перебування осіб причетних до вчинення злочинних діянь; місця проживання родичів або близьких осіб співучасників злочинної групи; приміщення аптечних установ, медичних закладів, які являлися місцем збуту; приміщення друкарень та інших місць, які являлися місцем виготовлення упаковок, інструкцій для фальсифікованих препаратів, або інших супутніх матеріалів.

Обґрунтовано, що найтипівішими об'єктами пошуку в досліджуваній категорії проваджень є: фальсифіковані лікарські засоби, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби; гроші та цінності, отримані внаслідок вчинення злочинних діянь; обладнання, сировина, посуд чи інші предмети, які використовувалися для незаконного виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів, зокрема ті, на яких залишилися їх сліди; пристосування для фасування лікарських засобів; рідини, порошки, таблетки, ампули, флакони, активні фармацевтичні інгредієнти та ін. хімічні речовини; технологічна документація, яка могла б використовуватися в процесі виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів; документи, що свідчать про джерела придбання сировини, інших хімічних речовин, активні фармацевтичні інгредієнти, (конверти, бандеролі, посилки з інформацією

про дату поштової реєстрації відправлень, адресу та контактні дані відправника й одержувача; медична документація, чеки аптек та магазинів, квитанції про відправку грошей, товарно-транспортні накладні поштових перевізників; квитки на міські та міжміські засоби транспорту, квитанції про сплату послуг в інших містах; нотатки з інформацією про постачальників, співучасників, клієнтів); договори: оренди, купівлі-продажу нерухомого майна та земельних ділянок, інші документи, що містять відомості про місця ймовірного розміщення потужностей для незаконного виробництва, виготовлення, зберігання отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів; комп'ютерна техніка та електронно-цифрові прилади з функцією пам'яті (телефонні апарати, смартфони, планшети тощо), що мають властивість зберігати в електронній пам'яті інформацію особистого характеру, що вводиться власником, а також відомості щодо обставин їх експлуатації; SIM картки; носії інформації (карти пам'яті, переносні жорсткі диски); цифрові реєстратори мови, камери відеоспостереження (web-камери); системи IP- та Інтернет-телефонії тощо; повідомлення електронної пошти, соціальних мереж, розміщені на них листи, аудіо та відеофайли, фотографії, що містять інформацію про: злочинну діяльність особи та його співучасників, місця та процес виробництва, виготовлення лікарських засобів, збуту, ймовірного схову, підтверджують знайомства та зв'язки організатора та учасників групи, надають об'єктивну інформацію про зовнішність злочинців тощо; легкові та вантажні транспортні засоби, які могли використовувалися при вчиненні злочинів.

Також у роботі удосконалено положення щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів у частині конкретизації переліку експертиз та питань, які виносяться на дослідження експертам.

Ключові слова: розслідування злочинів, криміналістична класифікація, фальсифіковані лікарські засоби; слідча ситуація; слідчі (розшукові) дії; спеціальні знання.

SUMMARY

Buga A. Methods of investigation of crimes associated with drug trafficking. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2020.

The dissertation is an independent completed scientific work, which for the first time developed a method of investigating crimes related to drug trafficking. As a result of solving the tasks set in the dissertation, for the first time a forensic classification of crimes related to drug trafficking was developed. Thus, in the dissertation research for the first time a detailed classification of the investigated criminal offenses according to the method of their commission was developed, in particular: a) according to the form of criminal activity; b) according to the criterion of use of tools and means; c) by the method of falsification of medicines; d) by the method of distribution of medicinal products that have become the subject of illicit circulation; e) the legality of the infrastructure within which crimes related to the illicit trafficking of medicines were committed; f) upon concealment; g) the complexity of actions that relate to the method of concealing a criminal act. In addition, the dissertation for the first time classifies these crimes on the subject of criminal encroachment and the circumstances of the commission. During the classification of crimes according to the circumstances of the crime, the following classification criteria were chosen: a) localization of criminal acts; b) the scale of criminal activity; c) the situation at the place of direct commission of crimes related to the illicit trafficking of medicines; d) the term of illicit trafficking. Also, the study for the first time developed a forensic classification of such crimes depending on the identity of the offender and the victim.

For the first time, the dissertation provides a forensic description of crimes related to drug trafficking. Thus, the results of the analysis of judicial practice and content analysis identified the following methods of preparation of crimes committed in the form of production, manufacture, acquisition, transportation, shipment, storage for sale or sale of toxic, potent, counterfeit drugs: first, the development of criminal schemes that ensure

the invulnerability of criminal activity; secondly, the choice of type and name of the drug; third, the study of the market situation for medicines; fourth, the search for material, technical and documentary means to commit a crime; fifth, establishing the necessary contacts in order to sell products; sixth, the choice of location, buildings and structures for the production, storage of manufactured or purchased toxic, potent, counterfeit drugs; seventh, the choice of place and persons for the sale of products; eighth, the definition of sources and channels for obtaining raw materials; ninth, the selection of personnel for the production and sale of medicines; tenth, the selection of participants and the distribution of roles between them; eleventh, the development of ways to conceal criminal activity; twelfth, search and re-equipment of vehicles for transportation of both raw materials and finished products. The following methods of preparation for the smuggling of counterfeit medicines have been identified: first, the establishment of close contacts between the participants in the crime, including with sellers of counterfeit medicines; secondly, study and assessment of the possibilities of movement of counterfeit medicines with concealment from customs control or beyond customs control; thirdly, analysis of customs legislation, study of the procedure for border and customs control; fourth, adaptation of hidden places in vehicles and verification of the possibility of their use for the purpose of smuggling; fifth, establishing corrupt connections with customs and border guards, and so on.

Also, for the first time, the dissertation systematizes the system of circumstances to be established during the investigation of crimes of this category, in particular: a) circumstances related to the manner of committing the crime; b) circumstances related to the subject of the criminal encroachment; c) circumstances related to the circumstances of the crime; d) circumstances related to the identity of the offender; e) the circumstances of the consequences resulting from such criminal activity; f) circumstances that affect the severity of the criminal offense and the circumstances that are the basis for exemption from criminal liability.

In addition, for the first time, the dissertation identifies typical investigative situations of the initial stage of the investigation and defines a system of tasks for each of these situations. Thus, the following investigative situations are singled out and

characterized: first, available information about the event, which may contain signs of a criminal offense and known information about the person involved in it; secondly, the signs of a specific crime are identified and officials are identified who, according to their functional responsibilities, may be the subjects of such a crime; thirdly, a crime related to the illicit trafficking of medicines, the commission of which is possible by a special entity; fourth, an event with signs of a crime has been established, but there are no data on persons involved in criminal activity. The system of tasks for each of the given situations is defined and characterized, and also algorithms of their decision are offered.

The dissertation research improved the provisions on the organization of the investigator's interaction with other subjects during the investigation. Thus, the study identified the following forms of interaction: a joint analysis of the state, structure of crime, causes and conditions that contribute to its commission, forecasting trends in crime in the field of drug trafficking; exchange of operational information of interest for combating these crimes; development and implementation of joint programs, plans to combat crime in the field of drug trafficking; creation of working groups for preparation of bills, proposals on changes and additions to the legislation; carrying out coordinated operative-search, preventive and other measures; creation of joint data banks on persons involved in the commission of crimes related to the illicit trafficking of medicines; preparation and holding of joint boards, meetings, seminars on improving cooperation; development of educational programs and conducting classes in the system of professional training; improving international cooperation in the fight against drug-related crime; informing the public about the results of activities in the fight against crime related to drug trafficking.

In order to improve the interaction, it is proposed to create an interdepartmental database, which is administered by the Ministry of Health of Ukraine, with the possibility of entering information by other authorized users (law enforcement agencies, customs authorities, etc.). The catalogs should contain information on drugs for their preclinical study, clinical trials: registration materials; photos of samples of original drugs and their packaging; basic means of protection against counterfeiting used by manufacturers; a series of drugs registered and permitted for sale on the territory of Ukraine; the list of

medicines, the circulation of which is temporarily prohibited; data on drugs that have become the subject of criminal encroachments, etc. The database can be synchronized with other applications and programs, for example, when scanning the barcode of a drug when dispensed in a pharmacy to consumers or when receiving drugs for sale in pharmacies, the information about it is automatically checked - whether the circulation of the drug is prohibited or not. the relevant medicinal product was the subject of criminal encroachments (falsification, smuggling, illegal production or manufacture, violation of the established procedure for state registration, etc.); distributors in the wholesale trade; also border and customs authorities can use information from the database when carrying out border control or customs clearance, when there is a need for information about medicines, for example, using a specially designed program or mobile applications to scan barcodes in carrying out these procedures.

The paper also improves the organizational and tactical features of investigative (search) actions for crimes of this category, in particular, specifies the objects of inspection during the investigation of crimes of this category, describes the features of inspection of counterfeit drugs, their seizure and storage for further use as evidence. criminal proceedings, highlights the features of the review of documents used in the commission of crimes of this category with an emphasis on identifying the facts of intellectual forgery of such documents. In addition, the dissertation defines that the places of search in the investigation of crimes related to drug trafficking may be: the place of residence of persons involved in any of the actions that are structurally included in the concept of "drug trafficking funds "; apartments, private households, garages, living quarters, which are used exclusively for criminal activity and are not a place of residence; places of work of persons involved in the commission of criminal acts; a separate shop or office of legally existing pharmaceutical organizations, which are used for illegal production of poisonous or potent drugs, counterfeit medicines, other illegal actions with medicines; other places of regular stay of persons involved in the commission of criminal acts; places of residence of relatives or close persons of accomplices of a criminal group; premises of pharmacies, medical institutions, which were the place of sale; premises of printing houses and other places that were the place of production of packaging,

instructions for counterfeit drugs, or other related materials.

It is substantiated that the most typical objects of search in the studied category of proceedings are: counterfeit medicines, poisonous or potent medicines; money and valuables received as a result of committing criminal acts; equipment, raw materials, utensils or other items used for the illegal production, manufacture of poisonous or potent, falsified medicines, including those on which their traces have remained; devices for packaging of medicines; liquids, powders, tablets, ampoules, vials, active pharmaceutical ingredients, etc. chemical substances; technological documentation that could be used in the process of production, manufacture of poisonous or potent, counterfeit drugs; documents certifying the sources of purchase of raw materials, other chemicals, active pharmaceutical ingredients (envelopes, parcels, parcels with information about the date of postal registration of items, address and contact details of the sender and recipient; medical records, checks of pharmacies and stores, receipts) money, consignment notes of postal carriers; tickets for city and intercity means of transport, receipts for payment of services in other cities; notes with information about suppliers, partners, customers); agreements: lease, purchase and sale of real estate and land plots, other documents containing information on the places of probable placement of facilities for illegal production, manufacture, storage of poisonous or potent, counterfeit medicines; computer equipment and electronic-digital devices with memory function (telephones, smartphones, tablets, etc.), which have the ability to store in electronic memory personal information entered by the owner, as well as information about the circumstances of their operation; SIM card; storage media (memory cards, portable hard drives); digital speech recorders, video surveillance cameras (web-cameras); IP and Internet telephony systems, etc .; e-mails, social networks, letters posted on them, audio and video files, photos containing information about: criminal activity of a person and his accomplices, place and process of production, manufacture of medicines, sales, probable storage, confirm acquaintances and connections organizer and members of the group, provide objective information about the appearance of criminals, etc .; cars and trucks that could be used in committing crimes.

The paper also improves the provisions on the use of specialized knowledge in the

investigation of crimes related to the illicit trafficking of medicines in terms of specifying the list of examinations and issues submitted for examination by experts.

Key words: crime investigation, forensic classification, counterfeit medicines; investigative situation; investigative (search) actions; expertise.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Буга А.Ю. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 2(27). Том 2. С. 77-83.
2. Буга А.Ю. Особа злочинця в структурі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. Том 2. С. 55-59.
3. Buga A.U. The Method of Crimes Related to Drug Trafficking as an Element of Forensic Characterization. *European Reforms Bulletin*. 2020. No. 2. P. 2-7.
4. Буга А.Ю. Окремі аспекти історико-правового розвитку обігу фальсифікованих лікарських засобів крізь призму становлення фармацевтичної індустрії. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 2 (12). С. 42-48.

Наукові публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

5. Буга А.Ю. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Львів, 14-15 червня 2019 року). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 92-94.
6. Буга А.Ю. Слідчі ситуації при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Вплив юридичної науки на розвиток*

міжнародного та національного законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 14-15 лютого 2020 року). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 26-29.

7. Буга А.Ю. Визначення предмету посягання злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали VIII Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 5 червня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 174-177.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ	13
1.1. Становлення та розвиток інституційного і правового забезпечення протидії злочинній діяльності, пов'язаної з незаконним обігом лікарських засобів	13
1.2. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів	37
1.3. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів	57
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ	79
2.1. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів.....	79
2.2. Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів.....	99
2.3. Форми та напрями взаємодії під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів.....	119
РОЗДІЛ 3. ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ.....	137
3.1. Тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	137
3.2. Форми та напрями використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів.....	155
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	192
ДОДАТКИ	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АФІ** – активний фармацевтичний інгредієнт;
- БАД** – біологічно активна добавка;
- ВООЗ** – Всесвітня організація охорони здоров'я;
- Держлікслужба** – Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками;
- ДЕЦ** – державне підприємство «Державний експертний центр МОЗ України»;
- ДФУ** – Державна фармакопея України;
- ЗМІ** – засоби масової інформації;
- КК України** – Кримінальний кодекс України;
- КПК України** – Кримінальний процесуальний кодекс України;
- ЛЗ** – лікарський засіб;
- ЛП** – лікарський препарат;
- МК України** – Митний кодекс України;
- МОЗ України** – Міністерство охорони здоров'я України;
- НДЕКЦ** – науково-дослідний експертно-криміналістичний центр;
- НТД** – нормативно-технічний документ;
- СОГ** – слідчо-оперативна група;
- ФЛЗ** – фальсифікований лікарський засіб;
- GSP** – належна клінічна практика;
- GMP** – належна виробнича практика;
- PIC/S** – конвенція по фармацевтичних інспекціях та Міжнародна система взаємодії фармацевтичних інспекцій.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із ключових завдань держави є забезпечення безпеки громадян в усіх сферах суспільного життя, зокрема й у сфері охорони здоров'я, складником якої є лікарське забезпечення, що включає відповідну систему дозвільних заходів, механізмів управління фармацевтичною діяльністю, процеси виробництва та контролю за якістю готової продукції, її роздрібну та оптову реалізацію. Щорічно збільшується кількість лікарських засобів, а фармацевтичний ринок стрімко розвивається. Водночас, поряд із позитивними тенденціями у вказаній сфері, спостерігається підвищена увага до такої діяльності кримінальних структур та формування кримінальних ринків лікарських засобів, зокрема й фальсифікованих лікарських засобів, які все частіше потрапляють в обіг та ставлять під загрозу здоров'я населення. Згідно з висновками Всесвітньої організації охорони здоров'я у країнах із середнім рівнем доходу один із десяти лікарських засобів є фальсифікованим або не відповідає встановленим стандартам якості. Так, протягом 2015 року Держлікслужбою України надано 33 розпорядження про заборону обігу 22 найменувань фальсифікованих лікарських засобів, 2016 рік – 31 розпорядження про заборону обігу 21 найменування фальсифікованих лікарських засобів, 2017 рік – 12 розпоряджень про заборону обігу 10 найменувань відповідно. Загалом в період з червня 2013 року до травня 2018 року Держлікслужбою України було надано 257 розпоряджень про заборону обігу фальсифікованих лікарських засобів.

Опрацювання матеріалів слідчої практики свідчить, що під час розслідування таких кримінальних правопорушень слідчі зіштовхуються зі значною кількістю проблем, які пов'язані зі складністю технології злочинної діяльності, специфікою предмета злочинного посягання, необхідністю застосування спеціальних знань протягом усього процесу досудового розслідування. Крім того, наразі у межах криміналістики відсутня сформована методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, що свідчить про відсутність належного наукового забезпечення практичної реалізації вказаного напрямку слідчої

діяльності.

У межах криміналістичної науки дослідженню проблем формування криміналістичних методик розслідування злочинів присвятили свої наукові праці Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, І.М. Лузгін, В.В. Лисенко, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко, Ю.М. Чорноус, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько, Б.В. Щур, М.П. Яблоков та інші вчені.

Визнаючи значимість здобутків вчених, слід зазначити, що наразі у межах криміналістичної науки методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, залишається практично недослідженою. Так, на сучасному етапі її формування існує нагальна необхідність розроблення криміналістичної класифікації таких злочинів та їх криміналістичної характеристики. Крім того, наукового забезпечення потребує організація розслідування вказаних кримінальних правопорушень у частині виокремлення системи обставин, які підлягають встановленню під час досудового розслідування, характеристики типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування та відповідної системи слідчих версій, а також форм та напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. Не менш важливим на сьогодні є також обґрунтування положень тактики розслідування таких кримінальних правопорушень, зокрема тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також форм та напрямів використання спеціальних знань під час розслідування.

Наведене і зумовлює актуальність та новизну теми представленого дисертаційного дослідження.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. Мета дослідження полягає у розробленні на підставі аналізу матеріалів практики та теоретичних напрацювань основ методики розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

окреслити становлення та розвиток інституційного та правового забезпечення протидії злочинній діяльності, пов'язаній із незаконним обігом лікарських засобів;

розробити криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів;

надати криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів;

виокремити обставини, які підлягають встановленню під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів;

охарактеризувати типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів;

розробити пропозиції з удосконалення форм та напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження під час розслідування таких злочинів;

охарактеризувати тактичні особливості проведення окремих слідчих розшукових дій під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів;

визначити форми та напрями використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів.

Об'єктом дослідження є злочинна діяльність та діяльність із її виявлення та розслідування.

Предметом дослідження є методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів.

Методи дослідження. Методологічну основу наукового дослідження складає комплекс загальнонаукових (діалектичний, системно-структурний, формально-логічні, моделювання), окремо-наукових (статистичний, конкретно-соціологічні) та спеціально-наукових (формально-юридичний, логіко-юридичний та порівняльно-правовий) методів пізнання. В основі їх застосування та систематизації для вирішення конкретних завдань цього дослідження покладено

принципи гносеології. Діалектичний метод використовується як всезагальний для пізнання розвитку наукової думки, а також становлення та розвитку інституційного та правового забезпечення протидії злочинам, пов'язаним з незаконним обігом лікарських засобів (1.1), розробити класифікацію злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів (1.2), а також надати криміналістичну характеристику таких злочинів (1.3). Застосування системно-структурного методу дозволило типізувати слідчі ситуації початкового етапу розслідування, розробити систему завдань та алгоритмів їх розв'язання для кожної з них (2.2), надати пропозиції щодо оптимізації форм та напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження під час розслідування (2.3.), виокремити систему обставин, які підлягають встановленню під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів (2.1). Формально-логічний метод використано для формулювання науково-практичних рекомендацій щодо вирішення завдань типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування (2.2); метод моделювання – для розроблення оптимальних моделей проведення слідчих (розшукових) дій (3.1) та пропозицій з удосконалення напрямів використання спеціальних знань під час розслідування злочинів досліджуваної категорії (3.2). Статистичний та конкретно-соціологічні методи використані під час збирання емпіричної бази в цілому для дослідження – анкетування слідчих НП України та СБ України; опрацювання матеріалів анкетування, матеріалів кримінальних проваджень, статистичних даних Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України та в ході збору іншої додаткової інформації щодо особливостей злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів.

Теоретичною основою дисертації є висновки і положення, обґрунтовані сучасними розробками в галузі філософії, криміналістики, кримінального права, кримінального процесуального права, теорії оперативно-розшукової діяльності, соціології тощо.

Нормативно-правовою основою дисертації є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, галузеве законодавство та відомчі нормативно-правові акти.

Емпіричну базу дослідження складають результати анкетування 196 слідчих НП України та СБ України, 400 громадян України в Одеській та Вінницькій областях, а також опрацювання статичних даних, аналітичних матеріалів, судових вироків та кримінальних проваджень щодо злочинів цієї категорії.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що воно є першим комплексним дослідженням методики розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів.

У межах здійсненого дослідження одержано результати, які мають наукову новизну:

уперше:

розроблено криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, за такими класифікаційними критеріями: а) за способом вчинення злочину (форма злочинної діяльності, знаряддями та засобами, особливостями безпосередньої фальсифікації лікарського засобу, способом розповсюдження лікарських засобів, легальністю інфраструктури розповсюдження, особливостями приховування злочину); б) за предметом злочину; в) за обстановкою вчинення злочину (локалізація злочинних дій, масштаби злочинної діяльності, термін злочинної діяльності); г) за особою злочинця (соціальна та професійна характеристика, кількість осіб, задіяних у злочинній діяльності, злочинний досвід, гендерний критерій); д) за особливостями потерпілого (ознаки потерпілого, наслідки злочинної діяльності для потерпілого);

надано криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів: а) охарактеризовано типові структурні елементи підготовки до вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів; б) виокремлено та охарактеризовано способи незаконного збуту отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів; в) охарактеризовано типову структуру підготовки до контрабанди фальсифікованих лікарських засобів; г) охарактеризовано способи приховування злочину; д) надано характеристику лікарських засобів як предметів злочинного посягання; е) виокремлено та охарактеризовано основні елементи обстановки вчинення досліджуваних злочинів;

- є) визначено особливості слідоутворення під час вчинення таких злочинів;
- ж) надано типову характеристику різних типів особи злочинця;

визначено та охарактеризовано обставини, які підлягають встановленню під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів:

- а) обставини, пов'язані зі способом вчинення злочину;
- б) обставини, пов'язані з предметом злочинного посягання;
- в) обставини, пов'язані з обстановкою вчинення злочину;
- г) обставини, пов'язані з особою злочинця;
- д) обставини щодо наслідків, які настали у результаті вчинення злочину;
- е) обставини, які впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення;

виокремлено та охарактеризовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, зокрема: *по-перше*, наявна інформація щодо події, яка може містити ознаки кримінального правопорушення та відома інформація щодо причетних до неї осіб; *по-друге*, виявлено ознаки конкретного злочину та встановлені посадові особи, які згідно функціональних обов'язків можуть бути суб'єктами злочину; *по-третє*, виявлено злочин, пов'язаний із незаконним обігом лікарських засобів, вчинення якого можливе спеціальним суб'єктом; *по-четверте*, встановлено подію з ознаками злочину, але відсутні відомості щодо осіб, причетних до злочинної діяльності;

вдосконалено:

положення форм та напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів у частині: а) конкретизації напрямів надання консультацій спеціалістом на початковому етапі розслідування; б) систематизації завдань залучення спеціаліста до підготовки окремих слідчих (розшукових) дій; в) конкретизації функціональної спрямованості спеціаліста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій; г) визначення функціональної спрямованості оперативних підрозділів по боротьбі з наркозлочинністю під час розслідування цієї категорії злочинів;

положення щодо організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема: а) виокремлення типового переліку пошукових об'єктів під час проведення огляду; б) систематизації підготовчих заходів для проведення обшуку; в) виокремлення типових місць проведення обшуків під час розслідування даної категорії злочинів; г) конкретизації предмета допиту підозрюваного; д) розроблення типового переліку питань, які можуть використовуватися слідчим під час допиту підозрюваного у провадженнях цієї категорії;

набули подальшого розвитку:

теоретичні положення щодо історичного розвитку інституційного та правового забезпечення протидії злочинній діяльності, пов'язаної із незаконним обігом лікарських засобів;

положення щодо форм та напрямів використання спеціальних знань під час розслідування протиправних діянь у частині формування типового переліку судових експертиз, які призначаються під час розслідування злочинів цієї категорії та формулювання переліку питань, які ставлять на вирішення експерту.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» та доповідалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (14-14 червня 2019 р., м. Львів); Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (14-15 лютого 2020 р., м. Харків); VIII Міжнародному круглому столі «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (5 червня 2020 р., м. Одеса).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувались у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» «Комплексне дослідження забезпечення ефективності досудового провадження» (державний реєстраційний номер 0115U002495) на 2011-2015 роки як складової плану науково-

дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та прикладні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретико-прикладна концепція протидія злочинності криміналістичними методами і засобами» як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 4 листопада 2016 року (протокол №4).

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані у дисертації, використовуються у:

науково-дослідній сфері – як основа для подальших наукових розробок положень методики розслідування злочинної діяльності, пов’язаної з незаконним обігом лікарських засобів;

правозастосовній діяльності – для організаційного, методичного, інформаційного забезпечення роботи підрозділів Служби безпеки України та Національної поліції України, органів, які входять до структури Держлікслужби та інших органів, що координуються Міністерством охорони здоров’я, функціональними завданнями яких є з врегулюванням обігу лікарських засобів;

освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін: «Криміналістика», «Методика і тактика розслідування злочинів», «Теорія оперативно-розшукової діяльності» у вищих навчальних закладах, а також підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів із зазначених дисциплін (акт впровадження у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 06 вересня 2020 р.);

законотворчій діяльності – під час внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України, Кримінально процесуального кодексу України,

інших нормативно-правових актів, якими регулюються відносини у фармацевтичній сфері та регламентується процес розслідування злочинів.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у 7 публікаціях, зокрема 3 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений Міністерством освіти і науки України, 1 статті у зарубіжному періодичному виданні, та 3 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (303 найменування) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок, з яких основного тексту 191 сторінка та дев'ять додатків.

РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

1.1. Становлення та розвиток інституційного і правового забезпечення протидії злочинній діяльності, пов'язаної з незаконним обігом лікарських засобів

Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [122]. Держава зобов'язана спрямовувати свою діяльність на утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Важливим елементом державної політики є забезпечення населення якісними ліками, а інструментом реалізації вказаної державної функції є належний фармацевтичний контроль і профілактика порушень суб'єктами даного ринку.

Проблема забезпечення безпечними та якісними лікарськими засобами має глибоке історичне коріння. Вона зародилася задовго до появи офіційної медицини і була актуальна на всіх етапах розвитку людського суспільства. Вивчення історичного досвіду боротьби з феноменом незаконного обігу лікарських засобів має важливе значення для процесу пізнання даного соціально-правового явища. Як справедливо відмічав Л.В. Черепнін, історія завжди сучасна і злободенна. Яким би віддаленим відрізком часу вона не займалася, через нього вона бачить шлях до сьогоденного дня, а через сьогоденний день – в майбутнє [283, с. 272]. В історично-правовому дослідженні незаконного обігу лікарських засобів важливу роль відіграє об'єктивна оцінка відповідного історичного етапу боротьби з даним явищем і відомий консерватизм, який ґрунтується на зберіганні і закріпленні вітчизняного досвіду з урахуванням характеру соціально-економічних і політико-правових змін в державі. Історичні джерела допомагають зрозуміти закономірності зародження категорії «лікарські засоби», способи здійснення обігу лікарських засобів, при цьому дають можливість дізнатися про факти «незаконного», на той час, перебігу даного процесу.

Єгипетська «Книга приготування ліків для всіх частин тіла» або «Папірус Еберса», датований XVII століттям до нашої ери, свідчить про те, що медицина в Стародавньому Єгипті перебувала в руках касти жерців, що перетворюють лікування в особливий ритуал. У цілях безпеки вони приховували від простого народу склад ЛЗ і рецепти їх приготування, навмисне привласнюючи їм самі мудрі назви, в основному по іменах різних богів. Сучасним вченим досить складно розшифрувати дані рецепти [147, с. 18-19].

Перші відомості про підробку ліків відносять до IV століття до н.е. Підробкою ліків займалися лікарі, які зменшували концентрацію дорогих складових лікарського засобу більш дешевими домішками або повністю замінювали дорогі речовини на зовнішньо схожі, але більш дешеві. Серед ЛЗ, які виготовлялися безпосередньо в аптеках за рецептом лікаря, досить часто зустрічалися фальсифіковані. Наприклад, можна було зустріти «літаючу мазь», виготовлену із неякісного масла, запах якого маскувався нашатирним спиртом. Досить часто зустрічалися підробки лікарської рослинної сировини, зокрема, кореня ревеню і галенових лікарських форм [68].

У 1500 р. до н.е. єгипетська цариця Хатшепсут найняла спеціальну бригаду для пошуку справжніх лікарських рослин, оскільки ринок був заповнений підробками, від яких не було очікуваного результату [223].

Розкриваючи секрети медицини і фармації стародавніх індусів в священній книзі «Аюр-веда» («Наука життя»), відомий лікар стародавнього світу Сушрута, в IV ст. до н.е. писав: «У руках невігласів ліки – отрута і за своєю дією може бути порівняна з ножем, вогнем або світлом, в руках же людей знаючих воно уподібнюється напою безсмертя».

У працях «Materia medica» («Лікарські засоби») давньоримського лікаря Діоскорида Педанія (I ст.) міститься інструкція з ідентифікації фальсифікованого бальзаму: «Якщо чистий бальзам капають у воду, то він розчиняється, потім швидко згущується до густоти молока. Нечистий – спливає, як оливкова олія, з'єднуючись або роз'єднуючись утворює на воді зірочки, запах у нього різкий. Що стосується підробленого бальзаму, то він викликає згортання молока. Підробляють

його декількома способами. Є люди, які підмішують до нього різні масла, наприклад, масло фісташкове, масло хни, масло дерева, що дає мастику, масло «фіалкового кореня», масло бана, масло пінії, а іноді до нього домішують віск, розтоплений в маслі хни» [233].

Великий внесок у лікарську справу зробили народи стародавніх Греції та Риму. Вперше спробу систематизувати відомості про лікарські засоби зробив славнозвісний давньогрецький лікар, реформатор античної медицини Гіппократ (бл. 460-377 рр. до н.е.).

Гіппократ вважав, що організм людини містить у собі чотири рідини: кров, слиз, жовту і чорну жовч. Порушення рівноваги між цими рідинами призводить до хвороби. Це наївне, з позицій сучасної науки, уявлення для того часу було кроком уперед, оскільки пояснювало лікування хворих не впливом надприродних сил, а лікарськими засобами.

У стародавньому Римі вчення Гіппократа розвинув видатний лікар, один із класиків античної медицини Клавдій Гален (близько 130-200 рр. н.е.). Він встановив, що лікувальний ефект виявляє не сама рослина або її частина (листок, квітка, кора, корінь тощо), а наявні в ній активні речовини. Гален запропонував добувати їх з рослинної сировини шляхом настоювання на вині, оліях, оцті, розробив способи виготовлення настоек, екстрактів, мазей, пластирів, порошків з рослин. Такі препарати й досі називають галеновими.

Продовжуючи, необхідно звернути увагу, що у пам'ятках давньокитайської письменності є багато відомостей медичного характеру. У збірнику пісень «Шицзін» (XI-VI ст. до н.е.), «Трактаті про внутрішнє» («Нейцзін», VI ст. до н.е.), книзі «Чжоуські ритуали» (XI-VII ст. до н.е.) описано перебіг хвороб і способи їх лікування. Здавна в Китаї застосовували голкотерапію та припікання; як лікарські засоби використовували женьшень, опій, морські водорості, квітки камелії та персиків, папороть, лимонник, камфору, іпекакуану, кокони шовкопряда, печінку морських риб, сурму, ртуть, свинець, срібло, мідь та ін. Найдавнішою в світі своєрідною фармакопеею є «Трактат про коріння і трави» («Шень-нун», між XI і V ст. до н.е.), де описано 365 лікарських рослин [101].

Аналіз історичних джерел свідчить, що для систематизації періодів розвитку злочинної діяльності можна обрати критерій формування відповідних економічних інституцій, сформованих для реалізації лікарських засобів та становлення фармацевтичного ринку як самостійного економічного сегмента.

Так, перша аптека була заснована арабами в Багдаді ще в 754 році. Першу європейську аптеку відкрили в Лондоні в 1345 році. У розвитку обігу лікарських засобів від зародження в XIII ст. і до формування прообразу сучасної аптеки на початку XX ст. виділяють три основні етапи, які припадають на певні історичні періоди: князівської доби (1256-1349 рр.), перший польський (1349-1772 рр.) і австрійський (1772-1918 рр.) [261].

На Русі перші лікарі з'явилися в XV ст., саме з їх діяльністю пов'язують перші випадки фальсифікації лікарських засобів. Мабуть, страхи населення призвели до того, що в народі лікарів стали називати бусурманами, а їх лабораторії— «чаклунською кухнею» [85].

До першовідкритих в Україні можна віднести й перші земські та приватні аптеки поза м. Києвом, а саме: в м. Умані та Чигирині (1795 р.); с. Олександрівці на Київщині (1797 р.); Шполі та Черкасах (1800 р.); Немирові та Кам'янцеві-Подільському (1801 р.); Голованівську (1828 р.); Полонному (1835 р.); Кременчузі (1839 р.).

Загальне уявлення про обсяг виконаних робіт приватних «вольних» аптек можна скласти на прикладі Подільської аптеки: за 1835 р. (у 1728 р. була відкрита) було відпущено 295 зареєстрованих рецептів, а у 1836 р. — 663 рецепти. Рецепти писали латиною, вага інгредієнтів позначалась у «гранах», «драгмах» і «унціях» [184, с. 51-52].

20 березня 1773 року з метою впорядкування надання медико-санітарної допомоги та роботи аптек губернатор Львова видає санітарний патент, який забороняв лікарям і аптекарям виконувати професійні обов'язки за відсутності університетських дипломів. Лікарі позбавлялися права самостійно виготовляти ліки для хворих у містах, де були аптеки. Раз на рік у кожній аптеці проводилася ревізія. У разі виявлення порушень на власника накладався штраф. Патент

зобов'язував аптекарів виготовляти ліки лише за рецептом, підписаним лікарем і затвердженим лікарською комісією. Заборонялося також відкривати у містах багато аптек, щоб уникнути конкуренції. Особлива увага приділялась якості приготовлених ліків. Уперше, щоб одержати дозвіл відкрити аптеку, необхідно було скласти іспит, який приймала компетентна комісія [104]. Фактично вказані управлінські рішення правового характеру стали першими ефективними механізмами реагування державних інституцій на проблему обігу фальсифікованих та неякісних лікарських засобів.

На сході України, що перебував під владою Російської імперії, державні аптеки диктували правила суворого контролю за діяльністю приватних аптек. Так, після правління Івана Грозного вийшов «Аптекарський указ» (за часів царювання Михайла Федоровича). Сам цар взяв під контроль аптекарську справу. Ліки відпускали за такою і в медичному асортименті; в аптеках працювали кваліфіковані робітники.

На Правобережжі, що залишалося під владою Польщі до 1795 року, і в Західній Україні, що була під владою Австро-Угорщини, лікарське обслуговування знаходилося в руках приватних осіб і монастирів [261].

У 1789 році було розроблено «Аптекарський Устав». Через те, що в його складанні фармацевти не брали участі, в цьому документі основну увагу приділено медичній практиці. Документ діяв до початку XIX ст., а 23 грудня 1836 року було видано новий «Устав аптекарський». Він став основним документом, який регламентував роботу аптек протягом усього XIX ст. Було визначено професійні та моральні вимоги до аптекарів, їхні обов'язки щодо виконання приписань рецепта за складом та масою інгредієнтів, регламентувався запас лікарських засобів в аптеці.

У 1789 році вперше було надруковано аптечну «Таксу» на існуючі медикаменти і позначено вартість приготування ліків (*taxalaborum*). 3 січня 1808 року міністр внутрішніх справ видав циркулярний наказ, яким зобов'язав працівників аптек позначати точний час отримання рецепта, а на сигнатурі – точний час виготовлення і видачі ліків.

Одним із важливих етапів в закріпленні кримінальної відповідальності за незаконний обіг лікарських засобів було видання в 1845 році «Уложения про покарання кримінальні та виправні» («Уложения о наказаниях уголовных и исправительных»). Розділ восьмий Уложения мав назву «О преступлениях и проступках против общественного благоустройства и благочиния». Перша глава розділу «О преступлениях и проступках против постановлений, ограждающих народной здравие» містила норми, що передбачали відповідальність за порушення правил про заснування аптек, правил про внутрішній устрій і управління аптеками, правил приготування та відпуску ліків з аптек.

Водночас згаданий документ мав підрозділ про порушення правил про заснування аптек закріплював відповідальність за відкриття аптеки без необхідного дозволу, несанкціоноване перенесення аптеки в інше місце, приготування лікарських засобів без спеціального дозволу поза аптекою і роздрібний продаж лікарських засобів оптовим продавцям (ст. 1093-1096 Уложения) [26, с. 44-45].

Особливий інтерес під час ознайомлення з «Уложением про покарання кримінальні і виправні» у нас викликав підрозділ V «Нарушение правил о приготовлении и отпуска лекарств из аптек». Ст. 1105 Уложения передбачала відповідальність управляючого аптекою винного в «приготовление лекарств и лекарственных составов не по правилам фармацевтики, за составление лекарств из веществ не того качества или веса, какие в рецепте прописаны, или из поврежденных, а равно и за приготовление лекарств в нечистых или вредных здоровью сосудах, хотя бы от сего и не было никаких вредных последствий...». Дана стаття враховувала вчинення злочину за недбалістю: «Когда сие произошло от нерадения или ошибки подчиненных управляющему фармацевтов...».

Стаття 1112 Уложения встановлювала відповідальність за наявність тяжких наслідків в результаті виготовлення неякісних лікарських засобів: «Если от упущений, означенных в предыдущих 1105-1111 статьях, последует кому-либо смерть, то виновные, сверх определенных сими статьями денежных за такие упущения взысканий, подвергаются, буде они христиане, церковному покаянию, по распоряжению своего духовного начальства».

Даний підрозділ також передбачав відповідальність за відпуск ліків з порушенням визначених правил (за копіями рецептів або по сигнатурам без підпису лікаря, якщо в їх склад входять сильнодіючі речовини, належним чином ніяк не закупорені, не зав'язані або не запечатані тощо), за помилковий відпуск одного лікарського засобу замість іншого, за відпуск ліків за цінами вище встановленої такси тощо [267].

У 1857 році було видано Лікарський Статут (Врачебный Устав), який з незначними доповненнями проіснував аж до жовтня 1917 року. Даний документ складався з трьох книг: «Установи лікарські», «Статут медичної поліції», «Статут судової медицини». Статут встановлював чітку структуру організації медичної діяльності [22].

У 1864 році було прийнято Статут про покарання, що накладаються мировими суддями. Глава 9 Статуту «Про проступки проти народного здоров'я» містила норму: «За виготовлення для продажу, а також за продаж без належного дозволу лікарських засобів і складів, у випадку якщо це нанесло шкоду, винні, понад відібрання знайдених у них матеріалів і посуду на користь місця богоугодних закладів, піддаються: грошовому стягненню не більше ста рублів» [288, с. 137]. За словами Таганцева, в період дії цього Статуту практикувалася заборона на будь-який продаж будь-яких лікарських речовин за межами аптеки [249].

У 1873 році уряд видає «Правила відкриття аптек», згідно з даним документом дозвіл на відкриття аптеки мав видавати губернатор, при цьому враховувалися чисельність населення і кількість аптек, що діяли у губернії. Так, у великих містах одна аптека повинна була обслуговувати 12 тис. населення і 30 тис. рецептів, у губернських – 10 тис. населення і 15 тис. рецептів. В інших населених пунктах дозволялося відкривати аптеки на відстані не менше ніж 15 верст.

У XIX ст. роботу аптек контролювали міські, районні, обласні лікарні та інспектори. Керував ревізорами головний інспектор охорони здоров'я. У 1865 році в Києві функціонувало 14 аптек, практично всі вони були приватними. Державні аптеки було збережено лише в губернських центрах, проте і вони здебільшого здавалися в оренду приватним провізорам. З метою поліпшення медичного

обслуговування незаможних верств населення земська інтелігенція домоглася дозволу на відкриття вільних аптек, які створювалися на засоби земств. Лікарські засоби у вільних аптеках відпускалися безкоштовно або за низькими цінами. Проте кількість таких аптек була недостатньою, вони були погано обладнані та мали обмежений асортимент лікарських засобів. Звичайно сам принцип забезпечення ліками бідних верств населення був гуманним та прогресивним, проте не зміг суттєво поліпшити загальний рівень медикаментозної допомоги населенню [89, с. 10].

Поява на фармацевтичному ринку запатентованих засобів слугувала стимулом для розвитку їх фальсифікації. У деяких європейських країнах в XIX ст. був прийнятий закон про патенти, який мав на меті захистити права виробників, але це позначилося на вартості запатентованих ліків, їх вартість зросла, паралельно зросла кількість підробленої продукції. У продажу з'явилися лікарські засоби з підробленим зовнішнім виглядом і складом (замість пірамідону містилася сода), сурогати препаратів ототожнювалися з дорогими патентованими лікарськими засобами [47].

Широкий резонанс викликала історія, що сталася в 1909 році, коли судовим слідством у містах Одесі та Вільно було встановлено факти підробки 27 аптекарських товарів. До їх числа входили препарати вітчизняних і зарубіжних фірм (наприклад, зарубіжна компанія «Фарбверке»): мозольні пластирі, антисептичні порошки, проносні і навіть протизаплідні засоби тощо [147, с. 67].

Перед Першою світовою війною виробництво ліків було частково перенесено з аптек на заводи, проте фармацевтична промисловість розвивалася дуже повільно. Сировина, апаратура, лабораторне обладнання повністю закуповувалося за кордоном.

У спеціалізованих публікаціях кінця XIX – початку XX ст. містяться відомості про фальсифікації різних лікарських засобів: «Аспірин», «Пірамідон», «Уротропін», «Ейхінін», «Карболова кислота», «Йодоформ», «Спирт», «Чай» та ін. При цьому експерти відзначають збільшення рівня фальсифікації тих препаратів, які отримали широке застосування в медичній практиці і мали високий попит серед

населення [177].

Після 1917 року почався повний демонтаж існуючої тоді системи медикаментозного забезпечення, весь фармацевтичний персонал аптек було мобілізовано, запаси лікувальних засобів, предмети догляду за хворими та медичний інструментарій було передано військовим лікувальним закладам. Скоротилася кількість аптек за повної відсутності джерел поповнення ліків.

28 грудня 1918 року радянська влада видала декрет про націоналізацію аптек, згідно з яким усе майно аптек передавалося під патронат народних комісаріатів охорони здоров'я. Водночас було націоналізовано фармацевтичні заводи. Управління фармацевтичною справою було передано фармацевтичним підрозділам медико-санітарних відділів місцевих Рад. Останніми було розроблено положення та інструкції про порядок відпуску ліків та контролю за роботою аптек, переліки дозволених лікарських засобів. Лікарські засоби децентралізовано розповсюджувалися та відпускалися безоплатно.

У цей період аптеки із самостійних одиниць перетворюються на придатки військових лікувально-санітарних установ. У січні 1919 року при тимчасовому робітничо-селянському уряді України було організовано відділ народної охорони здоров'я, який з часом було реорганізовано у Народний комісаріат охорони здоров'я (НКОЗ). Аптечний відділ був створений у складі Лікувального управління НКОЗ УРСР.

У травні 1919 року було оприлюднено спільну постанову Наркомату охорони здоров'я і внутрішніх справ Радянської України про ліквідацію союзу власників аптек і аптечних підприємств і націоналізації їх майна на користь забезпечення населення доступною лікарською допомогою і в цілях правильної постановки аптечної справи в Україні.

14 березня 1920 року Рада народних комісарів УСРР видала Декрет «Про націоналізацію аптечної справи», в якому йшлося не лише про передачу всіх аптек у ведення держави, а й заборонялася торгівля медикаментами, дозвіл на відпустку яких давався виключно націоналізованим аптечним установам. Крім того, замість торгівлі медикаментами, вводилася система їх централізованого розподілу. З цією

метою при НКОЗ УСРР було організовано центральний аптечний склад, куди повинні були поступати ліки, медичне обладнання та інструментарій. На жаль, надходжень не було, тому для поповнення запасів уряд багато разів удавався до реквізицій і конфіскацій. Періодично Центральний аптечний склад розподіляв заготовлені таким чином медикаменти між губернськими відділами охорони здоров'я, а ті, в свою чергу, – між підвідділами повітів охорони здоров'я.

23 листопада 1923 року Рада народних комісарів УРСР видала указ, який підтверджував її права на відкриття госпрозрахункових аптечних установ. Госпрозрахункові аптеки займались продажом лікарських засобів як населенню, так і медичним закладам. Безоплатно вони відпускали ліки застрахованій частині населення. Відкривалися приватні аптеки лише з дозволу місцевих органів охорони здоров'я. Проте, це прогресивне починання було скасовано у 1923 році. У цьому році розпочалася політика централізації управлінської структури. Було створено додаткові ланки управлінської структури на республіканському і губернському рівнях – Укрдержмедторг (незабаром перейменований в Укрмедторг) і губмедторги [89, с. 11-12].

Першим кодифікованим кримінально-правовим законодавчим актом даного періоду став Кримінальний кодекс УРСР 1922 року, який затвердив Всеукраїнський ЦВК 23 серпня 1922 року. У його основі лежав Кримінальний кодекс РСФРР 1922 р. [26, с. 46]. У вказаному законодавчому акті існувало дві норми, які дають підстави кваліфікувати незаконний обіг лікарських засобів, диспозиції яких відрізнялись наявністю наслідків у вигляді нанесення шкоди здоров'ю або наявністю такої загрози: «Ст. 190. Фальсификация, т. е. обманное изменение с корыстной целью вида или свойства предметов, предназначенных для сбыта или общественного употребления, а равно самый сбыт таких предметов...» и «Ст. 191. Фальсификация предметов потребления, которая имела или могла иметь последствием причинение вреда здоровью, а равно сбыт таких предметов...» [266].

Кримінальний кодекс УРСР 1927 року зазнав серйозних змін, у розділі VII «Майнові злочини» ми зустрічаємо норму, якою передбачено відповідальність за фальсифікацію: Ст. 183 «За фальсифікацію, тобто за обманну змінну з корисливою

метою вигляду або властивості речей, призначених на збут або на громадський вжиток, а також за збут таких речей – виправно-трудові роботи.

Якщо такі дії мали або могли мати своїм наслідком нанесення шкоди здоров'ю, – позбавлення волі на строк до одного року з заборonoю торгувати».

У ст. 192 Кримінального кодексу УРСР 1927 р., розділ VIII «Порушення правил, що охороняють народне здоров'я, громадську безпеку і публічний порядок», зазначалося: «За виготовлення, зберігання, придбання і збут сильнодіючих отруйних речовин без спеціального на те дозволу, а також за порушення встановлених правил виробництва, зберігання, відпуску, обліку і перевезення сильнодіючих і отруйних речовин, – позбавлення волі на строк до п'яти років з конфіскацією зазначених речовин» [142, с. 53-55].

Кримінальний кодекс Української РСР 1960 року не містив в собі спеціальних норм, якими передбачалася б відповідальність за виробництво і збут неякісних лікарських засобів чи їх підробку. Такі злочини могли кваліфікуватися за ст. 147 «Випуск недоброякісної промислової продукції» (Систематичний або у великих розмірах випуск з промислового підприємства недоброякісної, такої, що не відповідає встановленим стандартам і технічним умовам, або некомплектної промислової продукції директором, головним інженером і начальником відділу технічного контролю, а так само іншими працівниками, які виконують функції вказаних службових осіб); ст. 156 «Продаж недоброякісних товарів у торговельних підприємствах» (Масовий або систематичний продаж недоброякісних товарів у торговельних підприємствах) [141].

Таким чином, постреволуційне кримінальне законодавство характеризується відсутністю спеціальних норм, які передбачають відповідальність за незаконний обіг лікарських засобів, і включенням в кримінальне законодавство статей, які встановлювали відповідальність за використання товарів, продукції, предметів для суспільного споживання, що дало можливість на певному етапі кваліфікувати діяння, в тому числі, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів.

У 1985 році вперше на міжнародному рівні була визнана проблема фальсифікації лікарських засобів, Конференція експертів щодо раціонального

використання лікарських засобів в Найробі (WHO, 1999). У 1988 році Всесвітня асамблея охорони здоров'я прийняла резолюцію WHA 41.16, яка пропонувала Генеральному директору ВООЗ ухвалити програму для запобігання та виявлення експорту, імпорту і контрабанди помилково промаркованої, фальсифікованої або субстандартної фармацевтичної продукції. Резолюція також пропонувала Генеральному директору співпрацювати з Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй у випадках порушення міжнародних договорів з лікарських засобів [63, с. 138].

Важливим моментом в історії нагляду та контролю за фармацевтичною галуззю нашої держави можна вважати створення 15 вересня 1992 року Державної інспекції по контролю якості лікарських засобів у підпорядкуванні МОЗ України. Законодавчого регулювання своїх повноважень та діяльності Державна інспекція набула у 1996 році з прийняттям Закону України «Про лікарські засоби».

До 1998 року єдиним регулятором на фармацевтичному ринку виступало лише МОЗ з Державним фармакологічним комітетом (нині – ДЕЦ) та Державною інспекцією з контролю якості лікарських засобів (нині – Держлікслужба), які функціонували у чіткій вертикальній залежності від МОЗ. У 1999 році було утворено Національне агентство з контролю за якістю та безпекою продуктів харчування, лікарських засобів та виробів медичного призначення, що мало намір об'єднати функції держави у всіх сферах обігу лікарських засобів і 75 спеціальних продуктів харчування (як FDA США), але вже наступного року його діяльність була припинена указом Президента України. У 2004 році утворена Державна служба лікарських засобів і виробів медичного призначення. До функцій служби було віднесено ліцензування у сфері виробництва та обігу лікарських засобів, реєстрація виробів медичного призначення та імунобіологічних препаратів тощо. У 2008 році утворений центральний орган виконавчої влади – Держлікінспекція, що об'єднала в собі функції Державної інспекції з контролю якості лікарських засобів МОЗ України та Державної служби лікарських засобів і виробів медичного призначення. Одним із важливих моментів на той час була спроба не лише сконцентрувати регуляторні та дозвільні функції в одному органі, а й вперше

встановити дієвий контроль за цінами на лікарські засоби. Також було імplementовано до ліцензійних умов вимоги GMP (належна виробнича практика), Україна вступила в PIC/S (конвенція по фармацевтичних інспекціях та Міжнародна система взаємодії фармацевтичних інспекцій). У результаті адміністративної реформи 2011 року Держлікі́нспекція була реорганізована в державну службу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [208] шляхом злиття Державної служби з лікарських засобів та Державної служби з контролю за наркотиками утворено Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

На сьогоднішній день Держлі́кслужба є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, державного ринкового нагляду за медичними виробами та державного регулювання і контролю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу [102].

Становленню кримінальної відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів чи їх обіг, в сучасному розумінні, сприяло прагнення України гармонізувати своє законодавство відповідно до міжнародних вимог захисту від неякісних лікарських засобів. Вказане прагнення зумовило необхідність підписання та ратифікації ряду міжнародних документів: Конвенції про розробку Європейської фармакопеї від 22 липня 1964 року [119] (Закон України «Про приєднання України до Конвенції про розробку Європейської фармакопеї із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу до неї» від 16 жовтня 2012 року № 5441-VI [211]); Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04 квітня 1997 року [118] (дата підписання – 22 березня 2002 року [242]); Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року (дата підписання – 14 червня 1994 року; дата ратифікації 10 листопада 1994 року; набрання чинності – 01 березня 1998 року; втратила чинність – 01 вересня 2017

року) [264]; Угоди про співробітництво в боротьбі з обігом фальсифікованих лікарських засобів від 14 листопада 2008 року (набрання чинності – 11 грудня 2010 року) [265]; Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я (Конвенція MEDICRIME), від 28 жовтня 2011 року (дата підписання – 28 жовтня 2011 року; набрання чинності для України – 01 січня 2016 року; Конвенцію ратифіковано Законом № 4908-VI від 07 червня 2012 року) [120] тощо.

Законом України від 08 вересня 2011 року № 3718-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фальсифікації лікарських засобів» [193] внесено зміни до ст. 305 КК України (контрабанда фальсифікованих лікарських засобів) та введено статтю 321-1, якою передбачена кримінальна відповідальність за фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів.

Законом України від 05 липня 2012 року № 5065-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію або обіг фальсифікованих лікарських засобів» [194] КК України було доповнено статтею 321-2, якою передбачалася кримінальна відповідальність за умисне порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань лікарських засобів, фальсифікація їх результатів, а також порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів, водночас цим законом вносилися зміни якими посилювалася кримінальна відповідальність за злочини, передбачені ст. 321-1 КК України. Останні зміни до статті 321-1 було внесено Законом України «Про внесення змін до статті 321-1 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» від 12 листопада 2019 року – посилено відповідальність за вчинення злочину та доповнено словами «або службовою особою шляхом зловживання службовим становищем, медичним або фармацевтичним працівником, або за допомогою інформаційних систем, у тому числі Інтернету» [197].

З моменту набуття Україною незалежності розпочалася нова епоха в

розвитку нашої держави. Зміни, які відбулися в різних сферах діяльності суспільства, потребували законодавчого врегулювання, тому фармацевтична сфера не була виключенням.

Проблеми, пов'язані з обігом лікарських засобів, носять міждисциплінарний характер, тому не дивно, що їх вирішенням займаються науковці різних напрямків. Враховуючи актуальність проблеми, процес обігу лікарських засобів стає сферою наукових інтересів багатьох дослідників. Незважаючи на таку активізацію в даному напрямку, враховуючи, що проблема забезпечення населення якісними лікарськими засобами є відносно новою, залишається безліч невирішених питань, які потребують наукового дослідження і вирішення. Особливо гостро стоїть питання щодо боротьби зі злочинністю у сфері обігу лікарських засобів.

Серед науковців-правників, які останнім часом займалися дослідженнями обігу лікарських засобів, варто виділити: О.Р. Авдєєва, Н.В. Волк, О.Г. Гук, Т.Ю. Ключко, І.А. Коваленка, Р.В. Малюгу, В.М. Мельничука, В.О. Меркулову, С.П. Митича, І.І. Митрофанова, Є.Л. Стрельцова, В.Є. Ткаліча та ін.

До 1996 року в Україні системи фармакологічного нагляду не існувало, а проблема безпеки медичного застосування ЛЗ отримала свій розвиток після приєднання нашої держави до різних міжнародних угод та початку проведення державної політики у сфері ліків. Зі здобуттям незалежності в Україні розпочалося формування правового поля у сфері обігу ЛЗ. У квітні 1996 р. набув чинності Закон України «Про лікарські засоби». Відповідно до ст. 2 ЗУ «Про лікарські засоби»: лікарський засіб – будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ (активний фармацевтичний інгредієнт) та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини, шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу. Водночас законодавцем до лікарських засобів

віднесено: АФІ, продукцію in bulk; готові лікарські засоби (лікарські препарати, ліки, медикаменти); гомеопатичні засоби; засоби, які використовуються для виявлення збудників хвороб, а також боротьби зі збудниками хвороб або паразитами; лікарські косметичні засоби та лікарські домішки до харчових продуктів [205].

Беручи до уваги визначення термінів, передбачених ЗУ «Про лікарські засоби», пропонуємо всі лікарські засоби розподілити на: звичайні, наркотичні, психотропні, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні. Водночас кожен із цих ЛЗ може бути фальсифікованим. Всі лікарські засоби, зокрема і фальсифіковані, можуть розглядатися в рамках категорії «якісний-неякісний».

Згідно зі ст. 4 Конвенції Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я, термін «лікарський препарат» означає лікарські засоби для людського та ветеринарного використання, що може включати: i) будь-яку речовину або поєднання речовин, які представлено як такі, що мають властивості для лікування чи недопущення хвороби в людей або тварин; ii) будь-яку речовину або поєднання речовин, які можуть використовуватися людьми або тваринами чи які можуть допомагати людям або тваринам для відновлення, виправлення чи зміни фізіологічних функцій, шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії чи для встановлення медичного діагнозу; iii) експериментальний лікарський препарат [120].

На четвертому засіданні Механізму держав-членів по некондиційній/ підробленій/ обманливо промаркованій/ фальсифікованій/ контрафактній медичній продукції, яке відбулося 19 та 20 листопада 2015 року, було прийнято рішення створити робочу групу з доопрацювання визначень некондиційної/ підробленої/ обманливо промаркованої/ фальсифікованої/ контрафактної медичної продукції на основі визначень, які використовуються в Глобальній системі ВООЗ по нагляду і моніторингу.

За класифікацією виробів медичного призначення, яку рекомендується використовувати в Глобальній системі ВООЗ з нагляду та моніторингу в роботі Механізму держав-членів, медична продукція, в тому числі лікарські засоби,

поділяються на недоброякісну, незареєстровану (неліцензійну), фальсифіковану. Сімдесята сесія Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я, керівного органу ВООЗ, в 2017 році схвалила визначення запропоновані Механізмом держав-членів [223].

Недоброякісна медична продукція або як ще її називають «некондиційною», є дозволеною, але вона не відповідає або стандартам якості, або технічним умовами, або одночасно і першому, і другому.

Незареєстрована/неліцензійна медична продукція – медична продукція, що не пройшла процедуру оцінки і/або затвердження з боку національного чи регіонального органу управління для ринку, на якому ця продукція реалізується/розподіляється або використовується, при дотриманні допустимих умов відповідно до національних чи регіональних нормативно-правових вимог.

Водночас така медична продукція може мати або не мати відповідний дозвіл, виданий національним або регіональним органом регулювання в країні походження.

Фальсифікована медична продукція – медична продукція, що супроводжується завідомо неправдивою інформацією про її характер, склад або походження.

Як надання завідомо неправдивої інформації, класифікуються будь-які факти підміни, зміни складу або копіювання дозволеної медичної продукції або виробництва продукції, яка не є дозволеною [159].

Законом України «Про лікарські засоби» не передбачено визначення терміна «обіг лікарських засобів», дефініцію вказаного поняття ми знайшли в Енциклопедичному тлумачному словнику фармацевтичних термінів: «обіг лікарських препаратів (загалом обіг – це форма товарного обміну різноманітних об'єктів власності: товарів, грошей, цінних паперів, інтелектуальної власності) – вид діяльності, який формує цілісність сфер відтворення: безпосереднього виробництва, обміну, розподілу і споживання, тобто діяльність, пов'язана зі створенням, виробництвом (виготовленням), зберіганням, перевезенням, увезенням в Україну та вивезенням з України, реалізацією, застосуванням, утилізацією або знищенням лікарських препаратів. ЛП, незалежно від правового

ступеня свободи участі в господарському обігу (крім вилучених з нього), можуть бути предметом цивільно-правових угод; порядок обігу регулюється спеціальними законами та нормативними актами, якщо вони розроблені з дотриманням вимог ДФУ та НТД підприємством, яке має дозвіл (ліцензію), та входять до державного реєстру або виготовлені ліцензованим аптечним закладом за індивідуальним прописом лікаря, або ввезені через митну територію України та легалізовані в Україні шляхом внесення до державного реєстру України. Забезпечення обігу лікарських препаратів можна розмежувати на три основних етапи: створення й реєстрація ЛП; їх виробництво чи ввезення; реалізація, яка поділяється на роздрібну та оптову» [78].

Відповідно до п. 4 Наказу МОЗ України «Про затвердження Правил утилізації та знищення лікарських засобів», обіг лікарських засобів – види діяльності, пов’язані з виробництвом, зберіганням, транспортуванням, пересиланням, оптовою та роздрібною реалізацією (торгівлею), придбанням, використанням, увезенням в Україну та вивезенням з України, застосуванням лікарських засобів [204]. На наш погляд, визначення даного процесу не відповідає реальності і не відображає всіх складових. Вважаємо за необхідне розширити визначення даного поняття з подальшим внесенням пропозиції щодо включення його в ст. 2 «Визначення термінів», ЗУ «Про лікарські засоби». Отже, в нашій інтерпретації, обіг лікарських засобів – види діяльності, пов’язані зі створенням, доклінічним вивченням, клінічними випробуваннями, державною реєстрацією, введенням на ринок, виготовленням, виробництвом, транспортуванням, придбанням, пересиланням, зберіганням, оптовою та роздрібною реалізацією (торгівлею), рекламою, використанням, застосуванням, увезенням в Україну та вивезенням з України, вилученням з обігу й утилізацією (чи знищенням) лікарських засобів. У нашому розумінні, обіг лікарських засобів повинен в собі відображати повний «життєвий цикл» лікарського засобу, який розпочинається зі створення лікарського засобу і, залежно від ситуації, закінчується використанням, застосуванням, вилученням з обігу, утилізацією чи знищенням.

Зважаючи на викладене, доречним буде дослідити та визначити суттєві

ознаки поняття «незаконний обіг лікарських засобів». Зі словника української мови ми дізнаємось значення терміну «незаконний» – який забороняється законом, порушує закон; який суперечить законові, йде врозріз з ним; не оформлений юридично [239, с. 308]. Варто зазначити, що нормативно-правовими актами не передбачено визначення «незаконний обіг лікарських засобів», науковці, також, не приділяли належної уваги дослідженню даного питання. Визначенням даного поняття, на нашу думку, може слугувати визначення – незаконний обіг лікарських засобів – види діяльності, пов'язані з створенням, доклінічним вивченням, клінічними випробуваннями, державною реєстрацією, введенням на ринок, виготовленням, виробництвом, транспортуванням, придбанням, пересиланням, зберіганням, оптовою та роздрібною реалізацією (торгівлею), рекламою, використанням, застосуванням, увезенням в Україну та вивезенням з України, вилученням з обігу і утилізацією чи знищенням лікарських засобів, якщо така діяльність включає діяння, що здійснено з порушенням встановлених нормативно-правовими актами правил та вимог, або заборонена в цілому.

Як вказує С.П. Митич, «незаконний обіг лікарських засобів (здійснення розповсюдження лікарських засобів, обіг яких заборонено чинним законодавством в Україні; торгівлю лікарськими засобами через низку фіктивних підприємств; незаконний продаж з ухиленням від сплати податків, у тому числі через Інтернет, лікарських засобів, ввезених на територію України поза митним контролем, тощо)» [160, с. 30]. Ми не погоджуємося з таким визначенням, оскільки, на нашу думку, воно є занадто вузьким і абстрактним, не висвітлює всю суть процесу, відображає лише деякі його аспекти. Неправильно буде вважати, що незаконний обіг лікарських засобів це виключно розповсюдження заборонених до обігу лікарських засобів чи торгівля лікарськими засобами через фіктивні підприємства або продаж, з ухиленням від сплати податків, в тому числі через Інтернет, контрабандних лікарських засобів. Під нашу критику підпадає предмет незаконного обігу лікарських засобів, за твердженням автора, це лікарські засоби, обіг яких заборонений законодавством та лікарські засоби, які реалізуються через фіктивні підприємства, контрабандні лікарські засоби.

Варто розмежовувати поняття «незаконний обіг лікарських засобів» і «злочини, пов'язанні з незаконним обігом лікарських засобів», адже діяння, які є складовою незаконного обігу лікарських засобів, не завжди є злочинами і можуть відноситися до сфер застосування різних галузей права, на відміну від злочинних діянь, які чітко регламентуються нормами кримінального законодавства.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року [195], який набрав чинності 01 липня 2020 року, в Кримінальний кодекс України було внесено зміни відносно поняття «злочин», замість нього законодавець ввів «кримінальне правопорушення». «Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» (ст. 11 КК України), в свою чергу, кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини (ч. 1 ст. 12 КК України). Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (станом на 01 січня 2020 року – не більше 3150000 гривень) або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ч. 2 ст. 12 КК України) [140].

У рамках нашого дисертаційного дослідження ми будемо концентрувати свою увагу на кримінальних правопорушеннях, відносно лікарських засобів, передбачених статтями КК України: ст. 305 «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або *фальсифікованих лікарських засобів*»; ст. 306 «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або *отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів*»; ст. 321 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або *отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів*»; ст. 321-1 «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів»; ст. 321-2

«Порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів».

Дослідивши санкції статей, якими передбачена відповідальність за незаконний обіг лікарських засобів, ми дійшли висновку, що діяння, передбачені диспозиціями відповідних статей, відносяться до кримінальних злочинів.

Виходячи із реалій сьогодення, в рамках криміналізованих діянь, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, та актуальної термінології, можна дати визначення поняттю «злочини, пов'язанні з незаконним обігом лікарських засобів».

Злочини, пов'язанні з незаконним обігом лікарських засобів – кримінально-карані, винні діяння, предметом яких є лікарські засоби, такі діяння становлять суспільну небезпеку, тобто заподіюють істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, вчинені суб'єктом кримінального правопорушення. Діяння можуть виражатися у вигляді: незаконного виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збуту отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, завідомо фальсифікованих лікарських засобів; дії, вчиненні без спеціального на те дозволу, щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; порушення встановлених правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; використання коштів здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів з метою продовження такого обігу; вчинення контрабанди фальсифікованих лікарських засобів; умисного порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань лікарських засобів, фальсифікації їх результатів; порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів та інших кримінально-караних діях в процесі здійснення господарської діяльності суб'єктами фармацевтичного ринку [27, с. 56-57].

У контексті дослідження кримінального законодавства, хочемо звернути увагу на недоліки, усунення яких, на нашу думку, є важливим моментом у

вирішенні проблеми профілактики та боротьби з таким негативним явищем в суспільстві як незаконний обіг лікарських засобів.

З огляду на використання в Україні близько 14 000 зареєстрованих ЛЗ, споживання 0,03% обсягу всього світового ринку ЛЗ, важливість проблеми контролю за безпекою їх застосування, створення сучасної системи фармаконагляду є одним з актуальних завдань системи охорони здоров'я. Слушно зауважити, що 55% ЛЗ, які продаються в аптеках України, є рецептурними, 45% – безрецептурними [123].

Враховуючи особливості лікарських засобів, суспільну небезпеку, рівень заподіюваної істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі в результаті їх незаконного обігу, пропонуємо внести деякі зміни до диспозицій статей Кримінального кодексу України і викласти в наступній редакції:

➤ в ст. 305, слова «фальсифіковані(их) лікарські(их) засоби(ів)» замінити словами «лікарські(их) засоби(ів)» і викласти в новій редакції:

«Стаття 305. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або лікарських засобів

1. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або лікарських засобів, тобто їх переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, -

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також якщо предметом цих дій були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини або наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або лікарські засоби у великих розмірах, -

3. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або лікарських засобів, вчинена організованою групою, а також якщо предметом контрабанди були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або лікарські засоби в особливо великих розмірах, - »;

➤ в ст. 306, слова «отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів» замінити словами «лікарських засобів» і викласти в редакції:

«Стаття 306. Використання коштів, здобутих від незаконного обігу

наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або лікарських засобів

1. Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або лікарських засобів з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або лікарських засобів, -».

Якщо не брати до уваги запропоноване вище, враховуючи сьогоденний вигляд КК України, доцільним буде підтримати пропозицію професора В.О. Меркулової [157], відносно змісту статті 306, яка звертає увагу на необхідність розширення сфери криміналізації дій, пов'язаних з обігом фальсифікованих лікарських засобів, і встановлення кримінальної відповідальності за використання коштів, здобутих від обігу фальсифікованих ЛЗ.

Приводом для подальших дискусій, в рамках проведення наукового дослідження категорії «лікарський засіб», на нашу думку, може виявитися категорія «біологічно активна добавка» (БАД), хоч вони і не визнаються лікарськими засобами, але все достатньо неоднозначно. Ми вважаємо, враховуючи природу БАДів і їх особливості, що законодавцем і суспільством в цілому, недооцінюється небезпечність їх застосування, правовий режим не відповідає дійсності. У процесі проведення нашого дисертаційного дослідження нами було помічено, що під виглядом добавок вільно реалізуються препарати з однойменними назвами ЛЗ чи під іншими назвами, але з наявністю у складі речовин, які віднесені до ЛЗ. Обіг таких препаратів не контрольований державою, тобто не підпадає під фармаконагляд, що є небезпечним для здоров'я громадян, які вживають такі препарати. З метою звернення уваги центрального органу виконавчої влади в сфері обігу ЛЗ на дану проблему та з'ясування позиції стосовно неї, на прикладі препарату «L-Триптофан» (міжнародне непатентоване найменування: Tryptophan), до Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками було надіслано електронне звернення (Додаток Д).

Вектор нашого дослідження і його об'єм не передбачає детального вивчення

категорії «БАД», опосередковане звернення уваги на дану проблему може в подальшому, стати предметом власних пошуків наукової істини чи слугувати поштовхом для наукових досліджень зацікавлених осіб з різних сфер наукової діяльності.

Під час проведення дослідження, в результаті особистого відвідування магазинів спортивного харчування, які знаходяться в місті Одеса, під час ознайомлення з їх асортиментом, автором було помічено, що в реалізації вказаних суб'єктів перебувають препарати, віднесені законодавством інших країн до лікарських засобів, але які не зареєстровані в Україні, препарати, віднесені законодавством нашої держави до ЛЗ. На питання про джерело походження, спосіб ввезення таких препаратів на територію України, дозвіл на торгівлю продавці реагували агресивно і відмовлялися від коментарів. Зацікавившись даним питанням, взявши за приклад препарат під назвою «Модафеніл» – синтетичний лікарський препарат, який є похідним дифенілметилу, аналептик, застосовується для лікування сонливості, пов'язаної з нарколепсією, в Росії входить до списку наркотичних і психотропних речовин, автор провів аналіз асортименту інтернет-магазинів за межами міста Одеси, які розповсюджують дієтичні добавки, спортивне харчування. У результаті проведеного аналізу, у 9 з 10 інтернет-магазинів, в наявності був вказаний препарат. Під час телефонних розмов за номерами телефонів, які вказувалися на сайтах інтернет-магазинів, не вдалося дізнатися інформацію про походження препарату та шлях потрапляння в реалізацію, правові підстави для здійснення торгівлі вказаними препаратами та ін.

Беручи до уваги всі спроби регламентації відповідальності за незаконний обіг лікарських засобів, законодавство в даній сфері потребує доопрацювання. Вдосконалення існуючих і розробка нових правових норм, які б регулювали сферу обігу лікарських засобів, може позитивно вплинути на боротьбу з таким негативним явищем як злочинність в сфері обігу лікарських засобів.

Проаналізувавши історичні джерела ми помітили, що ставлення законодавця і суспільства до категорії «лікарські засоби» в різні періоди світового розвитку відрізнялося. Не завжди регулюванню відносин в сфері обігу лікарських засобів

приділялася належна увага. Розвиток суспільства, нові цінності, нові вимоги сприяли розвитку фармацевтичного ринку, який вимагає чіткої законодавчої регламентації. З кожним роком все більше зростає інтерес зі сторони суб'єктів, яких цікавить здійснення діяльності в сфері обігу лікарських засобів поза рамками правового поля. Як вже було нами зазначено вище, проблема забезпечення належного обігу лікарських засобів є міждисциплінарною, тому злагоджені та рішучі дії зі сторони зацікавлених осіб: виробників ЛЗ, дистриб'юторів, контролюючих та правоохоронних органів, науковців, громадськості можуть позитивно вплинути на врегулювання даної проблеми.

1.2. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів

В основі різногалузевих досліджень лежить усвідомлення ключової ролі класифікації в будь-якій діяльності людини, особливо науковій, і загальне визнання того факту, що якість наукових досліджень в значній мірі визначається ефективністю наукових класифікацій [48, с. 22].

Розгляд криміналістичної класифікації злочинів як основи для побудови методик розслідування злочинів нерозривно пов'язаний з розробкою наукових положень, які розкривають сутність та види класифікацій злочинів, їх принципів і процедур побудови класифікаційних систем, понятійно-категоріальний апарат, а також особливості використання розроблених криміналістичною наукою класифікаційних систем злочинів з метою виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів.

В логіко-філософській літературі 70-х – початку 80-х років ХХ століття обговорювалася ідея про формування загальнонаукової теорії класифікації як цілісної системи знань. Водночас, наразі, важко стверджувати про існування єдиної теорії класифікації у межах наукових досліджень, що зумовлює необхідність формування теорії класифікаційних досліджень в рамках окремо взятих наук, до числа яких, безсумнівно, відноситься і криміналістика. У той же час, наявні в

логіко-філософській науці дослідження класифікаційних проблем можуть і повинні бути використані для розвитку теорії криміналістичної класифікації [110, с. 28-29].

Криміналістична класифікація злочинів має велике значення, оскільки на підставі криміналістично значущих ознак, *по-перше*, сприяє конкретизації й деталізації криміналістичної характеристики, не тільки виокремленої категорії злочинів загалом, а і її відповідних різновидів, а *по-друге*, з урахуванням відповідних особливостей у механізмі виділених груп злочинів і їх слідової картини зумовлює розробку рекомендацій з їх розслідування, зокрема у постановці тактичних завдань, засобів і методів їх вирішення [139, с. 352].

Як відзначав І.Ф. Герасимов, недостатня розробленість систематики і класифікації в методиці розслідування у певній мірі є гальмом розвитку й удосконалення наявних окремих методик і розробки нових. Водночас «криміналістичні класифікації в методиці дозволяють розробляти диференційовані рекомендації, які враховують особливості того чи іншого класу, групи об'єктів» [54, с. 52].

У криміналістиці існує широкий спектр поглядів щодо класифікаційних досліджень, зокрема місця криміналістичних класифікацій у системі криміналістичних знань; визначення криміналістичної класифікації злочинів як невід'ємного елемента криміналістичної методики розслідування злочинів; функціонального призначення криміналістичних класифікацій у криміналістиці. Значним чином, це пояснюється насамперед тим, що, проводячи класифікацію, важко уникнути суб'єктивізму. У прийомах безпосередньої дослідницької роботи, в тому числі і в криміналістичній науці, класифікація має дуже багато специфічного, індивідуального, такого, що складається на основі особистого досвіду вченого. При цьому результати проведених ним класифікаційних досліджень безпосередньо залежать від певних навичок, від вміння бачити і знаходити схожість і відмінність, а також осмислити побачене і проаналізувати на основі цього певний критерій класифікації. До того ж в науковій літературі відстоюється точка зору, згідно з якою класифікація іноді може здійснюється інтуїтивно.

Як відзначав М.С. Строгович, класифікація, будучи створеною, отримує стійкий характер, зберігається тривалий час, поки вона не буде замінена новою, більш вдалою класифікацією. Класифікація є зазвичай не просто двочленним або багаточленним розподілом, а таким розподілом, кожен член якого в свою чергу піддається подальшому поділу. Таким чином, в класифікації розподіл послідовно проведено від верху до низу, від вищого класу до нижчих класів. [248, с. 136].

У контексті науки криміналістики, криміналістична класифікації злочинів розглядається авторами по-різному, дехто криміналістичну класифікацію відносить до елементів криміналістичної характеристики злочинів, інші висловлюють думку, що криміналістична класифікація є основою криміналістичної характеристики і побудови системи видових криміналістичних методик.

Якщо звернутися до історії цього питання, то можна помітити, що в перших роботах щодо формування криміналістичних методик криміналістична класифікація злочинів проводилася на основі змішаних підстав. Вся система видових криміналістичних методик була побудована на основі кримінально-правової класифікації злочинів, по родам і видам злочинів.

В одному із перших радянських підручників з криміналістичної методики (Голунский С.А., Шавер Б.М. «Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений» [61]) дається сім родових методик, побудованих на основі кримінально-правової класифікації злочинів, і ряд видових, що виділяються за способом вчинення та приховування злочину. Наприклад, виділяються особливості методики розслідування вбивств, що визначаються способом їх вчинення; особливості розслідування посадових розтрат залежно від способу їх приховування тощо. Для класифікації використовується підстава, яка характеризує особу злочинця, його ставлення до безпосереднього предмету посягань, зокрема, мав або не мав він доступ до викраденого майна.

У 1971 році О.М. Васильєв і М.П. Яблоков виступили з пропозицією відмовитися від класифікації злочинів в криміналістичній методиці по кримінально-правовим характеристикам і виходити тільки з криміналістичних за

різними підставами, які мають значення для розкриття злочинів, і головним чином за способом скоєння злочинів, застосованих знарядь і засобів, механізму формування доказів [36].

У своїй праці О.Н. Колесниченко, відзначаючи істотне значення для методики розслідування криміналістичної класифікації злочинів, визнав за необхідне вказати на важливість правильного поєднання критеріїв кримінально-правового характеру і специфічних криміналістичних, істотних для раціональної побудови методик розслідування [117, с. 78]. Пізніше він висловився з цього приводу більш категорично, заявивши, що допускають відому неточність криміналісти, які заперечують значення кримінально-правових характеристик для класифікації злочинів в методиці і, що в основі класифікації злочинів на види (на різновиди, групи і підгрупи) повинні лежати саме кримінально-правові ознаки, кримінально-правова характеристика завжди в загальному вигляді визначає методику. Те, що методику розслідування визначають криміналістичні ознаки (способи вчинення злочину тощо), не виключає основоположного впливу на неї кримінально-правових положень [116, с. 14].

В.О. Образцов вважав, що в основі криміналістичної класифікації злочинів повинні лежати не кримінально-правові, а криміналістичні критерії [167, с. 90-98]. Пізніше, під час розробки криміналістичної теорії криміналістичної класифікації злочинів, автор висловив думку про те, що наявні розроблені теоретичні положення та висновки з даного питання в криміналістичній літературі і на практиці вже створили передумови для формування нової криміналістичної теорії – теорії криміналістичної класифікації злочинів. Ним була зроблена спроба розробити вказане вчення. На думку В.О. Образцова, його призначенням було дати цілісні системні знання про те, для чого і яким чином здійснюється криміналістична класифікація злочинів, в якій формі будуються дані класифікації, як вони можуть використовуватися в науковій роботі, слідчій практиці і навчально-методичних цілях [168, с. 18-19].

Ідея розробки криміналістичної теорії класифікації злочинів як повноцінної наукової концепції, яка відповідала б всім вимогам самостійної криміналістичної

теорії, в роботах її автора та інших дослідників подальшого розвитку не отримала.

Свого часу В.О. Образцов зазначав, що доцільно при класифікації злочинів виходити зі специфіки способів, застосованих у процесі скоєння злочинів в умовах суспільно-корисної професійної діяльності і поза цими умовами, тобто у вільний від роботи час, у тому числі і в побуті [166, с. 92]. Для злочинів, які розглядаються у нашій роботі, вказаний момент є значущим. Злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, можуть вчинятися в процесі здійснення професійної діяльності (фармацевти, провізори, медичні працівники, працівники фармацевтичних заводів, працівники лабораторій і т. д.), умови, в яких вчиняється злочин, наявність можливостей, які є в особи за місцем роботи впливають на спосіб вчинення злочинів. З іншої сторони вид професійної діяльності відіграє важливу роль при вчиненні злочинів в побуті, не за постійним місцем проведення професійної діяльності, знання, якими володіє особа впливають на спосіб вчинення злочинів даної категорії.

М.П. Яблоков до підстав криміналістичної класифікації злочинів відносив спосіб і обстановку скоєння злочину, включаючи сферу злочинної поведінки, типологічні і інші особливості особистості злочинця, його злочинний досвід, вид і окремі властивості потерпілих [137, с. 486]. Іноді як самостійна підсистема підстав, поряд зі злочином, його криміналістичною характеристикою, виділяється не сама обстановка вчинення злочину, а лише її окремі ознаки. Тим самим зазначена обстановка як би виокремлюється зі структури криміналістичної характеристики і класифікованої системи. Те, що особливості даної обстановки є однією з важливих підстав криміналістичної класифікації злочинів, не піддається сумніву [302, с. 47-48].

О.Д. Трубачов запропонував класифікувати злочини за механізмом виникнення доказової інформації. Він розділив їх на дві групи. До першої відніс злочини, «процес здійснення яких знаходить відображення в обліковій документації господарських і торговельних організацій, діяльність і матеріальні цінності яких використовуються винним в особистих цілях...». «До другої групи ми відносимо такі злочини, – писав він, – механізм здійснення яких знаходить

відображення в людській пам'яті, в обстановці місця події і в окремих предметах, використовуваних винним для досягнення своїх злочинних цілей, не відбиваючись при цьому в обліковій документації...» [262, с. 77]. При цьому автор підкреслив, що зазначена класифікація не виключає кримінально-правової класифікації при розробці окремих методик.

Л.Н. Кривоченко відмічав, що критерієм будь-якої класифікації може виступати лише така ознака, яка, *по-перше*, відображає сутність класифікованих явищ, їх єдність, *по-друге*, не виключає специфіки кожного класу явищ, їх відмінності [131]. Також згадуваним автором зазначалося, що головна мета класифікації – відобразити такі типові об'єктивні ознаки, на підставі яких можна групувати об'єкти класифікації, визначити їхнє місце в категоріальному просторі. Водночас сенс класифікації полягає в поглибленні знань про самі об'єкти, бо повніше та глибше справжня сутність явищ та їх властивостей може проявитися лише у зв'язку, у порівнянні з іншими. Звичайно, досягнення вказаної цілі ускладняється, адже суб'єкт, який здійснює класифікацію, повинен володіти вмінням абстрагуватися під час вибору підстави такої класифікації. Таке вміння потрібне, щоб вибрана ознака була об'єктивною. Зрозуміло, що повністю виключити суб'єктивізм під час класифікації злочинів неможливо, адже остання визначається потребами, практичними інтересами людини. Тому необхідно, щоб людина діяла на об'єктивній основі, детермінованій об'єктивними властивостями діянь, визнаних злочинами [130].

На Всесоюзній криміналістичній конференції в 1976 році О.М. Васильєв у своїй доповіді звернув увагу на проблему криміналістичної класифікації злочинів. Ним було висунуто ідею про дві форми криміналістичної класифікації злочинів. Як першу форму він розглядав слідчі ситуації і обумовлені ними напрями розслідування на початковому етапі, вважаючи, як зазначалося, що слідча ситуація в цей період складається з вихідних даних порушеної кримінальної справи і найперших слідчих і оперативно-розшукових дій. Другою формою класифікації він називав криміналістичну характеристику злочину [32, с. 25-26]. У більш пізній своїй роботі О.М. Васильєв зазначив, що будь-яка класифікація є впорядкування

знань про який-небудь предмет з тим, щоб шляхом розподілу його по різних підставах на види, підвиди і тощо, визначити обсяг і рівень знань про цей предмет і знайти шлях до більш глибокого дослідження і пізнання, а також до більш ефективного використання наших знань про нього на практиці [33, с. 28].

У криміналістичній енциклопедії під загальною редакцією Р.С. Белкіна зазначено, що класифікації криміналістичні, істотна частина систематики криміналістичної. Криміналістичні класифікації іменуються приватними, оскільки вони відносяться до однієї криміналістично значимої групи об'єктів. Основними криміналістичними класифікаціями є: а) класифікація осіб (відомі і невідомі злочинці); б) класифікації предметів (слідів, документів, зброї, зразків для порівняльного дослідження, знарядь вчинення злочинів та ін.); в) класифікації дій і процесів; г) класифікації властивостей і ознак; д) логіко-криміналістичні класифікації (версій, висновків експерта, відносин та ін.)»; «класифікація злочинів криміналістична, систематизація злочинів по криміналістично значущим підставам, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробці видових криміналістичних методик. Криміналістична класифікація злочинів ґрунтується на кримінально-правовій класифікації по родам і видам злочинів (вбивство, розбійний напад, крадіжка і т. д.) з урахуванням елементів складу злочину. Криміналістична класифікація злочинів передбачає наступні групування: 1) за суб'єктами злочину (що здійснюються одноосібно і групою; вперше або повторно; особами, які перебувають в особливих відносинах з безпосереднім об'єктом злочинного зазіхання і не перебувають в таких відносинах; дорослими злочинцями і неповнолітніми; чоловіками і жінками); 2) по об'єкту злочину (по особистості потерпілого; характеру безпосереднього предмету посягання; за місцем злочину; способам і засобам охорони предмета посягання); 3) по об'єктивній стороні складу злочину (способу вчинення злочину; способу приховування злочину, якщо він не входить в якості складової частини в спосіб вчинення злочинів); 4) по суб'єктивній стороні злочину (вчинені із заздалегідь обдуманим наміром; по раптово виниклому наміру; по необережності) [16].

О.О. Ексархопуло зазначав, що криміналістична класифікація злочинів –

заснована на кримінально-правовій кваліфікації протиправних діянь, але побудована на криміналістичних підставах система видів злочинів, наукові рекомендації по розслідуванню яких розробляються криміналістикою в рамках видових криміналістичних методик. Для здійснення криміналістичної класифікації злочинів автор використовував наступні підстави: 1) залежно від способу вчинення злочину; 2) по окремим ознакам, які характеризують особу злочинця; 3) залежно від слідчої ситуації, яка склалася на момент порушення кримінальної справи; 4) за особливостями предмету злочинного посягання; 5) залежно від місця вчинення злочину (елементів обстановки) [298, с. 268].

В одній із монографій за редакцією В.Ю. Шепітька зазначено, що під криміналістичною класифікацією злочинів розуміється їх систематизація за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик [224, с. 9].

С.М. Чурилов відмічав, що для розробки криміналістичних класифікацій злочинів основою служить кримінально-правова класифікація злочинів, яка використовуються з метою систематизації видових методик розслідування за способом і місцем скоєння злочинів, особою злочинця, предметом злочинного посягання та іншими підставами криміналістичного характеру [286, с. 18].

Ми погоджуємося з Б.В. Щуром [294, с. 217-224] та іншими авторами, що кримінально-правова класифікація може бути використана в криміналістиці як орієнтуюча основа, загальний принцип розроблення окремих криміналістичних методик. Для методики розслідування окремих видів злочинів важливе значення має розумне поєднання критеріїв кримінально-правового та криміналістичного характеру. Криміналістичні підстави класифікації злочинів мають бути відповідно значущими і методично перспективними.

В.А. Журавель наголошував, що криміналістична класифікація злочинів повинна виконувати прагматичну функцію. Здійснення такої класифікації не є самоціллю, оскільки вона розглядається як підстава для побудови системи окремих криміналістичних методик. Криміналістична класифікація – це засіб

упорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками [82, с. 160-166].

Характерною особливістю криміналістичної класифікації є те, що вона не може здійснюватися на базі одної ознаки, яка б була сталою і назавжди заданою. Це підтверджується не тільки складністю об'єктів класифікації, але і їх внутрішнім змістом і будовою. Також в широкому сенсі криміналістична класифікація є специфічним різновидом систематизації наукових знань.

Для того щоб правильно оцінити значення класифікації, необхідно мати на увазі наступне. Наукові класифікації не є незмінними, застиглими, встановленими раз і назавжди. Розвиток науки веде до того, що класифікації одних і тих же об'єктів змінюються: одні класифікації відкидаються як невірні, інші замінюються новими, більш досконалыми, треті хоча і зберігають свою основу, але доповнюються і видозмінюються [248, с. 141].

Криміналістичні підстави класифікації злочинів повинні бути відповідно значущими та методично перспективними. Оскільки виявлення і пізнання криміналістичних рис злочинів здійснюється в результаті збирання, систематизації та оцінки різних слідів цього діяння (матеріальних і ідеальних), відмічені підстави класифікації злочинів мусять бути в певній мірі пов'язаними зі своєрідністю комплексів зазначених слідів і з особливостями процесу слідоутворення. Окремі ж сліди злочину і їх комплекси є результатом взаємодії структурних елементів криміналістичної характеристики злочину між собою і з певним зовнішнім середовищем. У свою чергу дані криміналістичної характеристики, що становлять стержень інформаційних основ слідчих ситуацій, тісно взаємодіють з іншими елементами цих основ. Зазначені процеси не можуть не враховуватися при визначенні підстав криміналістичної класифікації злочинів. Злочини з криміналістично значущими інтересами можуть класифікуватися по різних підставах.

Вибір конкретної підстави класифікації визначається науковими та практичними завданнями майбутнього групування. Що стосується криміналістичної характеристики злочинів як окремими підставами можуть

виступати практично всі її елементи. Перевагу в якості підстав мають ті елементи, угруповання за якими забезпечує найбільш цілеспрямовану діяльність слідчого. В цьому плані найбільший інтерес представляють дані про спосіб і обстановку скоєння злочину, включаючи і сферу особливостей злочинної поведінки, типологічні і інші особливості особистості злочинця, його злочинний «досвід», своєрідність і окремі властивості особистості потерпілого тощо.

В.В. Тіщенко зазначав, що вибір підстав класифікації злочинів залежить від цілей, що ставляться перед такою класифікацією, а вони, у свою чергу, підлегли завданням відповідної науки і її розділів. Для класифікації корисливо-насильницьких злочинів В.В. Тіщенко використовував як підстави ознаки, що характеризують: 1) суб'єктів злочину; 2) потерпілих; 3) предмет посягання; 4) обстановку; 5) елементи діяльності по підготовці, вчиненню та приховуванню злочинів; 6) результат і наслідки злочину [259, с. 29, 32].

О.Ю. Головін до підстав і критеріїв криміналістичної класифікації, які є похідними від основних елементів структури і механізму злочинної діяльності, відносить: способи вчинення і приховування злочинів; суб'єкта злочину (злочинну групу); потерпілих і особливості їх поведінки в ході події злочину; мету і мотив злочину; предмет злочинного посягання; місце, час, обстановку злочину; злочинний результат [59]. Також згадуваним автором запропоновано виділити три етапи криміналістичних класифікаційних досліджень: 1) встановлення і з'ясування інформаційних складових поняття, що характеризують істотні властивості об'єктів, а також визначення їх кола, достатнього для відмінності цього поняття від будь-якого іншого; 2) визначення завдань класифікації і вибір відповідної класифікаційної підстави; 3) проведення поділу обсягу поняття, перевірка побудованої класифікаційної системи і визначення форми її подання.

Формою подання класифікації може бути текст, таблиця, схема, а також класифікаційний конфігуратор, що є формою комплексного відображення різних класифікаційних систем одного і того ж поняття [60].

Однією з головних ознак, яка характеризує криміналістичну класифікацію злочинів, є її цільове призначення. Вона є своєрідним методом наукового пізнання,

засобом поглибленого вивчення об'єкта, створює умови для реалізації інших методів криміналістичного дослідження, має безпосередній вихід на практичну діяльність органів досудового слідства, створює передумови ефективної діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів [148, с. 20-21].

Г.А. Матусовський слушно зазначав, що положення вчення про криміналістичну класифікацію злочинів, висунутих і розвинених в науці криміналістиці, носять загальний характер і засновані переважно на припущеннях, можливих варіантах побудови криміналістичної класифікації злочинів без досить повного врахування особливостей окремих систем класифікацій, що спираються на спільності об'єкта того чи іншого класу, групи, види злочинів. У даному випадку мова йде про переважання дедуктивного підходу до дослідження даної проблеми. Незважаючи на те що в криміналістиці досліджено проблему побудови загальної системи криміналістичної класифікації злочинів в методиці розслідування, класифікація різних видових методик проводиться без досить повного обліку класифікаційних критеріїв [156, с. 33].

А.А. Литвин криміналістичну класифікацію включає до криміналістичної характеристики злочинів вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів, але, на нашу думку, така класифікація проведена за недостатньою кількістю критеріїв, тобто досить однобічна і не несе в собі ні теоретичного ні практичного значення. Автор пропонує криміналістичну класифікацію злочинів на підставі аналізу нормативно-правових актів, що регулюють питання у сфері обігу лікарських засобів: 1) за суб'єктом створення лікарського засобу; 2) за суб'єктом виробництва лікарського засобу; 3) за місцем виготовлення лікарського засобу; 4) за призначенням для реалізації лікарського засобу; 5) за способом реєстрації лікарського засобу; 6) за терміном дії ліцензії; 7) за видом лікарського засобу; 8) за походженням лікарського засобу; 9) за формою випуску лікарського засобу; 10) за способом упакування лікарського засобу [149, с. 162].

Будь-яка діяльність, в тому числі здійснення криміналістичної класифікації злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, повинна базуватися на певних принципах. Важливе значення мають принципи методологічного

характеру, які вказують на те, як повинен здійснюватися процес криміналістичної класифікації. Застосування принципів сприяє ефективній побудові криміналістичної класифікації злочинів, що в подальшому позитивно відображається в процесі використання класифікаційних моделей. На думку А.В. Шмоніна, криміналістична класифікація повинна базуватися на наступній системі спеціальних принципів:

1) принцип єдиної підстави (один і той же розподіл об'єкта слід здійснювати за однією і тою ж підставою. Зсув підстав поділу об'єктів призводить, в кращому випадку, не до класифікації, а до угруповання об'єктів, в гіршому – до безсистемності);

2) принцип істотності (як підстави поділу об'єкта потрібно вибирати істотну (визначальну) ознаку, що виражає якісну сторону діленого об'єкта. При цьому слушно визнати, що поняття істотності визначається в кожному конкретному випадку виходячи з потреби практики);

3) принцип винятковості (об'єкти в класифікаційних групах повинні виключати один одного. Інакше кажучи, кожен окремо взятий об'єкт повинен знаходитися лише в одній групі, він не може бути одночасно в двох і більше групах однієї системи класифікації);

4) принцип складання (арифметична сума об'єктів у всіх отриманих при розподілі групах повинна дорівнювати сумі об'єктів розділеної групи);

5) принцип подільності (група об'єктів поділу по відношенню до групи поділу повинна бути найближчим видом і бути нижчим рівнем);

6) принцип співпідпорядкованості (об'єкти однієї групи повинні бути підпорядкованими один одному) [291, с. 218-219].

Водночас О.Ю. Головін пропонував наступну систему принципів, на основі яких, на його думку, повинні будуватися класифікаційні системи:

1) загальні принципи науки: принцип історизму; принцип системної науки; принцип об'єктивної науки;

2) логічні принципи (правила) поділу поняття;

3) принципи системного підходу: принцип цілісності та принцип зв'язку;

4) спеціальні криміналістичні засади функціонування криміналістичних систем: напрямків класифікаційних досліджень і подальшого пізнання закономірностей, що вивчаються криміналістичною наукою, система наукових знань, що забезпечує їх використання в практичній діяльності правоохоронних органів; врахування практики при розробці класифікаційних систем; істинність класифікаційних ознак; всебічність криміналістичних класифікаційних досліджень [138].

М.В. Стояновський виділяв наступні засади (принципи), на яких, на його думку, базується криміналістична класифікація:

1) криміналістична класифікація – категорія, що базується на формально-логічних положеннях і вимогах;

2) криміналістична класифікація ґрунтується на природі та методології системного підходу до вивчення явищ;

3) історизм криміналістичних класифікацій полягає в тому, що будь-яка класифікація, оскільки вона є методом пізнавальної діяльності, повинна спиратися на історичний підхід до вивчення класифікованого об'єкта, враховувати процес його виникнення і розвитку [138].

Важливе місце в теорії криміналістичної класифікації займають її функції. У літературі розглядаються такі їх види:

- інформування – властивість класифікації задовольняти потреба в наявних відомостях про дійсність яка пізнається;

- прогнозування – властивість класифікації задовольняти потреба у відсутніх відомостях. Прогнозування може бути аналоговим (відомості виходять в результаті встановлення подібності) і структурним (відомості виходять в результаті аналізу структури класифікації);

- ретрогнозування – властивість класифікації теоретично відтворювати минуле пізнаваною дійсністю;

- комунікація – властивість класифікації задовольняти потреба в узгоджених діях [110, с. 44].

На нашу думку, класифікація у криміналістиці може проводитися на двох

рівнях: вищому та нижчому. На вищому (загальному) рівні здійснюється класифікація відносно загальнотеоретичних понять криміналістики (класифікація криміналістичних версій; класифікація експертиз; класифікація криміналістичних методик і т. д.). На нижчому – криміналістична класифікація відносно понять, які стосуються сфери дослідження окремих розділів (підрозділів) науки криміналістики (в трасології – класифікація слідів; в габітології – класифікація елементів зовнішності людини; в судовій балістиці – класифікація вогнепальної зброї; криміналістична класифікація злочинів в контексті розробки приватної методики розслідування певного виду злочину).

За результатами опрацювання наукових джерел вважаємо за можливе запропонувати таке визначення криміналістичної класифікації. *Криміналістична класифікація* – це розумова діяльність відповідного суб'єкта, спрямована на систематизацію шляхом застосування логічних операцій поділу, за результатами яких досліджувані об'єкти організовуються в систему (групується) на основі обраного криміналістично значимого критерію. Тобто об'єкти розподіляються відповідно групам подібності і відмінності між ними на основі наперед визначених криміналістично значимих ознак.

Критерії криміналістичної класифікації можуть бути як суто криміналістичними, так і відноситися до сфери вивчення та застосування інших галузей науки (наприклад, кримінології, кримінального права, психології, соціології та ін.) [24, с. 80].

Передумовою криміналістичної класифікації є аналіз, синтез, узагальнення, порівняння криміналістично значимої інформації. Джерелами такої інформації можуть бути нормативно-правові акти, дані, отримані в результаті практичної діяльності (судова практика, практика правоохоронних органів та ін.), теоретичні напрацювання науки криміналістики відносно наукової категорії, яка стала об'єктом криміналістичної класифікації.

Зважаючи на викладені вище теоретичні підходи, нами пропонується така криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів:

Криміналістична класифікація, пов'язана зі способом злочину:

1. За формою злочинної діяльності:

незаконне виробництво отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, виробництво завідомо фальсифікованих лікарських засобів;

незаконне виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, виготовлення завідомо фальсифікованих лікарських засобів;

незаконне придбання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, придбання завідомо фальсифікованих лікарських засобів;

незаконне перевезення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, перевезення завідомо фальсифікованих лікарських засобів;

незаконне пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, пересилання завідомо фальсифікованих лікарських засобів;

незаконне зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів;

дії, без спеціального на те дозволу, щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

дії щодо порушення встановлених правил та/або порядків: а) порушення правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; б) порушення встановленого порядку доклінічного вивчення; в) порушення встановленого порядку клінічних випробувань; г) порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів;

фальсифікація результатів доклінічного вивчення;

фальсифікація результатів клінічних випробувань;

переміщення фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України поза митним контролем;

переміщення фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю;

використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи

сильнодіючих лікарських засобів з метою продовження незаконного обігу.

2. За критерієм використання знарядь та засобів:

діяння, вчинення яких не вимагає використання будь-яких знарядь і засобів;

діяння, вчинення яких пов'язане з використанням різних знарядь і засобів. В їх числі слушно виділити злочини, що вимагають при їх здійсненні використання спеціально підшуканих або виготовлених, розроблених знарядь і засобів.

3. За способом фальсифікації лікарських засобів:

фальсифікація лікарських засобів, шляхом умисного заниження кількості діючої речовини (АФІ);

фальсифікація лікарських засобів, шляхом заміни активного фармацевтичного інгредієнта чи допоміжної речовини (ексципієнта) на дешевші аналоги;

фальсифікація лікарських засобів, шляхом заміни діючої речовини речовиною, яка не має фармакологічної чи іншої безпосередньої дії на організм людини;

фальсифікація лікарського засобу, шляхом нанесення на упаковку (маркування) недостовірної інформації відносно основних відомостей про лікарський засіб.

4. За способом розповсюдження лікарських засобів, які стали предметом незаконного обігу:

розповсюдження здійснюється через мережу аптек;

розповсюдження здійснюється через лікарів, які займаються приватною практикою;

розповсюдження здійснюється через заклади охорони здоров'я;

розповсюдження здійснюється через фіктивно створених суб'єктів господарювання;

розповсюдження з використанням мережі Інтернет, шляхом створення спеціальних вебсайтів або без їх створення з використанням сервісних площадок та інших можливостей мережі;

розповсюдження через соціальні мережі (Facebook; Instagram; ВКонтакте);

розповсюдження з використанням месенджерів (Viber; WhatsApp; Facebook Messenger; Telegram; Twitter).

5. За легальністю інфраструктури, в межах якої вчинялися злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів:

незаконний обіг здійснюється через легально функціонуючих суб'єктів господарської діяльності;

незаконний обіг здійснюється через нелегальних агентів ринку фармацевтичної продукції;

злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, вчиняються за одночасної участі як легально, так і не легально функціонуючих суб'єктів фармацевтичного ринку;

злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, вчиняються за участі посадових та службових осіб державних підприємств, установ та організацій в межах вказаних державних структур.

6. За фактом здійснення приховування:

злочини, в процесі або після скоєння яких здійснюються дії з приховування їх слідів;

злочини, в процесі або після скоєння яких дії по приховуванню їх слідів не здійснюються.

7. За складністю дій, які відносяться до способу приховування злочинного діяння:

злочини, в процесі або після скоєння яких злочинцями реалізується будь-який один з основних способів приховування їх слідів (знищення, приховування, маскування або фальсифікація інформації про злочин і її носіїв);

злочини, в процесі або після скоєння яких реалізується комплекс різних дій з їх приховування. При цьому такі дії можуть як охоплюватися єдиним задумом, так і здійснюватися незалежно один від одного;

злочини, що супроводжуються інсценуваннями різного роду. При цьому можуть здійснюватися інсценування некримінальних подій, інших за своїм характером злочинів або факту вчинення цього злочину іншими особами.

Криміналістична класифікація за предметом злочинного посягання:

1. За безпосереднім предметом злочинного посягання:

злочини, предметом яких є фальсифіковані лікарські засоби;

злочини, предметом яких є отруйні лікарські засоби;

злочини, предметом яких є сильнодіючі лікарські засоби;

злочини, предметом яких є кошти здобуті від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

злочини, предметом яких є обладнання призначене для незаконного виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

злочини, предметом яких є лікарські засоби, відносно яких порушений встановлений порядок доклінічного вивчення, клінічних випробувань, державної реєстрації.

Криміналістична класифікація злочинів, пов'язана з обстановкою вчинення злочину (специфікою місця, часу):

1. За локалізацією злочинних дій:

злочини, вчинені в одному місці;

злочини, вчиненні в різних місцях.

2. За масштабами злочинної діяльності:

злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, вчинені фрагментарно із залученням невеликої кількості учасників;

злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, вчинені на регіональному рівні (в межах однієї або декількох територіальних одиниць регіону);

злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, які вчинялися на загальнодержавному рівні;

злочинна діяльність, пов'язана з незаконним обігом лікарських засобів, здійснювалася на міжнародному рівні.

3. За обстановкою місця безпосереднього вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів:

злочини вчиняються під час технологічного циклу виготовлення лікарських

засобів у межах виробничих потужностей фармацевтичних компаній;

злочини вчиняються поза межами реалізації технологічного циклу: по-перше, фальсифікація лікарських засобів, незаконне виготовлення отруйних і сильнодіючих лікарських засобів у домашніх умовах; по-друге, фальсифікація, незаконне виготовлення отруйних і сильнодіючих лікарських засобів у спеціально обладнаних приміщеннях (лабораторіях);

злочини, вчинені в лікувально-профілактичних закладах та інших медичних установах.

4. За терміном незаконного обігу:

короткостроковий обіг;

довгостроковий обіг.

Криміналістична класифікація пов'язана з особою злочинця (суб'єктом вчинення злочину):

1. Виходячи із соціальної і професійної характеристики особи злочинця:

злочини, вчинені фізичною осудною особою;

злочини, вчинені спеціальним суб'єктом;

злочини, вчинені службовою особою;

злочини, учасниками яких є різні суб'єкти;

злочини, вчинені громадянами України;

злочини, вчинені громадянами інших держав чи особами без громадянства;

злочини, вчинені особами з медичною освітою (профільна освіта); злочини, вчинені особою без медичної освіти, яка здобула відповідні навички шляхом самоосвіти.

2. За кількісною ознакою:

злочини, вчинені одноосібно;

злочини, вчинені злочинними угрупованнями;

3. Залежно від наявності або відсутності в особи злочинного досвіду:

злочини, вчинені особою вперше;

злочини, вчинені особою, яка раніше притягувалася до кримінальної відповідальності за аналогічні злочини;

злочини, вчинені особою, яка раніше притягувалася до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів іншого характеру;

злочини, вчинені злочинним угрупуванням, до складу якого входять особи як з наявністю злочинного досвіду (притягувались до кримінальної відповідальності за аналогічні чи за злочини іншого характеру), так і з його відсутністю.

4. За гендерним критерієм:

злочини, вчинені особою чоловічої статті;

злочини, вчинені особою жіночої статті;

злочини, які вчиняються за одночасною участю осіб чоловічої та жіночої статі.

5. За характером мети, яку переслідує злочинець та кінцевих цілей злочинної діяльності:

злочини, вчинені для досягнення комерційної мети;

злочинна, діяльність з метою задоволення власних потреб;

злочини, вчинені для досягнення суспільно-корисної мети;

злочини, вчиненні для полегшення вчинення інших злочинів;

злочини, вчинені без попереднього визначення (окреслення) мети та кінцевої цілі.

Криміналістична класифікація відносно жертв чи потерпілих від злочинів:

1. За ознаками жертв чи потерпілих:

злочин, жертвою якого стала фізична особа;

злочин, жертвою якого стала юридична особа;

злочин, жертвою якого стала держава;

злочин, жертвами яких одночасно стали фізичні або юридичні особи чи держава.

2. За наслідками злочинної діяльності для жертв і потерпілих:

злочини, що спричинили матеріальну шкоду;

злочини, що спричинили настання нематеріальних наслідків;

злочини, які призвели до одночасного настання наслідків матеріального і

нематеріального характеру (злочини зі змішаними наслідками) [24, с. 80-82].

Перераховані класифікації не виключають і не обмежують можливості криміналістичних класифікаційних злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. Запропонована нами класифікація може доповнюватися і деталізуватися, особисто автором класифікації чи слугувати базою для здійснення криміналістичної класифікації злочинів даного виду іншими вченими. Як наслідок, таке криміналістичне «дерево класифікації» може розростатися в межах рівнів і підрівнів, що позитивно впливатиме на системні дослідження злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом лікарських засобів, розробку методичних рекомендацій з розслідування і попередження злочинів в сфері обігу лікарських засобів.

Криміналістична класифікація злочинів або певної злочинної діяльності сприяє розробці досить повної і разом з тим диференційованої їх криміналістичної характеристики, розумінню генезису кримінальних і слідчих ситуацій, постановці криміналістичних завдань та побудові загальних і окремих слідчих версій, розробці мікрометодик (методик вузької спрямованості) розкриття злочинів, правильному вибору напрямку, методів і засобів їх розслідування [259, с. 45].

1.3. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів

Розроблення методики розслідування незаконного обігу лікарських засобів передбачає формування криміналістичної характеристики вказаного виду злочинної діяльності, адже криміналістична характеристика у сучасній теорії криміналістики розглядається як невід'ємний елемент видової методики розслідування. Зважаючи на те, що питання щодо сутності та змісту криміналістичної характеристики як складової методики розслідування ґрунтовно [док. див.: 234, с. 4-5; 114; 55, с. 23; 76, с. 16-25; 163, с. 8; 133, с. 496; 67, с. 44-45; 46, с. 24; 11, с. 179; 127, с. 240-242; 260, с. 118; 79, с. 88-91; 228, с. 153-154; 14, с. 764 та ін.] розроблено вченими та не є предметом цього наукового дослідження ми

не акцентуємо увагу на аналізі загальнотеоретичних підходів.

Аналіз наукових джерел та слідчо-судової практики дозволяє виокремити елементи криміналістичної характеристики, які є пріоритетними для дослідження у контексті аналізованої нами форми злочинної діяльності: *по-перше*, спосіб злочинної діяльності; *по-друге*, предмет злочинного посягання; *по-третє*, обстановка вчинення злочину; *по-четверте*, типові сліди злочинної діяльності; *по-п'яте*, особу злочинця.

Розпочинаючи аналіз вказаних елементів, коротко звернімо увагу на теоретичні підходи щодо їх сутності. Так, В.В. Тіщенко спосіб злочину включає в механізм злочинної діяльності. У свою чергу до способів злочину віднесено: діяльність з підготовки злочину; діяльність з вчинення злочину. Також до механізму злочинної діяльності віднесено форми ухилення від відповідальності – діяльність з приховування злочину; діяльність з ухилення від розслідування; протидія розслідуванню [256, с. 34].

Значення даних про спосіб злочину є важливим, оскільки вони вказують: на можливе коло осіб, що його вчинили, і надає їм відповідну характеристику; на обставини злочину (мотиви, цілі, час, місце, знаряддя, кількість злочинців тощо); на характер слідів, які утворюються внаслідок певного способу дій, їх особливості, місцезнаходження та шляхи використання в доказуванні; на об'єктивні фактори (обстановки, умов), які зумовлюють вибір того чи іншого способу злочинних дій; на можливість учинення низки нерозкритих злочинів однією й тією самою особою [139, с. 356].

Що стосується змісту поняття «спосіб злочину», то вченими-криміналістами воно розглядається в широкому та вузькому значенні. До способу злочину в вузькому значенні включаються тільки дії, пов'язані з безпосереднім вчиненням злочину. В широкому значенні дана категорія включає дії не лише з підготовки до вчинення злочину, а й безпосереднього процесу вчинення та приховування злочину. У контексті нашого дослідження спосіб вчинення злочину аналізується нами у широкому значенні.

Аналіз судової практики та контент-аналіз дозволяє виокремити такі способи

підготовки злочинів, які вчиняються у вигляді виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів: *по-перше*, розробку злочинних схем, які забезпечують невразливість злочинної діяльності; *по-друге*, вибір виду та найменування ЛЗ; *по-третьє*, вивчення кон'юнктури ринку лікарських засобів; *по-четверте*, пошук матеріальних, технічних і документальних засобів для вчинення злочину; *по-п'яте*, налагодження необхідних контактів з метою реалізації продукції; *по-шосте*, вибір місця, будівель і споруд для виробництва, зберігання вироблених чи придбаних отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів; *по-сьоме*, вибір місця і осіб для збуту продукції; *по-восьме*, визначення джерел і каналів отримання сировини; *по-дев'яте*, підбір персоналу для виробництва і збуту ЛЗ; *по-десяте*, підбір співучасників і розподіл ролей між ними; *по-одинадцять*, розробка способів приховування злочинної діяльності; *по-дванадцять*, пошук і переобладнання транспортних засобів для транспортування як сировини так і готової продукції [303, с. 2-3].

Вивчення матеріалів практики свідчить, що на підготовчій стадії незаконного виробництва, виготовлення сильнодіючих чи отруйних лікарських засобів, фальсифікованих лікарських засобів вчиняються такі дії: а) придбання сировини і всіх необхідних компонентів; б) придбання пакувальних матеріалів; в) обладнання, пристроїв, пристосувань та інструментів для виробництва лікарських засобів; г) фальсифікування супутніх документів (ліцензій, сертифікатів якості, інструкцій для медичного застосування та ін.); д) виготовлення чи придбання захисних міток, голограм, етикеток, печаток; е) підготовка транспортних засобів для доставки сировини, виробленої продукції на склади чи до кінцевого споживача.

Невід'ємною складовою підготовчої стадії є налагодження необхідних контактів з метою подальшої реалізації продукції, має на меті встановлення зв'язків з: аптеками; працівниками реєстратури та лікарями в закладах охорони здоров'я, які можуть дати інформацію про пенсіонерів, малозабезпечених осіб, які більш довірливі і не можуть собі дозволити дорогого лікування; керівництвом будинків

престарілих, інтернатів [303, с. 3-4].

Отримання сировини для виробництва чи виготовлення може здійснюватися шляхом: а) придбання сировини і витратних матеріалів у виробників, які здійснюють свою діяльність на законних підставах, за підробленими документами; б) придбання продуктів харчування і засобів побутової хімії (харчових добавок, барвників, соди, цукру, крейди, технічного спирту та ін.); в) викрадення сировини і витратного матеріалу з підприємств, складів зберігання, транспортних засобів (під час перевезення); г) незаконного придбання ЛЗ, які підлягають вилученню та знищенню за рішенням контролюючих органів; д) незаконного ввезення сировини з інших країн.

Проведене дослідження, зокрема опрацювання матеріалів кримінальних проваджень, свідчить, що серед способів незаконно збуту отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів найбільш розповсюдженими є: *по-перше*, реалізація через фіктивні фірми, оформлені на підставних осіб, з використанням фальсифікованих документів (ліцензій на здійснення фармацевтичної діяльності, сертифікатів якості, свідоцтв про державну реєстрацію, товарних накладних та ін.); *по-друге*, дистанційна реалізація за допомогою реклами в ЗМІ з подальшою консультацією за телефоном і пересиланням товару покупцеві поштовим зв'язком або кур'єром; *по-третьє*, реалізація через аптеки чи аптечні кіоски, шляхом змови з їх співробітниками або за допомогою пред'явлення їм фальсифікованих документів; *по-четверте*, реалізація через Інтернет, шляхом створення незаконних вебсайтів з подальшим пересиланням товару покупцеві поштовим зв'язком або кур'єром; *по-п'яте*, продаж за допомогою оголошень або в результаті особистого спілкування зі споживачем; *по-шосте*, реалізація через співробітників лікувально-профілактичних установ, в тому числі лікарів, які отримують відсоток від незаконно реалізованих отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів [303, с. 4].

«За попередньою оцінкою, усього 20% фальсифікованих ліків було розповсюджено на території України, 80% – постачалося на територію інших країн. Спікери поділилися офіційною інформацією щодо каналів поширення

фальсифікату. До них увійшли інтернет-сайти, сторінки у Facebook, акаунти в Instagram, деякі окремі аптечні заклади, а також, на жаль, лікарі» [235].

В умовах поширення захворювання COVID-19 та введення карантинних обмежень досить поширеним стало замовлення ліків онлайн з можливістю їх доставки додому кур'єрськими службами чи в інший спосіб. Де-юре, до березня 2020 року, торгівля лікарськими засобами онлайн в Україні була заборонена, хоча де-факто така торгівля здійснювалася раніше. Для врегулювання електронної роздрібної торгівлі лікарськими засобами 25 червня 2020 року до Верховної Ради України було подано Проект Закону про внесення змін до статті 19 Закону України «Про лікарські засоби» щодо здійснення електронної роздрібної торгівлі лікарськими засобами [196], зареєстрованого за номером 3615-1, який 14 липня 2020 року у першому читанні прийнято за основу із скороченням строку підготовки. У разі прийняття Парламентом та підписанням Президентом України даного Закону він буде введений в дію через три місяці з дня набрання чинності, за цей період Держлікслужба повинна буде забезпечити прийняття переліку суб'єктів господарювання, що мають право на здійснення електронної роздрібної торгівлі лікарськими засобами, та розмістити його у вільному доступі на своєму офіційному вебсайті. Відповідно до законопроекту суб'єкт господарювання, який має ліцензію на провадження господарської діяльності з роздрібною торгівлю лікарськими засобами, може здійснювати роздрібну торгівлю лікарськими засобами з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем дистанційним способом (електронна роздрібна торгівля лікарськими засобами), а також здійснювати їх доставку кінцевому споживачу.

Розуміючи необхідність запровадження таких правових рішень у сучасних умовах, необхідно відзначити, що тенденційно прийняття такого закону може потенційно призвести до зростання динаміки досліджуваних нами злочинів.

У контексті дослідження способів таких кримінальних правопорушень, слушно звернути увагу, що на територію України можуть ввозитися лікарські засоби, зареєстровані в Україні, за наявності сертифіката якості серії лікарського засобу, що видається виробником, та ліцензії на імпорту лікарських засобів (крім

АФІ), що видається імпортеру (виробнику або особі, що представляє виробника лікарських засобів на території України), у порядку, встановленому законодавством. ... Порядок ввезення лікарських засобів на територію України встановлюється Кабінетом Міністрів України, ст. 17 Закону України «Про лікарські засоби» [205]. Водночас ввезення таких лікарських засобів, доволі часто здійснюється з порушенням вимог чинного законодавства. Так, «У Києві СБУ викрили канал контрабанди фальсифікованих ліків» (14.03.2017) [263], «В Україні накрили угруповання, яке контрабандою ввозило і продавало фальсифіковані ліки для онкохворих» (10.11.2018) [31], «Офіс Генерального прокурора спільно з правоохоронцями припинив контрабанду в Україну з Туреччини фальсифікованих ліків для онкохворих» (16.01.2020) [174]. Такі випадки були і раніше не поодинокими, внаслідок чого у 2011 році дії, пов'язані із контрабандою фальсифікованих лікарських засобів, були криміналізовані. У даному дослідженні ми не акцентуємо увагу на аналізі типових способів контрабанди, оскільки вони ґрунтовно проаналізовані у наукових джерелах [док. див.: 136; 135 та ін.]

Вчинення злочину у вигляді контрабанди фальсифікованих лікарських засобів, в силу своєї складності, передбачає ретельну підготовку до вчинення таких дій. У результаті, здійсненого нами, аналізу можна виділити деякі способи підготовки до вчинення контрабанди фальсифікованих лікарських засобів: *по-перше*, налагодження тісних контактів між учасниками злочину, в тому числі з продавцями фальсифікованих лікарських засобів; *по-друге*, вивчення та оцінка можливостей переміщення ФЛЗ з приховуванням від митного контролю або повз митний контроль; *по-третьє*, аналіз митного законодавства, вивчення порядку проведення прикордонного та митного контролю; *по-четверте*, пристосування прихованих місць у транспортних засобах і перевірка можливості їх використання з метою здійснення контрабанди; *по-п'яте*, налагодження корумпованих зв'язків з працівниками митниці та прикордонної служби тощо [303, с. 5].

Продовжуючи відзначимо, що ст. 9 ЗУ «Про лікарські засоби» визначає, що лікарські засоби допускаються до застосування в Україні після їх державної реєстрації, застосування лікарських засобів без державної реєстрації утворює склад

відповідного кримінального правопорушення, передбаченого ст.312-2 КК України. Водночас, згідно статистичних даних Офісу Генерального прокурора за період з січня 2016 до липня 2020 року за статтею 321-2 КК України було зареєстровано 21 кримінальне правопорушення. З них 3 було закрито і лише 1 (5,6 % від облікованої кількості) кримінальне провадження, в 2017 році, було направлено до суду (Додаток Г). Такі низькі показники виявлення та ефективності досудового розслідування вказаного правопорушення призвели до постановки на шпальтах наукових видань питання щодо доцільності виключення вказаної норми із КК України, що, на нашу думку, є необґрунтованим, а наявні дані свідчать не про незначну кількість таких кримінальних правопорушень, а більше про їх латентний характер. Більше того, вчинення таких злочинів становить підвищену суспільну небезпеку через їх вчинення в організованих формах та з використанням корупційних зв'язків. Так, *«... в період 2016-2018 років службові особи ДП «Державний експертний центр МОЗ України», діючи в змові із невстановленими службовими особами клініко-дослідницьких організацій та в інтересах виробників лікарських засобів, шляхом зловживання своїм службовим становищем, як єдиного органу у сфері клінічних досліджень та реєстрації ліків, погоджували результати клінічних випробувань без фактичного їх проведення або із суттєвими порушеннями процедури їх проведення. У тому числі встановлено, перелік клініко-дослідницьких організацій, службові особи яких, беруть безпосередню участь у організації та проведенні фіктивних клінічних досліджень, а кошти які їм поступають від виробників ліків (спонсорів) легалізують через спеціально придумані фінансово-господарські операції з суб'єктами підприємницької діяльності, які мають ознаки фіктивності»* [268]. Крім того, *«... на базі Миколаївської обласної клінічної лікарні заступником головного лікаря з лікувальної справи, а також завідуючою центром нефрології та діалізу, проводяться клінічні дослідження лікарських засобів. За період з 2016 до 2018 рр. на базі Миколаївської обласної клінічної лікарні проведено 19 клінічних досліджень лікарських засобів. Такі дослідження проводяться з порушенням вимог Наказу МОЗ № 690 від 23.09.2009 «Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань*

лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань» і «Типового положення про комісії з питань етики», тобто із залученням ресурсів лікарень та працівників у робочий час. При цьому договори на проведення клінічних досліджень підписані окремо між всіма лікарями-дослідниками та замовниками клінічних досліджень, у яких згідно Наказу МОЗ № 690 від 23.09.2009 передбачено чітке розмежування функцій ЛПЗ та відповідального дослідника, що мають виконуватися ним у свій неробочий час» [269].

Завершуючи аналіз типових способів вчинення таких злочинів, слушно звернути увагу на типові дії із їх приховування, зокрема: а) підrobка документів, які засвідчують джерело походження лікарських засобів, про наявність у винного дозволу на здійснення даного виду діяльності, підrobка реєстраційних документів тощо; б) завчасна домовленість співучасників чи інших осіб в рамках дачі неправдивих свідчень в поєднанні зі створенням обманливих слідів; в) реєстрація фіктивних підприємств; відкриття банківських рахунків на підставних осіб; г) здійснення інших дій з інсценування обставин злочину [303, с. 6]. Діяльність з приховування злочинів не має часових рамок, вона може здійснюватися з моменту зародження злочинного умислу і не закінчуватися навіть після безпосереднього вчинення злочину.

Наступним елементом криміналістичної характеристики досліджуваних діянь виступає **предмет злочинного посягання** – лікарські засоби, які є особливими товарами і об'єктом правового регулювання. Така ситуація зумовлена високою суспільною значущістю ЛЗ, їх цільовим призначенням, особливостями застосування (використання), а також можливістю заподіяння шкоди здоров'ю і життю людини.

Слушним буде відмітити думку В.Ф. Єрмоловича, він вважав, що принципове значення про предмет злочинного посягання (речі, предмети), які мають матеріальну структуру й доступні для сприйняття та дослідження. Вони можуть виступати як слідоутворюючі та слідосприймаючі об'єкти, що надзвичайно важливо для встановлення місця, часу, способу, знаряддя та інших обставин вчинення і приховання злочину за допомогою спеціальних методів і прийомів, які

використовуються у оперативно-розшуковій діяльності і слідчій роботі [80, с. 151].

Предметами злочинного посягання злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, які досліджуються у даній роботі є: фальсифіковані лікарські засоби (ст. 305, ст. 321-1 КК України); отруйні та сильнодіючі лікарські засоби, обладнання призначене для їх незаконного виробництва чи виготовлення (ст. 321) і кошти здобуті від їх незаконного обігу, які використовуються з метою продовження такого обігу (ст. 306); лікарські засоби, відносно яких порушений встановлений порядок доклінічного вивчення, клінічних випробувань, а також порушений порядок державної реєстрації (ст. 321-2) [23, с. 175].

Так, *лікарський засіб* – це будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу. Станом на 8 серпня 2020 року Державний реєстр лікарських засобів налічував 13 тис. 576 лікарських засобів, 4138 з яких вітчизняні, 9438 іноземного походження [70].

Продовжуючи, зауважимо, що у 1999 році визначення «фальсифікований лікарський засіб» було включено в підготовлене ВООЗ Керівництво по розробці заходів боротьби з фальсифікованими лікарськими препаратами: «фальсифікованим являється той медикамент, який навмисно і обманним чином промаркований щодо його справжності та (або) джерела. Фальсифікація може відноситися як до фірмових (торгове найменування), так і до відтворених препаратів (генериків). Фальсифікована продукція може включати в себе вироби з належними інгредієнтами або з неправильними інгредієнтами, без активних інгредієнтів, з недостатньою кількістю активного інгредієнта або з підробленою упаковкою» [271, с. 13].

Фальсифікований лікарський засіб – лікарський засіб, який умисно

промаркований неідентично (невідповідно) відомостям (одній або декільком з них) про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України, а так само лікарський засіб, умисно підроблений у інший спосіб, і не відповідає відомостям (одній або декільком з них), у тому числі складу, про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України [205].

Визначення фальсифікованого лікарського засобу, яке зазначене в ЗУ «Про лікарські засоби», на наш погляд, містить зайве обмеження – ЛЗ що фальсифікується повинен бути в Державному реєстрі лікарських засобів. Згідно із актуальним на сьогодні визначенням, у випадку фальсифікації ЛЗ, який не зареєстрований в Україні, такий лікарський засіб не буде вважатися фальсифікованим, відповідно за такі діяння неможливо притягнути особу до кримінальної відповідальності. Так само, якщо буде вчинена контрабанда фальсифікованого лікарського засобу з-за кордону, але даних про ЛЗ з ідентичною назвою не буде в Державному реєстрі лікарських засобів, на території України не буде юридичних підстав лікарський засіб, який став предметом контрабанди, визнати фальсифікованим і, відповідно, притягнути особу до кримінальної відповідальності за контрабанду фальсифікованих лікарських засобів.

Враховуючи вищезазначене, існує реальна необхідність уточнення поняття «фальсифікований лікарський засіб» у ЗУ «Про лікарські засоби» у такій редакції: фальсифікований лікарський засіб – це лікарський засіб з умисно підробленим складом та (або) упаковкою чи підробленого у інший спосіб, який умисно, шляхом обману чи зловживання довірою видають за справжній лікарський засіб легального виробника.

За даними Держлікслужби, лідерами ринку фальсифікату є антибіотики (42%), гормональні засоби (до 20%) і найбільш рекламовані ліки, такі як травні ферментні препарати Фестал і Мезим. Аналітики кажуть, що 95% підробок ввозяться в Україну контрабандою у вигляді сировини з Росії, Індії, Китаю і Пакистану і тільки 5% повністю виготовляють всередині країни [30].

У результаті проведеного інтерв'ювання пересічних громадян, було

встановлено, що у 26% при застосуванні лікарського засобу, виникали підозри, що він фальсифікований, але, на жаль, ніхто із них, з цього приводу, не звертався до компетентних чи правоохоронних органів. В більшості випадків (74%), громадяни не звертались до відповідних органів по причині відсутності впевненості, що такі органи будуть займатися даним питанням (недовіра). Ще 19% зазначили, що не звертались по причині відсутності знань відносно алгоритму дій, у випадку виникнення підозри, що лікарський засіб фальсифікований, 7% – через брак часу (Додаток Б).

Аналіз фальсифікованих лікарських засобів, які були предметами злочинів у вироках, винесених у 2013-2018 рр., дозволяє поділити їх на 3 категорії:

1. Лікарські засоби, небезпечні для життя або здоров'я (виготовлені з препаратів, термін придатності яких закінчився, шляхом змішування з іншими субстанціями, отриманими з невідомих джерел без будь-якого сертифіката якості).

2. Лікарські засоби, отримані в законний спосіб з відповідними сертифікатами якості, фальсифіковані шляхом зміни зареєстрованих форм випуску (розфасовки у флакони з меншим вмістом і концентрацією або в упаковки з меншою кількістю ампул).

3. Фальсифікований медичний спирт [272].

Гризодуб О.І., Сур С.В., Гергієвський В.П. фальсифіковані лікарські засоби поділяли на «білі» та «чорні».

«Білі» ФЛЗ – якісний і кількісний склад діючої речовини відповідає маркуванню, фальсифікується торгова марка виробника; може не бути витриманий кількісний склад (можуть бути інші допоміжні речовини); діюча речовина та допоміжні речовини зазвичай не відповідають вимогам Фармакопеї (тобто низького рівня).

«Чорні» ФЛЗ – якісний і/або кількісний склад препарату не відповідає маркуванню: замість заявленої кількості діючої речовини міститься інша (зазвичай менше) кількість або інша, більш дешева діюча речовина (найпростіший спосіб фальсифікації – переклеювання етикеток більш дорогого ЛЗ з більш високим дозуванням діючої речовини на флакони з дешевими антибіотиками в низьких

дозах), або вони взагалі відсутні [53, с. 9-10].

Фальсифіковані лікарські засоби ще, умовно, поділяють на чотири типи:

I тип – «плацебо» – не містить активних фармацевтичних інгредієнтів (АФІ);

II тип – «імітація» – АФІ замінені на більш дешеві та менш ефективні;

III тип – «змінені чи модифіковані лікарські препарати» – кількості АФІ не відповідає заявленому;

IV тип – «препарати-копії» – містить відповідні АФІ у відповідній кількості, але іншого походження [162].

Основними шляхами надходження на фармацевтичний ринок України фальсифікованих лікарських засобів є: контрабандне постачання лікарських засобів; перепакування лікарських засобів термін придатності яких закінчився; виробництво на безліцензійних підприємствах; продаж лікарських засобів через кур'єрів, поштовий зв'язок, а також за допомогою мережі Інтернет; складний ланцюг постачання (розгалужена мережа дистрибуції) [170].

За період з 2011 по 2016 рік завдяки заходам, проведеними Держлікслужбою України та її територіальними органами, до споживачів не допущено понад 9,6 млн упаковок неякісних та фальсифікованих ЛЗ на загальну суму понад 270 млн грн. [274, с. 16]. Протягом 2017 р. Держлікслужбою видано: 18 розпоряджень про заборону обігу 172 найменувань незареєстрованих лікарських засобів; 17 розпоряджень про заборону обігу 17 серій 14 найменувань фальсифікованих лікарських засобів та 1 розпорядження про заборону всіх серій 1 найменування фальсифікованого лікарського засобу [284]. Не зважаючи, на такі «вражаючі» результати роботи Держлікслужби, дані надані Офісом Генерального прокурора, по досліджуваним злочинам, свідчать про те, що до відповідальності за вчинення злочинних діянь в сфері обігу фальсифікованих лікарських засобів, притягується незначна кількість осіб. В період з січня 2016 року по липень 2020 року було зареєстровано 170 кримінальних правопорушень за ст. 321-1 КК України, відносно вказаної кількості кримінальних правопорушень за п. п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1, ст. 284 КПК України було закрито 30 кримінальних проваджень і лише 11 (7,9% від облікованої кількості) кримінальних проваджень направлено до суду (Додаток Г).

У ст. 2 ЗУ «Про лікарські засоби» міститься визначення отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, законодавець нас відсилає до їх переліку, який сформований і затверджений Міністерством охорони здоров'я України [205].

Перелік отруйних лікарських засобів за міжнародними непатентованими або загальноприйнятими назвами включає наступні ЛЗ: Атропін та його солі (порошок); Кетамін; Тетракаїн (порошок); Тригексифенідил; Атракурій; Векуроній; Піпекуроній; Рокуроній; Суксаметоній [179].

Перелік сильнодіючих лікарських засобів за міжнародними непатентованими або загальноприйнятими назвами вміщує в себе ЛЗ: Буторфанол (морадол тощо); Дифенгідрамін (димедрол) (тверді форми); Зопіклон; Клонідін (клофелін) (субстанція, рідкі форми); Матандієнон; Нандролон; Прометазин [178].

Наступним важливим елементом криміналістичної характеристики злочину є *обстановка його вчинення*, сутність якої детально проаналізована у криміналістичній літературі [док. див.: 19, с. 138-140; 49, с. 49-50 та ін.] і, тому, залишається нами поза детальною увагою.

Так, до обстановки вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, можна віднести наступні криміналістично значимі елементи: а) просторову характеристику злочину (місце підготовки, місце вчинення, місце приховування, маршрути пересування учасників злочину, напрями переміщення предмету злочинного посягання та ін.); б) часову характеристику вчинення злочину; в) матеріальну обстановку; г) характеристику взаємозв'язків різного роду між прямими і непрямими учасниками події злочину.

Місце злочину є об'єктивним фактором, що визначає поведінку учасників злочину, і, як правило, являється місцем відображення злочину у вигляді його матеріальних слідів.

Під місцем вчинення контрабанди фальсифікованих лікарських засобів потрібно розуміти митний кордон чи зону митного контролю. Відповідно до ст. 10 МК України, межі митної території України є митним кордоном України. Митний кордон України збігається з державним кордоном України, крім меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні

України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території зазначених островів, установок і споруд становлять митний кордон України [161]. В контексті вище зазначеного, доцільно відмітити, що позиція деяких авторів відносно того, що місцем вчинення контрабанди можна вважати державний кордон України є невірною, оскільки митний і державний кордон це не тотожні поняття, територіально вони не завжди збігаються. В п. 14 ч. 1 ст. 4 МК України зазначено, що зона митного контролю – місце, визначене митними органами в пунктах пропуску через державний кордон України або в інших місцях митної території України, в межах якого митні органи здійснюють митні формальності [161].

Місцями незаконного виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, фальсифікованих лікарських засобів, як правило є: а) легальні підприємства; б) спеціально оснащені господарські приміщення, склади та інші нежитлові приміщення (гаражі, колишні корівники, підвали) – підпільні цехи; в) житлові приміщення, окремі операції здійснюються у житлових приміщеннях безпосередньо за місцем проживання винних осіб.

Місцями незаконного збуту ЛЗ можуть виступати: а) фіктивні організації, оформлені на підставних осіб; б) аптеки та спеціальні торгові відділи; в) квартири; г) медичні заклади, також досить розповсюдженою є практика реалізації ЛЗ через мережу Інтернет.

На наш погляд, обстановка вчинення досліджуваних злочинів, може і повинна розглядатися на декількох рівнях – міжнародному, загальнодержавному, місцевому. Рівень залежить від масштабності вчинення кримінального правопорушення.

На часові рамки незаконного обігу лікарських засобів впливає багато факторів, вони можуть залежати від волі злочинця або виникати ззовні і бути невідконтрольними зі сторони учасників злочинної діяльності. До таких факторів можна віднести: спалахи епідемій певних хвороб, сезонність захворювань, рівень технічного оснащення злочинців, кількість наявної сировини і пакувальних матеріалів, кількісний та якісний склад залучених до злочинної діяльності осіб, споживчий попит, надійність каналів збуту, урегульованість взаємовідносин між

учасниками злочинної діяльності.

Що стосується злочинів в процесі доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації, то вони найчастіше вчиняються за місцем проведення вказаних процедур. По тривалості, дані злочини, обмежуються нормативним часом передбаченим для проведення доклінічного вивчення, клінічних випробувань, державної реєстрації.

Важливим аспектом в розслідуванні злочинів є дані щодо *слідової картини злочину*, сутність якої також детально проаналізована криміналістами і тому не потребує, на нашу думку, теоретичного аналізу у межах нашого дослідження [док. див.: 113; 185; 136, с. 48; 132, с. 214; 139, с. 138-139 та ін.].

Так, до слідів, які утворюються в результаті злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом лікарських засобів, можна віднести: сліди засобів переміщення контрабандних фальсифікованих лікарських засобів, незаконно виготовлених отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, ФЛЗ (сліди транспортних засобів, у випадку контрабанди ФЛЗ – інші пристосування для переміщення); сліди від переміщуваних контрабандних фальсифікованих лікарських засобів; сліди утворені в результаті пристосування до контрабанди ФЛЗ засобів переміщення; своєрідними слідами вчинення контрабанди є незвичайна поведінка осіб під час незаконного переміщення контрабандних ФЛЗ: підвищена нервозність, роздратованість, незвичайні міміка, жести тощо; сліди злочинної діяльності в різних банківських, фінансових, бухгалтерських, касових, митних, товарних та інших документах, а також у внутрішніх (неофіційних) документах, чорнових записах, журналах обліку; сліди фальсифікації різних за призначенням документів (сліди підчистки, дописки, травлення, заміни окремих листів документів, відтисків печаток та штампів); сліди людини; сліди хімічних речовин, які використовуються для незаконного виготовлення отруйних чи сильнодіючих ЛЗ, ФЛЗ; сліди від готової продукції; сліди від обладнання; сліди оргтехніки; сліди пакувальних машин і т.д., перелічені сліди ми можемо віднести до слідів-відображення. В свою чергу, до слідів-предметів ми можемо віднести різні предмети матеріального світу, які так чи інакше відносяться до події злочину:

готова продукція; фальсифіковані, сильнодіючі, отруйні лікарські засоби; транспортні засоби; обладнання для незаконного виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, фальсифікації лікарських засобів; пакувальний матеріал; оргтехніка та інше обладнання, яке використовується для друку упаковок чи нанесення маркування; тара для зберігання сировини та готової продукції; витратні матеріали, що використовуються при виготовленні, фасуванні, опечатуванні продукції; різні за своїм призначенням та функціями документи. Так, *«У ході досудового розслідування, по кримінальному провадженню, відкритому за фактами, пов'язаними з фальсифікацією лікарських засобів у великих розмірах, вилучено дві полімерні ємності по 200 л зі спиртом, 127 опечатаних тар (у кожній – по 83-84 флакони), 9 опечатаних тар (у кожній – по 112 скляних флаконів), обладнання для розливу спирту у флакони (електричний насос), укупорювальні кришки, укупорювальний апарат, етикетки, паперові заготовки, а також готовий фальсифікований лікарський засіб – спирт етиловий у кількості 9750 флаконів»* [273].

Сліди-речовини служать важливим джерелом доказової інформації, так як найбільш точно характеризують предмет злочинного посягання – лікарські засоби. Вони представлені речовинами біологічного, біотехнологічного, мінерального або хімічного походження, що мають фармакологічну активність; речовинами неорганічного або органічного походження, що використовуються в процесі виробництва лікарських засобів, для надання їм необхідних фізико-хімічних властивостей. У цю групу можуть бути включені і речовини біологічного походження (кров, слина, сеча та ін.) людини, яка застосовувала фальсифікований, отруйний чи сильнодіючий лікарський засіб, була учасником клінічних випробувань.

Не менш важливим при розслідуванні злочинів є дослідження ідеальних слідів, з допомогою отримання показань від підозрюваного (обвинуваченого), свідків, потерпілих з метою отримання криміналістично значимої інформації стосовно будь-яких подій, що мають відношення до вчинення злочину, які відобразилися у свідомості і залишилися в пам'яті особи.

Що стосується електронно-цифрових слідів вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, то їх перелік є достатньо значним. До цієї категорії слідів ми можемо віднести будь-яку цифрову інформацію, яка утворилася з використанням електронних пристроїв в процесі підготовки, вчинення, приховування злочину: телефонні дзвінки; запити та інші дії в мережі Інтернет; електронне листування з допомогою різноманітних поштових сервісів; обмін повідомленнями між користувачами різноманітних месенджерів; створення і/або зберігання користувачем на електронному пристрої будь-якої інформації, що має відношення до події злочину; здійснення будь-яких розрахунково-касових операцій за допомогою Інтернет-банкінга, в касі банку, терміналі самообслуговування, банкоматі; записи камер відеонагляду та ін.

Наступним елементом криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, є **особа злочинця**. Особа злочинця вивчається з різних сторін, займаючи одне з центральних місць в наукових дослідженнях кримінально-правового, кримінологічного, психологічного, соціологічного та ін. напрямків. Не є виключенням і криміналістика, в криміналістичній характеристиці злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, зокрема, та в цілому при дослідженні злочинної діяльності, центральним компонентом є відомості про особу злочинця (суб'єкта злочину).

Ми солідаризуємося із позицією В. А. Жбанкова, який наголошує, що вивчення криміналістично значущих властивостей, які притаманні особі злочинця, при розслідуванні та розкритті злочинів, набувають особливого прикладного, практичного значення, оскільки це сприяє: 1) простеженню особливостей відображення властивостей особи злочинця при підготовці, здійсненні і прихованні злочину; 2) розробці системи слідів, що відображають соціальні, психологічні та біологічні властивості особи злочинця і виявленню інших джерел інформації про неї; 3) визначенню системи техніко-криміналістичних і тактичних методів, засобів збирання, дослідження, оцінки і використання інформації про особу злочинця; 4) встановленню взаємозв'язку між соціальними, психологічними і біологічними

властивостями злочинця, що містяться в джерелах інформації про нього; 5) побудові моделі особи, яка вчинила злочин, на основі зібраної інформації і виявлених взаємозв'язків між соціальними, психологічними, біологічними властивостями; 6) ефективності проведення комплексу пошукових заходів щодо встановлення особи злочинця та її місцезнаходження; 7) розробці системи типових версій про осіб, які вчинили злочин, на основі виявлених закономірностей між елементами злочинної діяльності, з урахуванням особливостей тих чи інших видів злочинних діянь [81, с. 9].

Досліджуючи питання суб'єкта злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, варто відмітити, що суб'єкт вказаних злочинів є загальним, тобто фізична осудна особа, яка досягла шістнадцяти років. Досліджувані нами злочини можуть також вчинятися спеціальним суб'єктом чи службовою особою. Важливим моментом при дослідженні питань, які стосуються особи злочинця, є відомості про те, як вчинявся злочин – одноосібно чи злочинними угрупованнями [27, с. 56].

У процесі аналізу судової та слідчої практики ми отримали дані, що характеризують злочинців, які вчиняли злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів.

Злочини у вигляді контрабанди вчинялися переважно громадянами України (83%) чоловічої статі (93,5%) у віці: 30-50 років (55,8%), 25-30 років (20,8%), 18-25 років (19%), 50-65 років (3,9%), старше 65 років (0,5%). Більшість із зазначених осіб (69%) була працездатною, але на момент вчинення злочину вказані особи не працювали і не навчалися. Що стосується освіти злочинців-контрабандистів це переважно особи з повною середньою освітою (38,2%), з повною вищою і професійно-технічною (22%). Деякі із злочинців були раніше судимими (17,8%) (Додаток Г).

Стосовно злочинів, що вчиняються у вигляді використання коштів здобутих від обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, вони вчинялися громадянами України (100%) чоловічої статі (86,7%), рідше жінками (13,3%). У 90 % випадків вказані злочини вчинялися особами у складі злочинних угруповань.

Вік осіб: 30-50 років (66,7 %), 25-30 років (23,3 %), 18-25 років (10 %). Переважна кількість осіб були працездатними, які на момент злочину не працювали і не навчалися. Освіта на час вчинення злочину: повна загальна середня (36,7 %), професійно-технічна (26,7 %), базова загальна середня (16,7 %). У 36,7 % від загальної кількості засуджених була судимість (Додаток Г).

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту, збут отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів здійснювалося громадянами України (100%) чоловічої (77,2%) та жіночої статті (22,8%) переважно у віці 30-50 років (57,7%). На момент вчинення злочину, більшість (65%) осіб була працездатною, але не працювала і не навчалася, незначна кількість (9,7%) були лікарями і фармацевтами. Освіта: повна вища (31,7%), повна загальна середня (31,7%), базова загальна середня (14,6 %), професійно-технічна (14,6%). У 30 % осіб була судимість (Додаток Г).

Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів вчинявся громадянами України (100%) переважно чоловічої статті (81,8%), у складі злочинних угруповань (54,6%). За віком особи розподілилися між наступними групами: 30-50 років (63,7%), 50-60 років (18,3 %), 25-30 років (9%), 18-25 років (9%). Переважна більшість (72,7%) осіб була працездатною, але на момент вчинення злочину не працювала і не навчалася, 18,3 % від загальної кількості злочинців були пенсіонерами. Освіта: повна загальна середня (63,6%), повна вища (27,4%). У деяких осіб (36%) була судимість (Додаток Г).

Що стосується злочинів, які вчиняються при проведенні доклінічного вивчення, клінічних випробувань, державної реєстрації лікарських, вони вчиняються особами, які беруть участь у доклінічному вивченні лікарського засобу чи проводять клінічні випробування, особами, які фіксують чи надають інформацію про результати доклінічного вивчення чи клінічного випробування, також це можуть бути особи уповноважені здійснювати державну реєстрацію лікарського засобу.

На основі узагальнення зазначених вище даних можна стверджувати, що особа злочинця, яка вчиняє злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських

засобів, це працездатний громадянин України чоловічої статі, віком від 30 до 50 років, який на момент вчинення злочину не працює і не навчається, з повною загальною середньою освітою, ймовірно, раніше судимий [27, с. 56-57].

При дослідженні категорії «особа злочинця» було помічено, що в процесі розслідування не встановлюється корупційний зв'язок з особами, які уповноважені на виконання функції держави або місцевого самоврядування, на наш погляд, це є суттєвим недоліком. Злочинне угруповання не може існувати без такого зв'язку і тривалий час здійснювати злочинну діяльність. У реальності спостерігається притягнення до кримінальної відповідальності виключно виконавців, не виявляються: джерела постачання сировини, готової продукції для незаконного виготовлення, виробництва отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів; джерела придбання фальсифікованих ЛЗ, що стали предметом контрабанди; джерела придбання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, що стали предметом злочинного посягання; «корупційне піклування» над злочинним угрупованням. Враховуючи специфіку злочинів у сфері обігу лікарських засобів, встановлення фактів корупційних зв'язків, джерел постачання та придбання позитивно відобразилося б на ефективності всього процесу розслідування та попередження аналогічних злочинів в майбутньому.

Деякими складами злочинів, відносно лікарських засобів, передбачено їх вчинення медичними або фармацевтичними працівниками, службовими особами. Законодавець дає визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, службової особи, відповідно до ст. 18 КК України, спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа; службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських

функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [140].

У ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я зазначено, що медичною і фармацевтичною діяльністю можуть займатися особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам [173]. Єдині кваліфікаційні вимоги встановлені Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я», затвердженим наказом МОЗ України від 29 березня 2002 року № 117 [73].

У Довіднику зазначені кваліфікаційні характеристики керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та робітників, які є специфічними для галузі охорони здоров'я. Відповідно до вказаного довідника, професії в галузі охорони здоров'я можна розподілити наступним чином:

- *керівники* (Генеральний директор (директор, головний лікар) закладу охорони здоров'я; Головний державний санітарний лікар; Головний лікар обласної, центральної міської, міської, центральної районної та районної лікарень; Головна медична сестра; Завідувач аптеки (аптечного закладу); Завідувач бази аптечної; Завідувач відділу (аптеки, бази); Завідувач кухні (молочної); Завідувач лабораторії (контрольно-аналітичної); Заступник головного лікаря обласної, центральної міської, міської, центральної районної та районної лікарень; Заступник начальника Головного управління, управління (самостійного відділу, служби) охорони здоров'я місцевої державної адміністрації; Начальник Головного управління, управління (самостійного відділу, служби) охорони здоров'я місцевої державної адміністрації; Начальник (завідувач) закладу охорони здоров'я; Начальник (завідувач) структурного підрозділу медичного закладу.);

- *професіонали* (професіонали в галузі лікувальної справи (крім стоматології), до них віднесені лікарі за різними напрямками підготовки; професіонали в галузі стоматології; професіонали в галузі фармації – провізор,

провізор-аналітик, провізор клінічний, провізор-косметолог; професіонали в галузі медико-профілактичної справи; інші професіонали в галузі медицини.);

- *професіонали з вищою немедичною освітою, які працюють у бюро судово-медичної експертизи;*

- *фахівці (наприклад, акушерка, лаборант, медична сестра, фармацевт, фельдшер та ін.);*

- *технічні службовці;*

- *робітники.*

Дослідивши диспозиції статей КК України, якими передбачена кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів (ст. ст. 305, 306, 321, 321-1, 321-2), ми дійшли висновку, що одним із недоліків, допущеного законодавцем, є те, що нормами кримінального законодавства не передбачена можливість кваліфікації дій злочинців, які вчинили злочин у складі організованої групи, хоча на практиці, з урахуванням специфіки і складності вчинення даної категорії злочинів, злочини часто вчиняються саме організованими групами. Дані твердження стосується складів злочинів передбачених ст. ст. 306, 321-1, 321-2 КК України. Тому в реаліях, які існують сьогодні, до кримінальної відповідальності притягуються особи лише з інкримінуванням вчинення даних злочинів у складі групи осіб та, як наслідок, судами застосовується менш тяжке покарання [27, с. 58].

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів

У криміналістичній літературі тривають жваві дискусії щодо структури видових методик розслідування злочинів, зокрема й місця в таких методиках питання щодо обставин, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень.

Так, окремі науковці відносять обставини, що підлягають встановленню до переліку складових криміналістичної характеристики злочинів чи навіть ототожнюють їх. Як зазначав Р.С. Белкін, «правильно сформульована характеристика повинна органічно включати перелік обставин, які підлягають доказуванню, і тому їх не потрібно вносити в структуру окремої методики» [15, с. 274]. Аналогічна позиція зазначена в підручнику з криміналістики за редакцією І.Ф. Герасимова та Л.Я. Драпкіна, для криміналістичної характеристики злочинів «важливе значення має визначення кола обставин, які підлягають встановленню і дослідженню стосовно категорії справ. Дані, викладені тут, ґрунтуються, з одного боку, на елементах складу злочину і предмету доказування, тобто на законі, а з іншого – на відомостях, що містяться в криміналістичній характеристиці, що дозволяють індивідуалізувати й конкретизувати обставини, що підлягають встановленню в ході розслідування. Нерозривний зв'язок між криміналістичною характеристикою й колом обставин, що підлягають доказуванню, дає певні підстави вважати, що останні, по суті, є частиною криміналістичної характеристики, охоплюються нею» [134, с. 343].

І.І. Рубцов включає питання, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні злочинів, поряд із вихідною інформацією про злочин, відомостями про спосіб вчинення злочинів і типові особистісні особливості злочинців і потерпілих, мотивами злочину, причинами й умовами, що сприяли вчиненню злочинів, до

складу криміналістичної характеристики злочинів [227, с. 151-161].

В.О. Малярова висловлювала думку, що функціонально, методологічно і методично обставини, які підлягають з'ясуванню (встановленню), не можуть бути структурними компонентами криміналістичних характеристик, адже вони є необхідними елементами доказування; для їх визначення не підходить загальна методологія побудови криміналістичної характеристики; вони виступають як зв'язувальний компонент між криміналістичними характеристиками (інформаційно-статистичними моделями) та діяльністю із розслідування злочину (у широкому розумінні) [153, с. 89; 154, с. 174].

Існують думки вчених стосовно доцільності виключення обставин, що підлягають з'ясуванню (встановленню), зі структури окремих методик розслідування злочинів [45, с. 205; 34, с. 34; 3, с. 247].

Все ж таки, більшість вчених розглядає обставини, що підлягають встановленню, як самостійний елемент структури окремих криміналістичних методик і підкреслює їх важливе практичне та теоретичне значення.

О.Н. Колесніченко свого часу зазначав, обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування входять в структуру окремих методик і є важливою її частиною [116, с. 34].

Вказаним автором відмічалась, що «обставини, які підлягають з'ясуванню визначаються з урахуванням положень кримінального права та кримінального процесу. Розслідуванням, як і судом, вирішується питання про те, чи є в діях (бездіяльності) певної особи склад злочину і який саме. Тому методика розслідування в своїх рекомендаціях про предмет та межі доказування керується положеннями кримінального права, які визначають склад злочину. Наука кримінального права, особливо вчення про склад злочину, допомагає сформулювати обставини, які підлягають з'ясуванню відносно розслідування, наприклад, всіх крадіжок державного чи суспільного майна і т.д.». Важливими, на його думку, також є положення кримінально-процесуального закону [116, с. 35].

Ю.В. Гаврилін відносить обставини, що підлягають встановленню до структурних елементів окремих криміналістичних методик, на ряду з

криміналістичною характеристикою. У зміст даного поняття він включає обставини, які входять до предмету доказування й регламентовані нормами КПК, обставини, які сприяли вчиненню злочину. Також він відмічає, що в рамках розслідування у певній кримінальній справі, перелік обставин конкретизується та уточнюється за рахунок диспозицій відповідної статті Особливої частини Кримінального кодексу [51, с. 15-17].

Аналогічну позицію займає колектив авторів, О.О. Алексєєв, А.В. Іщенко, В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, у підручнику під їх авторством значиться «при всьому різноманітті окремих методик вони мають певні типові елементи. Типова структура окремої криміналістичної методики, як правило, складається з наступних взаємопов'язаних частин: ... типовий перелік обставин, що підлягають встановленню при розслідуванні злочину даного виду (групи)...» [220, с. 428].

Щодо співвідношення криміналістичної характеристики та обставин, котрі підлягають з'ясуванню, В.А. Журавель зазначає, що їх слід розглядати як різні за змістом і функціональною спрямованістю самостійні структурні елементи методики розслідування окремих видів злочинів, які не конкурують один з одним і призначені для вирішення різнопланових завдань розслідування. Так, криміналістична характеристика злочину розглядається як абстрактна наукова категорія, в якій відображено якісно-кількісну інформацію ретроспективної спрямованості, тобто відомості про типові, криміналістично значущі ознаки, властивості певного виду злочину, тоді як обставини, що підлягають доказуванню, пов'язані з перспективною стороною структури криміналістичної методики, а саме з інформацією щодо побудови пізнавального процесу, спрямованого на формування необхідної доказової бази [83, с. 15-16].

У рамках проведення дослідження Б.В. Щуром, під час опитування слідчих МВС, СБУ та прокуратури України, з'ясовувалося питання щодо структурних складових окремої криміналістичної методики. Результати їхнього анкетування показують, що на думку практичних працівників до елементів структури окремої криміналістичної методики мають бути віднесені обставини, що підлягають з'ясуванню (23 %). Також вказаним автором аргументується необхідність

виокремлювати таке поняття, як предмет розслідування, під яким фактично розуміється такий елемент криміналістичної методики, як «обставини, що підлягають встановленню» [295, с. 11, 15].

Ми погоджуємося з думкою А.В. Коваленка, який висловлюється стосовно запропонованого Б.В. Щуром поняття, «...поняття «предмет розслідування» є недоречним із огляду на чинний КПК України. Так, зазначений термін фактично обмежує поле використання обставин, що підлягають з'ясуванню, рамками досудового розслідування, в той час як ст. 23 КПК України встановлює обов'язок суду досліджувати докази безпосередньо – фактично встановлювати обставини вже після закінчення досудового розслідування» [111, с. 104].

В.І. Галаган, вивчаючи проблеми вдосконалення методики розслідування окремих видів злочинів, серед інших, до її структури відносив криміналістичну характеристику злочинів та обставини, що підлягають встановленню, як два окремих, проте взаємопов'язаних елементи [52, с. 26].

Обставини, що підлягають встановленню, на відміну від криміналістичної характеристики злочинів, інтегрують у собі властивості правової сутності злочину. Це дає змогу виділити з усіх подій і діянь ті, які наділені ознаками кримінально-правового, юридично значущого характеру (суспільна небезпека, протиправність, винність) і дати їм правильну кримінально-правову оцінку [259, с. 142].

«Знання обставин, що складають предмет доказування по конкретній категорії справ, – підкреслюють В.В. Тіщенко і Є.Л. Стрельцов, – дозволяє слідчому цілеспрямовано вести розслідування, бачити кінцеву мету, вирішувати тим самим кримінально-правові та кримінально-процесуальні завдання» [255, с. 68].

Реалізація призначення криміналістичної методики (формування окремих доказових систем) можлива за рахунок виокремлення та включення до складу елементів її структури максимально вичерпного переліку обставин, що підлягають з'ясуванню, при розслідуванні певної категорії злочинів. Дослідження цих обставин передбачає необхідність розгляду передусім таких аспектів, як процедури їх формування, визначення місця й характеру зв'язків із іншими елементами

структури окремої криміналістичної методики та функціонального призначення [83, с. 12].

В.О. Образцов пропонував у структуру загальної методики розслідування злочинів включити елементи, які б містили в собі інформацію відносно обставин, що повинні встановлюватися в усіх випадках вчинення злочинів, віднесених до відповідної криміналістично подібної групи, як потрібно організовувати та здійснювати роботу з виявлення та доказування таких обставин, як потрібно діяти слідчому в умовах типових для цієї категорії справ ситуаціях [165, с. 376].

В.А. Журавель зазначав, що процедура формування обставин, що підлягають з'ясуванню, зумовлена трьома чинниками: предметом доказування, кримінально-правовою та криміналістичною характеристиками певного різновиду злочинного прояву. При цьому предмет доказування як абстрактна інформаційна модель, яка відображена в нормах чинного КПК і є визначальною, базовою для всіх злочинних діянь без винятку, до криміналістичної методики має опосередковане зовнішнє ставлення. Безпосереднє, внутрішнє ставлення до методики розслідування мають обставини, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні певної категорії злочинів. Саме вони відображуються в окремих криміналістичних методиках різних рівнів консолідації (видових, міжвидових, підвидових, комплексних) і зумовлюють визначення напрямів розслідування та шляхів розв'язання його завдань. Обставини, що підлягають з'ясуванню, є результатом синтезу кримінально-процесуальних приписів щодо визначення предмета доказування в кримінальній справі, передбачених чинним законодавством, а також кримінально-правових і криміналістичних ознак злочину певного різновиду [83, с. 12-13].

На етапі формування наукових уявлень про структуру і зміст криміналістичної методики, в структуру криміналістичної методики включали елемент «особливості обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі певної категорії», зустрічалися також різні синонімічні конструкції: особливості предмета доказування, перелік обставин, що підлягають встановленню і т.д.

В основі переліку обставин, що підлягають встановленню по кримінальній справі, лежать обставини предмета доказування. Їх визначення через види злочинів

здійснюється шляхом інтеграції кримінально-правових і кримінально-процесуальних даних. Обставини предмету доказування таким чином конкретизуються. Їх встановлення в ході розслідування здійснюється або за допомогою збирання прямих доказів, або шляхом пошуку, виявлення й отримання непрямих доказів – проміжних фактів [88, с. 48].

Як зазначав І.М. Лузгін, «в юридичному аспекті під доказуванням розуміється регламентована нормами кримінально-процесуального права діяльність (перш за все практична) слідчого, суду та інших уповноважених законом осіб і органів збирання, дослідження, оцінці доказів з метою розв'язання всіх питань, які підлягають встановленню в ході попереднього та судового слідства, і досягнення істини в кримінальній справі... Доказаним те чи інше судження стає, якщо вказані достовірні підстави, згідно з якими це судження можна вважати істинним». У свою чергу, «предметом доказування в процесі розслідування по кримінальній справі є встановлена законодавцем певна сукупність обставин, необхідна й достатня для всебічного, повного і об'єктивного вирішення питань, що виникають у зв'язку з вчиненням злочину і проведенням розслідування» [151, с. 22, 28].

На думку М.О. Селіванова, найважливішими між питаннями, що підлягають вирішенню в ході майбутнього розслідування (обставини, які необхідно встановити) є відповідні елементам предмета доказування: а) чи мав місце факт злочину, якщо так, то якого саме; б) де, коли, яким способом, за допомогою яких засобів і за яких обставин воно вчинене; в) ким, за чийого сприяння скоєно злочин; г) в якій формі виражалася вина злочинця, який був мотив і мета злочинних дій (бездіяльності); д) чи є обставини, які пом'якшують чи обтяжують вину [232, с. 191].

У загальному розумінні, під поняттям «доказувати» мається на увазі підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доводами тобто доводити [240, с. 350].

У кримінальному процесі під предметом доказування розуміється коло обставин, що підлягають дослідженню і встановленню в кримінальній справі з

метою її правильного вирішення [143, с. 131].

Відповідно до ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [144].

Ми розділяємо позицію М.В. Салтевського стосовно того, що структуру криміналістичної характеристики не можна ототожнювати з обставинами, що підлягають доказуванню. Усі елементи предмета доказування не можуть бути охоплені елементами криміналістичної характеристики, які в основному описують типові властивості та ознаки злочину, проте їх поєднання допускається [229, с. 419].

На думку А. Воєводи, «...визначені в законодавстві обставини мають для сторони обвинувачення загальноорієнтуючий характер, стосуються розслідування всіх кримінальних правопорушень та недостатньо конкретизовані щодо певних

категорій кримінальних правопорушень. Водночас переліки таких обставин для окремих видів кримінальних проваджень є специфічними й залежать від ознак складу правопорушення. Саме тому дослідження обставин, що підлягають встановленню та доказуванню у кримінальних справах окремої категорії, необхідно визнати невід'ємним елементом методики розслідування деяких видів кримінальних правопорушень» [44, с. 123].

Цілком слушно зазначав О.Г. Філіпов, кажучи про те, що «обставини, що підлягають встановленню – це не просте механічне поєднання елементів предмета доказування й диспозиції відповідних статей кримінального кодексу. Названі категорії, відносяться, відповідно, до наук кримінального процесу та кримінального права, в криміналістиці узагальнюються, поповнюються й в силу цього набувають нової якості. ... при розслідуванні злочинів часто встановлюються такі обставини, які не мають правового значення й тому не потребують доказування, але необхідні в криміналістичному значенні для успіху розслідування. ... Іншими словами, існують факти й обставини, які мають важливе криміналістичне значення, тобто підлягають встановленню, але вони не входять в предмет доказування по справі» [276, с. 309-310].

На думку М.Г. Шурухнова, «предмет доказування визначає кінцеву мету, криміналістична характеристика допомагає знайти конкретні шляхи й способи її досягнення» [292, с. 461].

Принципове значення для розробки криміналістичних методик розслідування мають обставини, що підлягають встановленню, тобто сукупність обставин, включаючи обставини, що підлягають доказуванню, й інші обставини, не зазначені в законі, але які сприяють доказуванню та потребують визначення по певним категоріям справ у залежності від слідчих ситуацій. Обставини, що підлягають встановленню, базуються безпосередньо на правових приписах, так як містять сукупність фактичних даних, без використання яких, відповідно до вимог КПК, неможливо проводити розслідування по кримінальній справі. Обставини, що підлягають встановленню, – це акумульовані криміналістикою на основі матеріального й кримінально-процесуального права фактичні дані окремих груп

кримінальних справ, без яких при розслідуванні й судовому розгляді конкретних кримінальних справ не можуть бути реалізовані завдання кримінального судочинства [245, с. 114].

У наукових працях, крім «обставин, що підлягають встановленню», «...що підлягають доказуванню», «предмет доказування при розслідуванні злочинів», зустрічається формулювання «обставини, що підлягають з'ясуванню».

Під словом встановлення/встановлювати в українській мові розуміється: знаходити, виявляти щось дослідженням, вивченням чого-небудь; виявляти, розпізнавати що-небудь за певними ознаками; бачити в комусь, чомусь що-небудь, раніше не помічене [236].

З'ясовувати – досліджуючи, робити ясним, зрозумілим що-небудь; відкривати, розкривати що-небудь приховане; пояснювати що-небудь [241, с. 743].

На наш погляд, за своїм змістовним наповненням поняття «встановлення» та «з'ясування» можна вважати тотожними, але враховуючи, що більш традиційним у науці криміналістиці, є застосування категорії «обставини, що підлягають встановленню», тому ми будемо дотримуватися даної позиції.

Беручи до уваги вище сказане стосовно понять «доказування» і «встановлення» більш правильним, на нашу думку, в криміналістиці застосовувати «обставини, що підлягають встановленню», оскільки це поняття ширше за поняття «обставини, що підлягають доказуванню». Тим більше, не потрібно ототожнювати ці поняття. Аргументом може слугувати твердження, що не всі встановленні обставини підлягають доказуванню, але всі обставини, що підлягають доказуванню входять у перелік встановлених обставин. Також варто відмітити, доцільним буде вважати дану категорію окремим елементом методики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів, не включаючи її до переліку структурних елементів криміналістичної характеристики досліджуваних нами злочинів.

У рамках розробки методики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів, для визначення обставин, що підлягають встановленню ми будемо орієнтуватися на норми кримінального та кримінально-

процесуального законодавства, але не відкидаючи при цьому інші відомості стосовно обставин, які становлять інтерес суто для науки криміналістики та не мають правового закріплення. З кримінально-правової точки зору, обставинами для встановлення можуть бути дані відносно структурних елементів складу злочину, обставини, що прямо чи опосередковано впливають на кваліфікацію злочинних діянь та можуть враховуватися при призначенні покарання чи для вирішення питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності. При виявленні криміналістично значущих обставин не варто ігнорувати норми кримінально-процесуального законодавства стосовно предмету доказування.

На думку О.Н. Колесніченка, обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування, повинні виходити з положень кримінального права й процесу, але не просто повторювати їх. Основна криміналістична вимога, яка висувається до встановлення вказаних обставин у методиці розслідування окремих видів злочинів, полягає в тому, щоб перелік цих обставин відображав специфіку розслідування даних злочинів, значення встановлення тих чи інших обставин для розкриття злочину, взаємозв'язок вказаних обставин, важкість чи навіть неможливість з'ясувати одні раніше інших. Рекомендації методики відносно обставин, які підлягають з'ясуванню повинні бути достатньо повними, переліки цих обставин повинні відображати найбільш доцільну послідовність розслідування певного виду злочину [116, с. 36].

Під час розслідування злочину, визначення обставин, які підлягають з'ясуванню є одним із основних елементів діяльності слідчого. Від правильності визначення даних обставин залежить повнота, всебічність та об'єктивність дослідження кримінальної справи.

Погоджуємося із запропонованим А.Р. Антощакком визначенням поняття обставини, що підлягають встановленню, ними він вважав «систематизовані на основі норм кримінального та кримінального процесуального права фактичні дані, які, як включаються у предмет доказування, так і виходять за його межі, не встановлення яких виключає повне та всебічне дослідження предмета доказування, оскільки це є необхідним для реалізації завдань кримінального провадження.

Зазначимо, що правильне визначення обсягу таких обставин у кожному конкретному кримінальному провадженні забезпечить повноту, цілеспрямованість та об'єктивність дослідження події злочину» [6, с. 96].

В.В. Тіщенко пропонував систематизувати зазначені обставини з урахуванням системного й діяльнісного підходів та з виокремленням серед них таких, що належать до: 1) події злочину як процесу діяльності, яка наповнена певним змістом і здійснюється в конкретних умовах; 2) суб'єкта злочину і його психологічного ставлення до задуманих і вчинених дій; 3) об'єкта злочинних дій; 4) наслідків, що настали в результаті вчинення злочину [257, с. 241].

На думку Н.Ю. Кириленко, обставини, які підлягають встановленню допомагають вирішенню питань кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного характеру. До таких обставин, на її думку, слід віднести: подію злочину; предмет злочинного посягання; особу злочинця; винність підозрюваного; наслідки від вчинених злочинних дій.

Визначення цих обставин надає розслідуванню цілеспрямованості, вказує на кінцеві цілі розслідування, правильну кримінально-правову кваліфікацію, визначення ознак, що пом'якшують і обтяжують кримінальну відповідальність або виключають її, що дозволяє забезпечити реалізацію завдання повного, всебічного й об'єктивного дослідження обставин вчинення кримінальних правопорушень [108, с. 11].

Як зазначав Загородній І.В., «обставини, що підлягають встановленню, під час розробки окремої криміналістичної методики необхідно визначати у вигляді систематизованого, максимально детального переліку, що відображає специфічні особливості відповідної категорії злочинів» [86, с. 103].

В.О. Малярова та Л.В. Дмитрієва пропонують серед обставини, що підлягають встановленню виділяти дві групи – загальні та спеціальні. Серед загальних обставин пропонується розглядати: 1) обставини, що належать до події злочину; 2) обставини, які мають значення для кваліфікації злочинного діяння; 3) обставини, що характеризують особу, яка вчинила злочин...; 4) обставини, що належать до суб'єктивної сторони злочину; 5) обставини, що впливають на ступінь

тяжкості злочину; 6) обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання особи; 7) обставини, що визначають вид і розмір шкоди, завданої злочинцем; 8) обставини, що визначають причини та умови, які сприяли вчиненню злочину; 9) обставини, які вказують на постзлочинну діяльність особи, яка вчинила злочин [155, с. 117-118].

Так як зазначеними авторами розглядалися обставини, що підлягають встановленню в контексті розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, розгляд спеціальних обставин, у нашому випадку, не становить наукового інтересу. При окресленні обставин, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів, ми можемо використовувати загальні критерії виділені в рамках дослідження для інших категорій злочинів.

У результаті проведеного дослідження, стосовно сутності поняття «обставини, що підлягають встановленню», вважаємо доцільним дати власне визначення даного поняття. Так під обставинами, що підлягають встановленню, на нашу думку, слід розуміти явища, події, факти, дані, пов'язанні із злочинною діяльністю, а також сукупність умов, у яких відбувалася така діяльність, які виявляються, досліджуються, вивчаються із застосуванням відповідних криміналістичних методів, прийомів, засобів. Пізнання та систематизація вказаних обставин слугує засобом досягнення мети розслідування, встановлення істинності по справі. Встановленні обставин враховуються при притягненні особи до відповідальності чи вирішенні питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання [25, с. 93].

До обставин, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів варто віднести:

Обставини, що пов'язані зі способом злочину:

- яким способом здійснювалась підготовка до вчинення контрабанди;
- яким способом здійснювалося приховування від митного контролю;
- яким способом відбувалося переміщення поза митним контролем;
- які технічні засоби використовувалися для переміщення контрабанди, вид тайника, спосіб підробки митних документів, інші дії контрабандистів при

безпосередньому переміщенні фальсифікованих лікарських засобів;

- які саме правила обігу лікарських засобів були порушені, якими нормативними актами вони регулюються (правила виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих речовин та ін.);

- які саме кримінально-карані дії вчиненні підозрюваним (обвинуваченим): незаконне виробництво отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, виробництво завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, виготовлення завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне придбання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, придбання завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне перевезення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, перевезення завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, пересилання завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів; дії, без спеціального на те дозволу, щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; дії щодо порушення встановлених правил та/або порядків: а) порушення правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; б) порушення встановленого порядку доклінічного вивчення; в) порушення встановленого порядку клінічних випробувань; г) порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів; фальсифікація результатів доклінічного вивчення; фальсифікація результатів клінічних випробувань; переміщення фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України поза митним контролем; переміщення фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю; використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів з метою продовження незаконного обігу;

- наявність спеціальних дозволів та ліцензій на проведення певних дій із лікарськими засобами чи обладнанням;
- чи відповідає фактично здійснювана діяльність зазначеній в дозвільних документа;
- чи вчинялися дії по підготовці та приховуванню злочину, які саме;
- тривалість реалізації злочинного задуму;
- які знаряддя та засоби використовувалися при реалізації злочинного задуму, спосіб та місце їх придбання, виготовлення;
- яким чином здійснювався збут виготовлених в тіньових умовах лікарських засобів;
- чи використовувалися при вчиненні злочинних діянь з фальсифікованими лікарськими засобами можливості інформаційних систем, в тому числі Інтернет;
- в який спосіб порушувався встановлений порядок доклінічного вивчення;
- яким способом порушувався встановлений порядок клінічних випробувань;
- яким способом порушувався встановлений порядок державної реєстрації;
- яким чином фальсифікувалися результати проведення доклінічного вивчення та клінічних випробувань лікарських засобів;
- чи були у діях підозрюваних осіб ознаки складів інших злочинів.

Обставини, що пов'язані з предметом злочинного посягання:

- чи являються лікарські засоби, які стали предметом контрабанди, фальсифікованими;
- які розміри контрабанди фальсифікованих лікарських засобів;
- чи здобуті кошти, використовуванні для незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, від незаконного обігу таких ЛЗ в минулому;
- розмір коштів використаних з метою продовження незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;

- з якими речовинами здійснювались незаконні дії (види, назви речовин (АФІ) їх кількість, характер пакування тощо);
- які саме лікарські засоби є предметом злочинного посягання, які їх кількісні характеристики, хімічні, біологічні, фармацевтичні і органолептичні властивості – кожного окремо і в цілому;
- чи відповідають вилучені лікарські засоби встановленим технологіям виробництва. Якщо не відповідають, то за допомогою яких технологій і яким способом вони виготовлені, які відступи промислових технологій допущені. Виготовлені вони промисловим чи кустарним способом;
- чи являються виявленні фальсифіковані, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби небезпечними для життя та здоров'я, в чому полягає небезпека, при яких умовах та тривалості застосування;
- джерела походження та канали збуту лікарських засобів;
- кількість виготовлених та реалізованих лікарських засобів за період здійснення злочинної діяльності;
- хто вірогідно вживав чи застосовував фальсифіковані лікарські засоби для визначення, в подальшому, наслідків такого застосування чи вживання і визначення кола потерпілих та вірогідних жертв злочинної діяльності;
- яка вартість виявлених і вилучених фальсифікованих, отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу або щодо яких порушено встановлені правила обігу;
- яке обладнання використовувалося для незаконного виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;
- чи є спеціальний дозвіл на здійснення певних дій щодо обладнання призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.

Відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про визначення понять «великі» та «особливо великі» розміри фальсифікованих лікарських засобів» від 22.04.2013 р. № 321 [192], під великим розміром фальсифікованих лікарських засобів слід розуміти лікарські засоби, вартість яких

становить від п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (станом на 01.01.2020 р. від 52 тис. 550 грн. до 525 тис. 500 грн.); під особливо великим розміром фальсифікованих лікарських засобів слід розуміти лікарські засоби, вартість яких становить п'ятсот і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (станом на 01.01.2020 р. 525 тис. 500 грн. і більше). Під вартістю фальсифікованого лікарського засобу слід розуміти вартість лікарського засобу, за якою він переміщувався через митний кордон України, вводився в обіг (випускався на ринок України) або реалізовувався суб'єктом господарювання, у якого його було виявлено.

Під великим розміром коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, слід розуміти кошти, сума яких становить двісті та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (станом на 01.01.2020 р. 210 тис. 200 грн. та більше), примітка ст. 306 КК України [140].

Великі та особливо великі розміри отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу, визначаються відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу» від 31.08.2007 р. № 511, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 вересня 2007 р. за № 1070/14337 [200] та Наказу Міністерства охорони здоров'я «Великі та особливо великі розміри сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу» від 31.08.2007 р. № 511, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 14 вересня 2007 р. за № 1071/14338 [37]. Кількість великих та особливо великих розмірів отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів стосуються виключно діючих речовин та вимірюється в грамах (Додаток Є).

Обставини, що пов'язані з обстановкою вчинення злочину:

- яка локалізація злочинних дій;
- яке географічне охоплення злочинної діяльності;
- час вчинення злочинних дій;
- місце вчинення злочину (по кожній із злочинних дій);

- чи вчинялися злочини на легальних підприємствах, організаціях, установах;
- чи вчинялися злочини на підпільних або фіктивних підприємствах, організаціях, установах;
- чи створювалася юридична особа для здійснення злочинної діяльності;
- чи вчинялися злочини в медичних закладах;
- тривалість реалізації злочинного задуму.

Обставини, що пов'язані з особою злочинця (суб'єктом вчинення злочину):

- дані про особу підозрюваного (вік, осудність, наявність судимості, сімейний стан, громадянство, освіта, сфера зайнятості, характеристика за місцем роботи або проживання, наявність злочинного досвіду та ін.);
- яку посаду обіймає підозрюваний (обвинувачений) чи якою діяльністю займається;
- дані, які дають підстави вважати, що злочин вчинений спеціальним суб'єктом чи службовою особою;
- чи являється особа, яка вчинила дії з фальсифікації лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів медичним або фармацевтичним працівником;
- мотив та мета злочинної діяльності;
- особа вчиняє злочин вперше чи повторно;
- чи вчиняла особа раніше аналогічні злочини;
- чи вчинялися особою раніше інші злочини;
- злочин вчинявся одноосібно чи злочинним угрупованням;
- якщо злочин вчинений злочинним угрупованням: а) ким саме, де, коли і за яких обставин, з якою метою і мотивами створене злочинне угруповання, як організована його діяльність; б) до якого типу відноситься злочинне угруповання; в) кількісний і якісний склад угруповання; г) як розподілялися обов'язки між учасниками угруповання, перелік таких обов'язків; д) хто керівник, організатор, координатор, інтелектуальний лідер, хто відповідав за здійснення тієї чи іншої дії

як складової злочинної діяльності (придбання сировини, інших інгредієнтів, організація безпосереднього вчинення злочину, забезпечення невразливості від правоохоронних органів, пошук каналів збуту та їх розширення, тощо); е) яким чином здійснювалася взаємодія між учасниками злочинного угруповання; є) хто безпосередньо здійснював виготовлення, виробництво, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту, збут лікарських засобів, вчиняв інші незаконні дії в сфері обігу лікарських засобів.

- обізнані чи повинні були бути обізнаними особи, які безпосередньо вчиняли злочинні дії з лікарськими засобами про незаконний характер своєї діяльності;

- чи знала особа, завідомо, вчиняючи дії з фальсифікованими лікарськими засобами, що вони є такими;

- наявність у підозрюваного (обвинуваченого) майна, яке підлягає конфіскації;

- чи реєструвалися особи, які брали участь у злочинній діяльності, фізичними особами підприємцями з метою здійснення певних злочинних дій.

Обставини щодо наслідків, які настали в результаті вчинення злочину:

- які матеріальні наслідки настали в результаті вчинення злочинних дій;
- які нематеріальні наслідки злочинної діяльності;
- чи спричинили фальсифіковані лікарські засоби тривалий розлад здоров'я особи, яка їх вживала чи застосовувала;

- чи спричинили фальсифіковані лікарські засоби смерть особи;
- які інші тяжкі наслідки спричинили фальсифіковані лікарські засоби;
- чи створювали дії, пов'язані з незаконним обігом фальсифікованих лікарських засобів, загрозу для життя та здоров'я людей;

- чи спричинило порушення встановленого порядку доклінічного вивчення смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки;

- чи спричинило порушення встановленого порядку клінічних випробувань смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки;

- наслідки від порушення встановленого порядку державної реєстрації

лікарських засобів;

- вид та розмір завданої шкоди.

Обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання:

Перелік вказаних обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання зазначений в ст. ст. 66, 67 КК України [140]. У випадку вчинення злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів, до таких обставин можна віднести:

які пом'якшують (з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення; добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність; виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених КК України). Також при призначенні покарання суд може визнати такими, що пом'якшують покарання, й інші обставини.

які обтяжують (вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів; вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою; тяжкі наслідки, завдані злочином; вчинення злочину загально небезпечним способом та ін.). При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 67 КК України.

Обставини, які є підставою закриття кримінального провадження.

У ст. 284 КПК України [144] зазначені обставини, наявність яких передбачає закриття кримінального провадження. Кримінальне провадження закривається в разі, якщо: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді й вичерпані

можливості їх отримати; не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно з законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню; існує нескасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п. 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності.

Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання:

- чи здала особа добровільно отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби, вказавши джерело їх придбання;
- чи сприяла особа розкриттю злочинів, пов'язаних з незаконним обігом отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;
- чи здала особа добровільно обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів щодо якого були вчиненні дії без спеціального на те дозволу, вказавши джерело придбання такого обладнання;
- чи сприяла особа розкриттю злочинів, пов'язаних з вчиненням дій без спеціального на те дозволу щодо обладнання призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів;
- чи здала особа добровільно фальсифіковані лікарські засоби, вказавши на джерело їх придбання;
- чи сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з обігом фальсифікованих

лікарських засобів.

Перелік обставин, що підлягає встановленню, залежить від конкретної злочинної діяльності, яка досліджується. Всі обставини не можливо передбачити й описати в методиці розслідування, вони повинні визначатися з урахуванням індивідуальності кожного окремого злочину та характеру злочинної діяльності особи. Вказаний перелік може слугувати методичною настановою й орієнтиром при визначенні обставин, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів і не обмежує рамки пізнавальної діяльності суб'єктів розслідування вказаних злочинів.

2.2. Типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів

Історичний розвиток криміналістичного знання свідчить, що формування дієвих та практично орієнтованих криміналістичних методик неможливе без виокремлення типових слідчих ситуацій, які виникають на початковому, подальшому та завершальному етапі розслідування, що, перш за все зумовлюється тим, що типова слідча ситуація визначає стратегію подальшого розслідування, суб'єктів, які повинні бути залучені до розслідування конкретного правопорушення, систему першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Загалом можна стверджувати, що виокремлення типових слідчих ситуацій для видових та інших методик розслідування кримінальних правопорушень має методичне та тактичне значення. Розпочинаючи аналіз типових слідчих ситуацій у контексті розслідування досліджуваних нами кримінальних правопорушень, необхідно звернутись до витоків теоретичних знань та основних методологічних напрацювань щодо сутності слідчої ситуації як криміналістичної категорії та її місця в системі криміналістичних методик розслідування. Одним із перших визначення слідчої ситуації запропонував О.Н. Колесніченко, який розумів під нею певне положення в розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу і

виникаючими, зв'язку з цим, конкретними завданнями щодо їх збирання та перевірки [115, с. 509].

У подальшому визначення слідчої ситуації було запропоновано В.Є. Корноуховим, який відзначав, що під слідчою ситуацією необхідно розуміти об'єктивно повторюване становище в процесі розслідування, обумовлене фактичними даними, яке визначає процес виявлення, збирання доказів [125, с. 93].

Своє визначення слідчої ситуації запропонував І.Ф. Герасимов, слідча ситуація – це сукупність обставин по справі (обстановка, стан), яка може бути сприятливою або несприятливою (різного ступеня) для будь-яких висновків і дій слідчого [57, с. 82]. Згодом він запропонував інше визначення слідчої ситуації і розумів її як сформовану в певний момент розслідування внутрішньо необхідну, схильну до змін, сукупність, яка характеризує розслідування матеріальних, інформаційних та інших факторів і їх оцінку, які зумовлюють основні напрями розслідування, прийняття рішень і вибір способів дій [56, с. 173-175]. За визначенням Л.Я. Драпкіна, слідча ситуація – уявна динамічна модель, яка відображає інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-управлінський та організаційний стан, що склався у кримінальній справі, який характеризує сприятливий або несприятливий характер процесу розслідування [75, с. 17].

Як зазначав Л.Я. Драпкін, у випадках відсутності або неістотності інформаційних, логічних, психологічних, тактичних, організаційно-управлінських труднощів та наявності в розпорядженні слідчого достатніх можливостей їх швидкого і відносно легкого усунення, без будь-яких негативних наслідків, створюються сприятливі умови й обставини, виникають, так звані, прості ситуації.

Також при розслідуванні злочинів можуть виникати складні слідчі ситуації. Залежно від кількості, характеру й змісту формуючих факторів, всі складні слідчі ситуації Л.Я. Драпкін поділяв на п'ять класифікаційних груп: проблемні, конфліктні, тактичного ризику, організаційно невпорядковані і комбіновані (змішані) ситуації [75, с. 8-9].

Згадуваним автором наводиться визначення кожного із видів складних

слідчих ситуацій. Так під проблемною слідчою ситуацією розуміється своєрідне протиріччя між знанням і незнанням, засобами, що знаходяться в розпорядженні слідчого, і цілями його діяльності, специфічне співвідношення відомого й невідомого, при якому шукане не дано і безпосередньо не міститься у вихідних даних, але знаходиться в неоднозначному ймовірному зв'язку з уже встановленими фактами, в певній мірі обмежуючими і направляючими процес формування ймовірних рішень у справі та пошуку додаткової інформації. У проблемній ситуації слідчий не володіє готовими алгоритмами рішень, поставлених перед ним задач [75, с. 45-46].

Конфліктна ситуація в розслідуванні – це особливий стан системи міжособистісних відносин двох або більше учасників кримінального судочинства, які мають протилежні інтереси й прагнуть до досягнення різних цілей в умовах інформаційної невизначеності щодо планів і намірів, принаймні, однією з сторін. При цьому сторони конфлікту, або хоча б одна з них, докладають зусиль для введення супротивника в оману й маскуванню своєї справжньої тактичної позиції [75, с. 105].

Ситуацію тактичного ризику можна визначити як специфічне співвідношення між можливими способами дій слідчого, спрямованими на досягнення наміченої мети, й імовірнісними, не гарантованими результатами (наслідками) їх реалізації [75, с. 11].

Організаційно невпорядкована слідча ситуація визначалася Л.Я. Драпкіним як специфічне співвідношення організаційно-управлінських труднощів процесу розслідування й недостатніх для їх подолання можливостей слідчого [75, с. 12].

Існують інші класифікації слідчих ситуацій, наприклад: 1) за часом виникнення у процесі розслідування: початкові; проміжні (наступні); кінцеві; 2) за відносинами між учасниками: конфліктні; безконфліктні; 3) за відношенням до досягнення мети розслідування: сприятливі; несприятливі; 4) за ступенем спільності: типові; специфічні [40, с. 83-84].

У своїй дисертаційній роботі С.В. Великанов зазначав, що вивчення природи і структури слідчої ситуації дозволяє зробити висновок про її криміналістичну

сутність, що виявляється в специфічності обстановки і стану в провадженні як окремих слідчих дій, так і етапів, а також і всього розслідування, й залежно від цього вимагає прийняття рішень тактико-криміналістичного чи методико-криміналістичного характеру. Вчений визначає слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов – стану та обстановки розслідування, що сприймаються, оцінюються й використовуються слідчим для вирішення тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [38, с. 9].

І.О. Копилов відмічав, що на формування слідчих ситуацій впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори. До об'єктивних факторів, які впливають на формування слідчих ситуацій, ним були віднесені: час, місце, спосіб вчинення злочину; зміни, внесені в навколишнє середовище злочинним діянням; стійкість слідів злочину й можливість їх вивчення; обсяг і зміст наявної доказової інформації; наявність і обсяг орієнтуючих відомостей про джерела доказів; технічна оснащеність органу розслідування, можливість залучення додаткових сил і засобів; час, що минув із моменту вчинення злочину, а також час, яким володіє слідчий для прийняття рішень і їх реалізації. Суб'єктивні фактори: особистісні якості, життєвий досвід злочинця; позиція, зайнята обвинуваченим чи підозрюваним у відношенні до органу розслідування; обізнаність злочинця та інших зацікавлених осіб про наявні у слідчого докази; інтенсивність протидії розслідуванню з боку осіб, зацікавлених у результаті вирішення справи, наявність (відсутність) конфлікту; ставлення до розслідування потерпілого і свідків; особистісні якості, життєвий досвід слідчого [124, с. 5].

М.П. Яблоков зазначив, що процес виникнення й зникнення доказової та іншої інформації супроводжується виникненням і зміною різноманітних фактичних положень. Розглядаючи ситуаційну природу діяльності, він розрізняє кримінальну і слідчу ситуації. Кримінальні ситуації представлені у вигляді фактичних положень, що виникають у процесі здійснення злочинів і їх відображення ззовні у вигляді слідів-наслідків. А фактичні положення, що виникають на початку розслідування і на інших його стадіях, називаються слідчими ситуаціями [301, с. 21].

Р.С. Белкін вважав, що слідча ситуація – це сукупність умов, в яких у даний момент здійснюється розслідування, тобто та обстановка, в якій протікає процес доказування. На його думку, слідча ситуація складається з наступних груп компонентів (умов): 1) компоненти психологічного характеру: результат конфлікту між слідчим і особами, які протистоять йому, прояв психологічних властивостей слідчого, осіб, які проходять у справі тощо; 2) компоненти інформаційного характеру: обізнаність слідчого (про обставини злочину, можливі докази, можливості їх виявлення та експертного дослідження, місця приховування шуканого тощо); обізнаність слідчого та інших осіб, які проходять по справі (про ступінь інформованості слідчого і свідків, про виявлені і невиявлені докази, про наміри слідчого тощо); 3) компоненти процесуального й тактичного характеру: стан провадження по справі, можливість обрання запобіжного заходу, ізоляції один від одного осіб, які проходять по справі, проведення конкретної слідчої дії тощо); 4) компоненти матеріального та організаційно-технічного характеру: наявність комунікацій між черговою частиною і оперативно-слідчою групою; наявність засобів передачі інформації з облікових апаратів органів внутрішніх справ, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами тощо [18, с. 96-98].

Визначення слідчої ситуації було запропоноване М.В. Салтевським, на його думку слідча ситуація – це сукупність обставин конкретної події злочину, актуалізованих слідчим, дізнавачем, прокурором, судом, що здійснюють його розкриття, розслідування й попередження, або це сукупність актуалізованої суб'єктом кримінального процесу потенційної інформації про злочин, що відображена й зберігається в матеріальному середовищі. Структура слідчої ситуації включає об'єктивні і суб'єктивні чинники (умови), а також суб'єкта, який власне формує для себе ситуацію [230, с. 71-72].

Необхідно наголосити, що в криміналістиці слідчу ситуацію розглядають у широкому й вузькому значеннях. У широкому значенні слідча ситуація є сукупністю всіх умов, що впливають на розслідування й визначають його особливості. Така сукупність найбільш повно характеризує й відображає все, що

впливає і може впливати на розслідування злочину, а відтак, дозволяє вичерпно визначити шляхи й засоби цілеспрямованого впливу на сформовану слідчу ситуацію.

Практично більш значущим є поняття слідчої ситуації у вузькому розумінні – як характеристики інформаційних даних, котрі має слідство на конкретному етапі розслідування. По кожній конкретній кримінальній справі на даний момент є певна (різна для окремих справ) кількість інформації, необхідна для успішного розслідування [289, с. 281].

І.І. Когутич відмічав, що слідча ситуація – це, з одного боку, об'єктивна реальність (матеріальні та ідеальні джерела), а з іншого – це пізнана суб'єктом доказування об'єктивна реальність, яка існує на цей момент. У пізнавально-матеріалістичному аспекті слідча ситуація – це оцінна сукупність матеріальних та ідеальних джерел, які виникають на конкретний момент розслідування та обумовлюють вибір слідчим відповідного тактичного рішення для досягнення проміжних завдань чи кінцевої мети – встановлення істини у справі [112, с. 239].

В.В. Тіщенко зазначав, що «конкретна слідча ситуація – явище індивідуальне й неповторне в силу надзвичайної розмаїтості формуючих її умов. Однак і тут необхідне виділення сукупності тих факторів, що мають організаційно-методичне й тактичне значення й можуть бути використані для управління слідчою ситуацією і вирішення правильно виділених слідчих завдань. Проте це вже проблема практичної діяльності, вирішенню якої має сприяти наукова теоретична розробка використання типових слідчих ситуацій». Основні методико-криміналістичні властивості й функції слідчої ситуації, з урахуванням яких здійснюється її аналіз:

1. Конкретна слідча ситуація створюється за рахунок наявної на даний момент розслідування криміналістично-значимої інформації про подію в цілому (її характер, наявні кримінально-релевантні ознаки), її окремі обставини (спосіб і знаряддя здійснення злочину, місце і час, дані про потерпілого, предмет посягання), про особистість злочинця (встановлений і затриманий; встановлений, але не затриманий; не встановлений, але є певні відомості про нього; чіткі відомості про нього відсутні).
2. При оцінюванні слідчої ситуації слід взяти до уваги характер

джерел інформації (живі люди, трупи, речі, сліди), а також час, що минув з моменту вчинення злочину й до моменту надходження повідомлення про цей злочин. 3. Сукупність наявної інформації повинна виводити на постановку ряду завдань, на зміст слідчих версій і на систему слідчих й оперативно-розшукових дій, що здійснюються в певній послідовності за розробленою програмою розслідування. 4. Потрібно враховувати, що слідча ситуація – явище динамічне й тому вимагає її постійного аналізу й коректування версій і завдань, що ставляться, а отже, і програми розслідування. 5. Особливе методичне значення має виділення слідчих ситуацій на початку розслідування, коли визначається його загальний напрямок, а також після закінчення первісних слідчих дій, коли підсумовується вся отримана на попередньому етапі інформація й визначаються завдання повного розкриття злочину [258, с. 962-964].

У загальній проблемі слідчої ситуації варто розрізняти ситуації, що характеризують розслідування в цілому, і такі, що виникають при провадженні окремих слідчих дій. Щодо цього слушно виділяти ситуації окремих слідчих дій: огляду місця події, обшуку, пред'явлення для впізнання, допиту та ін. Ситуація слідчої дії має відносну самостійність, обумовлену межами процесуальної дії. За обсягом понять ситуація слідчої дії є ситуацією меншого ступеня спільності порівняно зі слідчою ситуацією. Водночас ситуація слідчої дії структурно входить до слідчої ситуації і є її складовою частиною [289, с. 282].

Підтримуємо позицію І.О. Копилова щодо розробки типової структури, навколо якої під час розслідування будь-якого злочину можна групувати інформацію. Вона може виступати змістовною базою слідчої ситуації [124, с. 6-7].

Першу підструктуру формує орієнтуюча інформація: про подію злочину, про злочинця, про зміни, внесені ним в матеріальну обстановку (способи підготовки, вчинення і приховування злочину, використані при цьому знаряддя, предмет злочинного посягання, встановленні дані про винного, вид, кількість, взаємо розташування, стійкість і інші дані про сліди злочину).

Другу підструктуру слідчої ситуації утворюють відомості про наявні докази в кримінальній справі.

Третя підструктура – це психологічні характеристики процесу розслідування, а також основних його учасників: конфліктність відносин між сторонами, особистісні якості учасників процесу (інтелект, воля, тип темпераменту, життєвий досвід), відношення до правоохоронних органів, кваліфікація слідчого.

Четверта підструктура включає інформацію про організаційно-технічну сторону розслідування (оснащення науково-технічними засобами, можливості експертного дослідження об'єктів, виявлених на місці події, взаємодія з іншими службами, завантаженість слідчого тощо).

Дослідження тієї чи іншої слідчої ситуації, зіставлення її зі сформованими в науковій літературі типовими, для розслідування певної категорій злочинів, слідчими ситуаціями дозволяє, *по-перше*, виявити різні обставини, які не завжди усвідомлюються слідчим безпосередньо в момент розслідування реального злочину, особливо, коли необхідно негайно реагувати на інформацію, яка досить динамічно надходить на початковому етапі розслідування; *по-друге*, реалізувати на практиці, розроблені науковцями-криміналістами, рекомендації оптимальної, науково обґрунтованої і ефективної організації розслідування з урахуванням ситуаційного підходу.

Правильно визначені й вивчені за кожним видом злочину слідчі ситуації розслідування на практиці за допомогою методичних розробок дозволяють: належним чином зорієнтуватися у всьому розмаїтті фактичного й іншого становища в ході розслідування з метою одержання інформації для тактичних і стратегічних рішень у конкретному провадженні; висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії й визначити напрямки подальшого ходу розслідування в потрібному для провадження напрямку; намітити оптимальний вибір слідчих (розшукових) дій з метою належного розвитку ситуації; звести до мінімуму кількість методичних рішень слідчого, заснованих на тактичних помилках [8, с. 86].

Нами слідча ситуація розуміється як сукупність умов і обставин, що створюють певне становище по кримінальній справі, задають напрямок розслідування, викликають ті чи інші взаємини між суб'єктами розслідування та іншими учасниками. На початковому етапі розслідування, характер слідчої

ситуації залежить від об'єму відомих, криміналістично значущих відомостей та даних відносно події злочину. Слідча ситуація формується задовго до виявлення злочинної події, в якому світлі вона постане після виявлення такої події залежить від багатьох чинників суб'єктивного та об'єктивного характеру. Реальна слідча ситуація і слідча ситуація пізнана (сформована як інформаційна модель) суб'єктом сприйняття це не тотожні поняття [28, с. 27].

Проаналізувавши загальнотеоретичні підходи що сутності слідчих ситуацій, зважаючи на опрацьовані нами кримінальні провадження та інші матеріали практики, можна виокремити типові слідчі ситуації, які виникають під час розслідування досліджуваних нами кримінальних правопорушень.

Так, під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів на початковому етапі розслідування, можна виокремити такі типові слідчі ситуації:

Ситуація №1. *Наявна інформація щодо події, яка може містити ознаки кримінального правопорушення та відома інформація щодо особи до неї причетної.* Необхідно наголосити, що опрацьовані нами матеріали практики свідчать, що така ситуація виникає, як правило, у разі звернення громадян до правоохоронних органів після придбання лікарських засобів у аптечних пунктах їх реалізації.

Зважаючи на зміст вказаної слідчої ситуації, можна виокремити основні завдання, які виникають перед слідчим у вказаній слідчій ситуації:

- вжиття заходів, спрямованих на перевірку отриманої інформації. У контексті цього, необхідно зауважити, що система дій та алгоритм їх проведення, які спрямовані на перевірку такої інформації, зумовлюється конкретними обставинами: *по-перше*, проміжком часу між купівлею лікарського засобу та виникненням підозри щодо його фальсифікованого характеру; *по-друге*, наявністю чи відсутністю документального підтвердження факту купівлі лікарського засобу в конкретного суб'єкта його реалізації; *по-третьє*, форма купівлі лікарського засобу, зокрема безпосередньо в точках торгівлі лікарськими засобами чи через мережу Інтернет; *по-четверте*, цілісністю упаковки та наявністю усіх елементів, які входять до пакування лікарського засобу, зокрема інструкції із застосування.

Водночас, на нашу думку, можна виокремити систему початкових заходів спрямованих на перевірку інформації, зокрема: *по-перше*, проведення допиту заявника із акцентуванням предмету допиту на встановленні таких даних: а) які саме ознаки лікарського засобу на думку заявника вказують на його фальсифікований характер; б) чи приймала особа вказаний лікарський препарат раніше чи приймає його систематично; в) де та за яких умов, особою було придбано вказаний лікарський засіб; г) встановлення даних щодо особи, яка здійснювала безпосередню реалізацію лікарського засобу тощо; *по-друге*, проведення безпосереднього огляду лікарського засобу із залученням спеціаліста для початкової ідентифікації факту його можливої фальсифікації.

У випадку, коли за результатами початкової інформації, факт реалізації фальсифікованого лікарського засобу підтверджується, то у подальшому перед слідчим виникає така система завдань:

- виявлення усієї партії фальсифікованого лікарського засобу, який реалізовується в конкретному аптечному пункті продажу;
- встановлення джерела походження фальсифікованого лікарського засобу та виявлення документів щодо його виробництва та реалізації;
- встановлення місць можливого розповсюдження вказаного фальсифікованого лікарського засобу та вжиття заходів, спрямованих на припинення його продажу;
- встановлення осіб, які здійснювали виготовлення, транспортування та безпосередню реалізацію фальсифікованого лікарського засобу;
- встановлення обізнаності таких осіб щодо розповсюдження ними фальсифікованого лікарського засобу.

Розв'язання вказаних завдань описаної слідчої ситуації здійснюється за допомогою реалізації відповідної системи слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів.

Ситуація №2. Виявлено ознаки конкретного злочину та встановлені посадові особи, які згідно функціональних обов'язків можуть бути суб'єктами такого злочину. Така ситуація характерна під час розслідування злочинів,

пов'язаних з порушенням встановлених правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, при фальсифікації лікарських засобів на легальних підприємствах, у випадку вчинення злочинів у процесі доклінічного вивчення, клінічних випробувань, державної реєстрації лікарських засобів.

У вказаній слідчій ситуації діяльність слідчого спрямовується на вирішення таких завдань:

- встановлення конкретного діяння чи системи дій, які утворюють ознаки відповідного складу злочину;
- визначення механізму злочинної діяльності, тобто системи конкретних дій, які порушують відповідні норми, що регулюють порядок розроблення, клінічних досліджень та випуску на ринок лікарських засобів;
- встановлення кола осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення із визначенням ролі кожного із них у механізмі злочинної діяльності;
- визначення тривалості злочинної діяльності й відповідно кількості препаратів, які були реалізовані;
- встановлення контрагентів відповідного суб'єкта господарської діяльності, за допомогою яких здійснювалась реалізація фальсифікованих лікарських засобів;
- виявлення документації, які свідчать про фальсифікацію лікарського засобу, зокрема результатів клінічних досліджень, технологічних карт виробництва;
- встановлення місця знаходження та вилучення сировини, яка використовувалась для фальсифікації лікарського засобу;
- виявлення та вилучення речових доказів, які підтверджують факти фальсифікації лікарського засобу, зокрема й шляхом проведення обшуків за місцем проживання та роботи підозрюваних.

Безумовно, необхідно наголосити, що вказана система завдань не є вичерпною, а лише типовою для початкового етапу розв'язання окресленої слідчої ситуації і в подальшому може коригуватись у залежності від результатів, які

отриманні під час проведення першочергових слідчих (розшукових) дій.

Ситуація №3. Виявлено злочин пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів, вчинення якого можливе спеціальним суб'єктом. Вказана слідча ситуація характерна під час розслідування: *по-перше*, використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; *по-друге*, порушення доклінічного вивчення, клінічних випробувань, фальсифікація їх результатів; *по-третьє*, порушення встановленого порядку державної реєстрації; *по-четверте*, незаконний збут отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів працівником аптеки, а також збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів тощо) або для вчинення якого потрібні особливі знання і навички (контрабанда фальсифікованих лікарських засобів; *по-п'яте*, незаконне виробництво, виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів або такі ж дії щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних або сильнодіючих лікарських засобів; *по-шосте*, фальсифікація лікарських засобів тощо).

Ситуація №4. Встановлено подію з ознаками злочину, але відсутні відомості щодо осіб, причетних до злочинної діяльності. Принагідно зауважити, що вказана слідча ситуація, є типовою в разі вчинення досліджуваних злочинів через мережу Інтернет, коли відсутній безпосередній контакт між продавцем та покупцем лікарського засобу. У даній слідчій ситуації виникає така типова система завдань, які підлягають розв'язанню:

- встановлення усіх обставин кримінального правопорушення, зокрема й шляхом детального допиту потерпілого, інших осіб, які можуть володіти інформацією щодо вказаного кримінального правопорушення чи інших схожих за механізмом вчинення злочинів;

- визначення необхідності та пріоритетних форм взаємодії з іншими правоохоронними органами та структурними підрозділами НП України, зокрема підрозділами кіберполіції, якщо злочин вчинено із використанням мережі Інтернет;

- встановлення відправника такого лікарського засобу через відповідне поштове відділення та його допит;

- встановлення місця виробництва фальсифікованих лікарських засобів та технології їх реалізації;
- визначення кола осіб, причетних до злочинної діяльності та ролі кожного із них у реалізації злочинного умислу.

Охарактеризувавши типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування досліджуваних нами кримінальних правопорушень, необхідно звернути увагу на особливості побудови та висунення слідчих версій під час розслідування, оскільки І.М. Лузгін стверджував, що версія в розслідуванні злочинів є одним з можливих обґрунтованих пояснень походження та сутності фактів, які підлягають встановленню по кримінальній справі і використовуваних в якості доказів [151, с. 90]. Побудова криміналістичної версії – це розумовий процес формування припущень або умовиводів на основі наявних фактів, відомостей, інформації (фактичних даних) для встановлення конкретних наслідків злочинної події, ситуації, процесів й явищ [279, с. 233].

Версія має в своєму складі елементи достовірного і ймовірного (проблематичного) знання. Якби версія спиралася тільки на проблематичне знання, не підкріплене достовірними, що не викликають сумнівів у їх істинності відомостями, вона не могла б бути формою розвитку будь-якого знання і її побудова в розслідуванні створювалася б необхідністю. Істинне знання в версії – це знання доступних безпосередньому сприйняттю зовнішніх рис предметів і явищ, їх властивостей. Ймовірне знання в версії стосується недоступних безпосередньому сприйняттю внутрішніх зв'язків, що пояснюють походження фактів, їх причинну обумовленість [151, с. 98].

Суть логіки побудови та перевірки криміналістичних версій полягає у процесі знаходження: припущення, істинність якого необхідно обґрунтувати; підстав, за допомогою яких обґрунтовується істинність припущення; необхідного, закономірного та логічного зв'язку між припущенням (судженням) та підставами (аргументами), тобто припущення повинно випливати з підстави [279, с. 233].

Підставою для побудови слідчих версій можуть слугувати фактичні дані, отримані в порядку, передбаченим процесуальним законодавством, дані, які

отримані в результаті проведення оперативно-розшукових дій, відомості отримані із випадкових джерел та ін. Також О.Р. Ратінов висловлював думку, що для побудови слідчих версій може використовуватися інтуїція [221, с. 160-165]. На наш погляд, думка О.Р. Ратінова має право на існування.

Як зазначав О.М. Васильєв, для правильної побудови версій слід враховувати що вони: не повинні протирічити науці; не повинні містити в собі протиріччя; бути побудованими за сторонами злочину і його окремими обставинами повинні, як правило, бути погодженими з відповідною загальною версією; повинні містити в собі можливість їх перевірки слідчим шляхом; повинні бути чітко сформульованими в стверджувальній формі.

Процес переходу від конструювання до перевірки слідчих версій і сам процес перевірки версій складається з наступних етапів: конструювання вичерпного переліку версій у справі, по кожній не з'ясованій і не зрозумілій обставині; визначення слідчих дій за правилами дедукції по кожній версії; перевірка версії; логічні висновки за результатами перевірки версії; перехід однієї із версій у достовірність у процесі подальшого доказування; визначення версій, які не підтвердилися [35, с. 67-69].

Правильне й своєчасне висування слідчих версій передбачає системність, цілеспрямованість і об'єктивність дій слідчого. За допомогою версії конкретизується характер тієї чи іншої обставини, що підлягає встановленню по справі: місця, часу вчинення злочину, особистості злочинця та ін. Виведені з версії наслідки є не що інше, як питання, що стоять перед слідчим, або цілі слідчих дій, які потрібно провести для вирішення цих питань. Побудова слідчих версій – не самоціль, а засіб визначення цілей дій слідчого, засіб конкретизації предмета доказування [87, с. 57].

Як зазначала О.М. Цільмак, великого значення під час побудови та перевірки криміналістичних версій набуває колективний пошук ідей, припущень, колективне висунення гіпотез стосовно злочину. Колективне виявлення, обробка та впорядкування системи закономірностей, механізмів і методологічних засобів антиципації, формулювання нового завдання та визначення цілеспрямованих

способів діяльності на основі узагальнення попереднього досвіду та випереджального відображення моделей майбутнього для найефективнішого здійснення досудового розслідування та судового провадження.

Важливе значення під час побудови версій мають специфічні можливості суб'єкта правозастосовної діяльності, які проявляються у його здатності до рефлексивності, прогностичності, передбачення, інтуїтивного відчуття [280, с. 8].

У результаті проведеного нами анкетування слідчих, було встановлено, що лише 12 % від опитуваної кількості респондентів, виділяють достатньо часу для побудови слідчих версій (Додаток В). Суттєвою перешкодою творчому підходу до конструювання версій є психологічна інерція, під якою розуміють певну специфічну для окремого слідчого, його схильність до певного конкретного методу або способу мислення.

Психологічна інерція веде до стереотипності мислення, до ігнорування всіх можливостей, окрім єдиної, якої від самого початку дотримується автор версій.

Під час конструювання версій треба пам'ятати про психологічну інерцію й переконувати себе в тому, що способів вчинення злочинів і методів їх розкриття багато, і що немає двох абсолютно однакових злочинів.

Способи боротьби з психологічною інерцією можуть бути різними: колективне обговорення перспектив розкриття й розслідування; спільне конструювання версій за участі працівників дізнання та слідства; критичне оцінювання доказів; передання розслідування кримінальної справи іншому слідчому [112, с. 264-265].

Типові версії є продуктом наукових розробок, виконаних на основі аналізу та узагальнення певної категорії кримінальних справ і призначені допомогти слідчому в розробці конкретних версій. Значення типових версій особливо важливе у випадку обмеженості вихідної інформації.

Типові версії конструюються й пропонуються у відповідній системі, що дає змогу оптимізувати інформаційно-пізнавальну діяльність на базі своєчасного та логічно обґрунтованого висунення версій у розслідуванні окремих категорій злочинів.

Важливе значення має поділ версій на основні та контрверсії. Останні слугують запобіганню однобічності й необ'єктивності в розслідуванні, дають змогу замислитися й перевірити припущення, яке може мати місце [139, с. 46].

Якщо вихідна інформація містить ознаки злочину, пов'язаного з незаконним обігом лікарських засобів, можливо висунути такі типові загальні версії:

- подія, яка відбулася містить ознаки кримінального правопорушення і пов'язана з незаконним обігом лікарських засобів;
- подія, яка відбулася містить ознаки кримінального правопорушення, але не пов'язана з незаконним обігом лікарських засобів;
- подія, яка відбулася не пов'язана з незаконним обігом лікарських засобів і не містить ознак кримінального правопорушення.

Типові слідчі версії при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, пропонуємо висувати базуючись на криміналістичній характеристиці досліджуваних нами злочинів, орієнтуючись на обставини, що підлягають встановленню та підлягають доказуванню, при цьому не ігноруючи норми кримінального та кримінального процесуального права.

Як свідчить практика, під час розслідування таких кримінальних правопорушень, типові версії висувуються стосовно: *по-перше*, способу вчинення злочину, пов'язаного з незаконним обігом лікарських засобів; *по-друге*, предмету злочинного посягання; *по-третьє*, обстановки вчинення злочину (місця, часу); *по-четверте*, версії відносно особи злочинця та його вини у вчиненні злочину, пов'язаного з незаконним обігом лікарських засобів; *по-п'яте*, версії, що стосуються можливих жертв та потерпілих від злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів; *по-шосте*, версії відносно інших криміналістично значущих обставин, що підлягають встановленню.

Вказані положення можуть виступати для слідчого, при конструюванні версій у конкретному кримінальному провадженні відносно розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів, орієнтирами. Зміст версій буде залежати від вихідних даних та інтелектуальних можливостей самого слідчого, як суб'єкта побудови версій.

П.І. Тарасов-Родіонов стверджував, що завдяки присутності у версії дедуктивного моменту, при дослідженні якої, перш за все, ставиться завдання відшукати нові докази по справі, таке дослідження набуває цілеспрямованого, осмисленого характеру, тим самим створюючи основу для планування подальшого розслідування [251, с. 71].

Підкреслюючи значення планування розслідування як істотного елементу наукової організації праці слідчого, В.І. Громов писав, якщо складання плану розслідування (він називає його пам'яткою) «не має особливого значення по дрібним і нескладним справам, то в справах із великими й неопрацьованими матеріалами дізнання - це представляється, безумовно, необхідним, так як сподіватися на свою пам'ять без записів у таких справах вельми ризиковано» [65, с. 65].

В.О. Коновалова зазначала, що планування – це програма розслідування злочину, уявна або сформульована в певній формі. Також згадуваною авторкою були виділені наступні функції планування: 1) визначення правильних шляхів розкриття злочину на основі кримінально-правової кваліфікації; 2) забезпечення об'єктивності, повноти і всебічності розслідування; 3) своєчасне застосування науково-технічних та тактичних прийомів криміналістики із врахуванням особливостей кожної справи; 4) забезпечення найбільш ефективного поєднання оперативно-розшукових заходів і слідчих дій при розслідуванні; 5) сприяння економії зусиль та засобів слідчого апарату і швидкості розслідування. До принципів планування було віднесено індивідуальність, обґрунтованість і динамічність планування [121, с. 120, 123].

У свою чергу І.І. Когутич до принципів планування відносив: принцип індивідуальності, принцип динамічності, принцип конкретності планування, принцип законності, принцип обґрунтованості плану, принцип оптимальності, принцип урахування взаємозв'язку намічених дій [112, с. 256-257].

В.Д. Зеленський вважав, що планування являє собою розумову діяльність, направлену на вибір сил, засобів розслідування, розподіл їх у просторі й часі. Планування по кримінальній справі є й методом, і процесом. Воно здійснюється з

метою упорядкування розслідування, його структурування. Воно – не що інше, як елемент організації, пов'язаний з цілевизначенням. За допомогою планування виділяються окремі елементи структури розслідування: дії, їх суб'єкти і учасники, місце і час проведення, а також інфраструктура розслідування. Тому планування – сполучна ланка елементів організації розслідування [87, с. 94-95].

Що стосується питання змісту планування, то до його елементів О.Я. Баєв відносив: з'ясування можливостей на певному етапі слідства; визначення конкретних цілей планів; формулювання основних положень плану; визначення та аналіз альтернативних напрямків досягнення поставленої мети і вибір серед них оптимальних [9, с. 13].

Як слушно зазначав С.І. Тихенко, однією із важливих умов належного планування розслідування є правильне встановлення меж дослідження по справі. Основна думка автора, відносно планування розслідування і складання плану, полягала в тому, що слідчий плануючи розслідування будь-якого злочину, «повинен брати до уваги норми кримінального права, які віднесені до боротьби з цими злочинами». Таким чином, зіставляючи план розслідування, потрібно спиратися не тільки на наявні матеріали конкретного провадження, деякі інші дані та побудовані з їх врахуванням версії, але й враховувати кримінально-правові норми. Це потрібно для того, щоб слідчим об'єктивно, повністю та всебічно були встановленні самі ті обставини, які мають значення для кримінально-правової оцінки розслідуваного ним діяння. Чітке врахування норм кримінального права при плануванні розслідування доцільно проводити в рамках схеми елементів складу злочину [254, с. 30, 33-34].

У плануванні розслідування значне місце належить його формалізованому виразу. План, який складається у вигляді окремої форми, дозволяє систематизувати наявні в розпорядженні слідчого дані і визначити напрямок розслідування, етапи та час його здійснення. Письмовий план координує діяльність слідчого, визначаючи її найбільш оптимальні форми, дозволяє враховувати всі можливі зміни, певною мірою прогнозує його виконання. План – задум, проект, що передбачають хід, розвиток чого-небудь; текст, документ із викладом такого

здуму, проекту [238, с. 560].

На думку І.М. Лузгіна, план розслідування – це концентроване уявлення слідчого про конкретні шляхи збирання та дослідження доказів для встановлення істини по справі, уявна модель того, що і як він (слідчий) повинен робити для досягнення істини [151, с. 117]. Плани ним класифікувалися: за змістом – плани складені по версіям, плани складені по епізодам; за об'ємом – загальний план, план проведення окремих слідчих дій; за способом формування – зведені та аналітичні; за способом складання плану – розгорнутий план з додатком схем, графіків та скорочений з перерахуванням основних дій; за ступенем уніфікації – уніфіковані і вільні [151, с. 123-125].

Б.М. Шавер, розглядаючи поняття і завдання планування розслідування, відзначав, що план розслідування кожної справи повинен бути індивідуальним, а успіх складання плану залежить від своєчасності його складання і гнучкості, що проявляється в процесі реалізації плану, намічаючи по суті принципи планування [287, с. 74-75].

Запропонована В.І. Громовим форма письмового плану розслідування містила, крім вказівки порядкового номера, такі графи: «Які дії передбачено або призначено», «На який день», «Відмітки про виконання». Крім того він рекомендував слідчому вести календарний місячний щоденник, що відображає послідовність і зміст роботи по справам, що знаходяться в провадженні [65, с. 67].

П.І. Тарасов-Родіонов стверджував, що план розслідування по кожній конкретній справі являє собою сукупність взаємопов'язаних розділів, основними з яких є: 1) перелік обставин, що підлягають з'ясуванню, 2) способи перевірки зазначених фактів (види слідчих дій, обшук, допит, виїмка, очна ставка і т. д.), 3) терміни виконання слідчих дій, 4) їх послідовність і т. д. [251, с. 71].

І.І. Когутич до характерних, обов'язкових елементів плану розслідування окремого злочину відносив: а) версії; б) обставини, які необхідно встановити; в) слідчі дії, оперативно-розшукові та організаційно-технічні заходи; г) вказівка, хто є виконавцем, і термін виконання; д) матеріали, що їх треба використати [112, с. 258].

План розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів може складатися в усній чи письмовій формі. На нашу думку, планування буде більш ефективним, якщо слідчий при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів, буде складати письмовий план. Хоча, на практиці, під час досудового розслідування, тільки 15 % від опитуваних нами слідчих, складають письмові плани розслідування/плани проведення слідчих (розшукових) дій (Додаток В).

Вважаємо за доцільне включати в структуру плану розслідування, досліджуваних нами злочинів, наступні пункти:

1. Визначення обставин, що підлягають встановленню.
2. Версії та їх перевірка.
3. Слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та інші заходи.
4. Терміни.
5. Відповідальні особи.

Для ефективного, повного та всебічного розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів, план розслідування повинен складатися слідчим із застосуванням основних принципів планування. На розсуд слідчого, враховуючи складність вчинюваного злочину, практичний досвід слідчого, можливе складання допоміжних (уточнюючих) планів. Також плани можуть складатися окремо для кожної процесуальної дії слідчого.

Якщо ми говоримо про планування розслідування, побудову слідчих версій, враховуючи можливості сьогодення, які перед нами відкриває сфера інформаційних технологій, вважаємо доцільним розробку спеціального програмного забезпечення, наприклад, під назвою «Календар слідчого» чи «Щоденник слідчого», з логікою, яка б відповідала кримінально-правовим нормам матеріального та процесуального права.

Також використовуючи можливості штучного інтелекту можливо програмно будувати слідчі версії за різними категоріями проваджень, в тому числі й при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів. Нажаль, потрібно констатувати той факт, що розробка такого програмного

забезпечення й навчання штучного інтелекту потребує колосальних зусиль спеціалістів у сфері інформаційних технологій, науковців та практиків кримінально-правового спрямування, а також великих фінансових витрат.

2.3. Форми та напрями взаємодії під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів

Виявлення, розкриття та розслідування будь-яких кримінальних правопорушень вимагає від слідчого співпраці з іншими суб'єктами, зокрема працівниками оперативних підрозділів, експертами, спеціалістами, представниками різних органів державної влади та місцевого самоврядування. Як слушно відзначають науковці, у процесі спільної діяльності з розкриття та розслідування злочину між її учасниками виникають певні відносини, що формуються в результаті співпраці. Такі відносини можуть бути різними, залежно від того, на чому вони базуються. Умовно їх можна поділити на офіційні та неофіційні. Офіційні відносини виникають між суб'єктами взаємодії як носіями визначених соціальних функцій та базуються на законах і підзаконних актах. Неофіційні відносини складаються на основі симпатії чи антипатії, співвідношення певних індивідуально-психологічних властивостей, де вирішальне значення має психофізіологічна та соціально-психологічна сумісність [282, с. 418].

У криміналістиці, відповідна співпраця між різними суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень, як правило, аналізується крізь призму категорії «взаємодія».

Згідно з етимологічним значенням, взаємодія це – взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь. Взаємодіяти – перебуваючи у зв'язку, взаємно проявляти дію або погоджено взаємно діяти, бути у взаємодії [237, с. 346].

Крізь призму філософії взаємодія визначається як динамічний зв'язок, у процесі якого відбувається зміна однієї або всіх сторін, що взаємодіють. Саме взаємодія проявляє предмет, дає змогу пізнати його [1, с. 3].

З точки зору психології, взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну зумовленість та зв'язок. Вона виступає як інтегруючий фактор, що сприяє утворенню структур [219, с. 51-52].

Соціальна психологія визначає взаємодію як якісно визначений феномен, що виникає в результаті міжособистісного пізнання об'єктів реальної діяльності, яке можливе тільки за умови включення окремих дій по взаємодії у якусь загальну діяльність [4, с. 133].

Л.Я. Драпкін свого часу відмічав, що проблема підвищення ефективності взаємодії слідчих органів із іншими учасниками процесу розслідування злочину одна з найважливіших не тільки в криміналістиці, але й у теорії оперативно-розшукової діяльності, у кримінальному процесі, юридичній психології, прокурорському нагляді. Так, вчений під взаємодією слідчих органів, дізнання, експертних установ, фахівців, засобів масової інформації та громадськості в процесі розслідування злочинів, розумів, узгоджену за завданнями, часом, місцем і виконавцями діяльність різних ланок однієї або декількох організаційних систем, які не перебувають у відносинах адміністративного підпорядкування та володіють, в силу функціональної диференціації і відносної автономії, специфічними засобами і методами роботи, які взаємно доповнюють одна одну і забезпечують оптимальне досягнення загальної мети [75, с. 145-146].

І.Ф. Герасимов під взаємодією всіх органів і посадових осіб у процесі розслідування злочинів розумів такий взаємозв'язок в їх діяльності, який забезпечує правильне поєднання повноважень, методів і засобів, властивих кожному з учасників взаємодії. Взаємодія в діяльності по розслідуванню злочинів повинна носити конкретний характер і ґрунтуватися, з одного боку, на законі, з іншого – на правильному поєднанні форм і методів роботи, властивих кожному з учасників взаємодії. Разом з тим має бути чітке розмежування повноважень і обов'язків кожного відповідно до закону [58, с. 71-72].

Л.І. Аркуша пропонувала визначати взаємодію як спільну налагоджену діяльність двох і більше органів, служб, відомств, що припускає раціональне

поєднання процесуальних і оперативно-розшукових дій, здійснюваних кожним із них у межах наданих їм законом повноважень [7, с. 110].

Г.А. Матусовський, даючи визначення взаємодії, визначав її як діяльність різних гілок однієї або декількох організаційних систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, способів і часу [103, с. 172].

І.В. Однолько пропонував визначати взаємодію як погоджену дію (співпрацю) між двома та більше державними органами в запобіганні кримінальним правопорушенням, яка передбачає їх тісний взаємозв'язок і взаємодоповнюваність та полягає в розробці й упровадженні системи заходів із метою припинення злочинних проявів, виявлення, скорочення, усунення причин і умов злочинів та кримінально-правового впливу на осіб, які їх вчинили [169, с. 46].

В.Д. Зеленський відмічав, що взаємодія є узгоджене використання процесуальних і непроцесуальних засобів для підвищення ефективності їх застосування й отримання більш високих результатів. Взаємодія – це узгоджені дії слідчого та інших учасників процесу, спрямовані на отримання доказів для досягнення цілей розслідування. Структура взаємодії включає суб'єктів і учасників спільної діяльності, цілі використання їх можливостей, процес узгодження й узгоджені дії. У теорії взаємодії можна виділити кілька взаємопов'язаних частин: загальні положення (поняття, правові основи, зміст, процедури); організаційно-правові форми взаємодії й зміст кожної з цих форм; особливості взаємодії в розслідуванні окремих видів злочинів [87, с. 148-149].

Окремі дослідники, аналізуючи структуру взаємодії, відзначали, що вона має чотири рівні:

На *першому рівні* слідчий і працівник оперативного підрозділу проводять паралельно однойменні пошукові заходи, наприклад переслідування злочинця по різних можливих шляхах його відходу з місця злочину. Взаємодія здійснюється шляхом обміну інформацією про хід переслідування.

Другий рівень – проведення оперативним співробітником заходів, що забезпечують розшукову діяльність слідчого. На цьому рівні слідчому передається інформація, отримана з негласних джерел, а також рекомендації про шляхи й

способи її використання. Наприклад, виявляється свідок, якого слідчий згодом допитує й одержує необхідні дані про місце перебування підозрюваного.

Третім рівнем взаємодії можна вважати передачу слідчим інформації співробітнику оперативного підрозділу для виконання ним заходів розшукового характеру.

Четвертий рівень – проведення оперативно-тактичної комбінації (операції), під якою розуміють комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених оперативно-розшукових заходів і слідчих (розшукових) дій, що переслідують одну загальну мету й виконуються в певній послідовності кожним учасником у межах його компетенції [29, с. 373, 376].

Г.П. Цимбал визначала взаємодію як узгоджену, цілеспрямовану в межах компетенції, діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, спрямовану на досягнення загальної мети, у стадії досудового слідства із застосуванням при її здійсненні необхідних засобів і методів, які передбачені законом і відомчими нормативними актами для виявлення, розкриття і розслідування злочинів [277, с. 11].

А.А. Патик, досліджуючи питання взаємодії слідчого й оперативного працівника, дає визначення поняття взаємодії – узгоджені, такі що впливають із завдань кримінального судочинства, комплексні (процесуальні і оперативно-розшукові) дії, метою яких є розкриття, розслідування і запобігання злочинам, притягнення до відповідальності винних осіб, виключно на підставах, визначених нормами кримінального процесуального закону, нормативними актами, що здійснюється при суворому розмежуванні компетенції, у межах наданих повноважень, шляхом найбільш ефективного сполучення дозволених їм заходів і матеріального забезпечення при збереженні таємниці досудового розслідування і джерел отримання конфіденційних відомостей [176, с. 246].

У криміналістичній літературі зустрічаються різні критерії для класифікації видів і форм взаємодії. Форми взаємодії – способи співробітництва, що забезпечують узгоджений характер діяльності, конкретні способи зв'язку між взаємодіючими суб'єктами [171, с. 172]. Крім цього, форма взаємодії як спосіб

організації містить у собі комплекс способів і прийомів взаємодії, систему зв'язків і правовідносин взаємодіючих суб'єктів [252, с. 6].

В.О. Коновалова відмічала, що взаємодія передбачає взаємну спільну координаційну діяльність декількох органів, що має на меті вирішення різних завдань з розслідування та попередження злочинів. Авторка виділяла наступні форми взаємодії: а) планування діяльності; б) її організація.

До першої форми взаємодії відносяться питання, пов'язані з плануванням розслідування, в процесі якого розглядаються висунуті версії, аналізуються їх обґрунтованість, можливості перевірки, встановлюються першочергові обставини, що підлягають з'ясуванню, визначається характер слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, які будуть здійснюватися в процесі реалізації плану. Тут же в ході спільних нарад вирішуються питання про проведення тактичних операцій як найбільш ефективної форми вирішення завдань розслідування.

Друга форма взаємодії слідчих і оперативно-розшукових органів полягає в діяльності, пов'язаною з реалізацією плану розслідування. У процесі здійснення цієї форми вирішуються питання організації розслідування, зокрема, формування слідчо-оперативних груп, розподіл співробітників відповідно до завдань плану для виконання окремих функцій, розподіл учасників слідчо-оперативних груп для розслідування окремих епізодів злочину і виконання інших завдань [121, с. 133-136].

Залежно від правової регламентації розрізняють процесуальні і непроцесуальні форми взаємодії. Останні іноді називають організаційно-тактичними [2, с. 495]. *По відношенню до системи:* зовнішня, внутрішня; *за часом:* постійна, тимчасова, разова; *за суб'єктами:* взаємодія органів, підрозділів, осіб; *за етапом розслідування:* початкова, подальша, завершальна [51, с. 38].

Р. Л. Степанюк і Д. Д. Заяць пропонували наступну класифікацію видів і форм взаємодії: *залежно від рівня існування взаємодії:* а) міжнародна взаємодія (на рівні різних держав); б) міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів та установ України); в) внутрішньовідомча взаємодія (на рівні різних підрозділів та служб одного відомства); *залежно від стадії кримінальної процесуальної діяльності:* а)

взаємодія під час здійснення досудового розслідування в цілому; б) взаємодія під час організації та проведення тактичних операцій; в) взаємодія в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; г) взаємодія під час судового розгляду; *залежно від нормативно-правової регламентації взаємодії*: а) процесуальні форми (передбачені КПК України); б) організаційно-правові непроцесуальні форми (передбачені законами або підзаконними нормативно-правовими актами); в) суто організаційні форми (вироблені наукою та практикою); *за ознакою суб'єкта взаємодії*: а) взаємодія оперативного підрозділу з іншими суб'єктами в ході здійснення оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності; б) взаємодія слідчого з іншими суб'єктами в ході здійснення кримінальної процесуальної діяльності; в) взаємодію суду з іншими суб'єктами в ході судового кримінального провадження; г) взаємодію обізнаних осіб (експертів, спеціалістів, ревізорів тощо) з іншими суб'єктами в ході застосування спеціальних знань при збиранні та дослідження доказів у кримінальному провадженні; *залежно від тривалості здійснення взаємодії*: а) одноразові акти взаємодії; б) епізодична взаємодія; в) тривала в часі взаємодія [247, с. 462-463].

Термін «взаємодіяти» використано в Кримінальному процесуальному кодексі України лише у статті 571 [144] щодо створення і діяльності спільних слідчих груп. Проте КПК України слугує правовою основою для низки форм взаємодії, що витікають зі змісту його окремих статей. Також правовою основою взаємодії під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів є закони та підзаконні нормативно-правові акти, які умовно можна поділити на дві групи: перша група – це закони і підзаконні акти, якими визначаються організаційні основи взаємодії, завдання, функції та повноваження (для прикладу, Митний кодекс України [161]; Закони України: «Про Національну поліцію» [206], «Про Службу безпеки України» [214], «Про прокуратуру» [213], «Про Державну прикордонну службу України» [199], «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [209], «Про оперативно-розшукову діяльність» [207], «Про прикордонний контроль» [212], «Про державний кордон

України» [198] та ін.);

Іншу групу складають відомчі нормативно-правові акти, зокрема накази, інструкції, положення, що регламентують права і обов'язки суб'єктів взаємодії, їх повноваження та функції, форми й методи спільної діяльності, а також порядок взаємодії, визначають конкретні напрями тощо (Накази МВС України: «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» від 06.07.2017 № 570 [210], «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 07.07.2017 № 575 [201]; Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю [91]; Порядок взаємодії органів Державної прикордонної служби України та Державної фіскальної служби України під час виявлення ознак порушень митних правил, а також виявлення майна, яке не має власника або власник якого невідомий [186]; Положення про Державну митну службу України [181]; Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками [182] та ін.).

Проаналізувавши теоретичні положення щодо взаємодії, необхідно, перш за все, зважаючи на специфіку предмету злочинного посягання в досліджуваних нами злочинах, звернути увагу на особливості та форми взаємодії слідчого та спеціаліста під час розслідування. Аналіз норм чинного КПК України дозволяє виокремити дві категорії осіб, які є учасниками кримінального провадження та володіють спеціальними знаннями – експерта (ст. 69 КПК України) та спеціаліста (ст. 71 КПК України). Так, аналіз ст. 71 КПК України дозволяє виокремити такі напрями використання допомоги спеціаліста під час розслідування: а) надання консультацій; б) надання безпосередньої технічної допомоги під час розслідування. При цьому, необхідно наголосити, що відповідна норма КПК України не визначає сутності такої технічної допомоги, а вивчення матеріалів практики, свідчить, що залучення спеціаліста здійснюється за рішенням слідчого або іншого суб'єкта уповноваженого здійснювати досудове розслідування.

Опрацювання матеріалів кримінальних проваджень щодо злочинів

пов'язаних із обігом фальсифікованих лікарських засобів свідчить, що основними напрямками надання спеціалістом допомоги слідчому є: *по-перше*, надання консультацій; *по-друге*, сприяння у підготовці до проведення слідчих (розшукових) дій; *по-третє*, безпосередня участь та надання допомоги слідчому під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Щодо *першого напрямку*, то необхідно відзначити, що під час розслідування досліджуваних нами правопорушень консультативна допомога спеціаліста повинна розпочинатись із самого початку розслідування, оскільки такі злочини не є традиційними та, як правило, унікальні за технологією злочинної діяльності. Так, у контексті надання консультативної допомоги слідчому на початковому етапі розслідування можна виокремити такі основні напрями консультування слідчого з боку спеціаліста залученого до кримінального провадження відповідно до ст. 71 КПК України:

по-перше, надання слідчому роз'яснень щодо особливостей технології виготовлення фальсифікованого лікарського засобу, зокрема: а) переліку складників (інгредієнтів), які необхідні для виготовлення такого фальсифікованого лікарського препарату; б) особливостей придбання та можливих місць придбання вказаних складників; в) необхідності наявності у злочинця спеціальних знань у галузі фармації для виготовлення такого фальсифікованого лікарського засобу; г) переліку обладнання, використання якого є обов'язковим для виготовлення фальсифікованого лікарського засобу, його виробників, доступності для придбання, вартості тощо; д) складності безпосереднього технологічного циклу та необхідності використання для цього спеціальних приміщень;

по-друге, надання слідчому роз'яснень щодо обстановки вчинення злочину (безпосереднього виготовлення фальсифікованого лікарського засобу), зокрема: а) можливості виготовлення фальсифікованого лікарського засобу у домашніх умовах; б) виготовлення фальсифікованого лікарського засобу виключно на базі промислових потужностей фармацевтичних компаній; г) можливість виготовлення після створення спеціально обладнаних приміщень та налагодження технології виробництва;

по-третьє, надання слідчому роз'яснень щодо особливостей предмету злочинного посягання, зокрема: а) якості фальсифікованого лікарського засобу, зокрема у частині ідентичності його зовнішнього вигляду оригінальному лікарському засобу; б) особливостей зберігання фальсифікованого лікарського засобу, зокрема необхідності спеціального обладнання чи приміщення для його тривалого зберігання із, наприклад, низьким температурним режимом тощо; в) оцінки потенційної небезпеки фальсифікованого лікарського засобу; г) обґрунтування злочинної мотивації щодо фальсифікації саме цього лікарського засобу, наприклад стабільно високий та зростаючий попит на нього на ринку лікарських засобів, унікальність лікарського засобу та відсутність аналогів або їх недоступність на території України, вартість лікарського засобу тощо;

по-четверте, надання слідчому роз'яснень щодо приблизної кількості осіб та рівня їх підготовки, який необхідний для виготовлення фальсифікованого лікарського засобу. У контексті цього, необхідно зауважити, що висунення версії щодо кількості осіб, які задіянні у злочинній діяльності прямо корелює із кількістю одиниць виготовленого фальсифікованого лікарського засобу, який випущено на ринок. Водночас, на початковому етапі розслідування спеціаліст може висунути гіпотезу, базуючись на професійних знаннях та досвіді, щодо: а) кількості фахівців, які володіють відповідною освітою, які необхідні для розроблення складу та подальшого виготовлення фальсифікованого лікарського засобу; б) можливості залучення до технології злочинної діяльності різних осіб, які володіють спеціальними знаннями, наприклад залучення фахівця для розроблення формули фальсифікованого лікарського засобу без його подальшої участі у безпосередньому виробництві фальсифікованого лікарського засобу; в) кількості допоміжного персоналу із спеціальною підготовкою, який повинен бути залучений для налагодження систематичного процесу виготовлення відповідного фальсифікованого лікарського засобу.

Отримання в межах взаємодії такої консультативної допомоги спеціаліста вирішується декілька важливих завдань початкового етапу розслідування в частині: *по-перше*, висунення слідчих версій; *по-друге*, визначення суб'єктів, які мають бути

додатково залученні до проведення досудового розслідування; *по-третьє*, організація планування розслідування; *по-четверте*, визначення переліку необхідних для проведення на початковому етапі розслідування слідчих (розшукових) дій. Особливу увагу необхідно звернути на вирішення першого завдання, оскільки ґрунтовна та кваліфікована допомога спеціаліста забезпечує більш вдале та конкретизоване висунення слідчих версій щодо: а) суб'єктів вчинення злочину; б) обстановки його вчинення; в) технології (способу) вчинення злочину, зокрема безпосереднього виготовлення фальсифікованого лікарського засобу. Безумовно, що вирішення такого завдання значно оптимізує процес досудового розслідування, оскільки, фактично, коригує його загальну стратегію у вірному напрямі.

Щодо *другого напрямку*, а саме надання допомоги під час підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій, то консультативна допомога спеціаліста використовується за такими напрямками:

по-перше, під час підготовки до проведення огляду місця вчинення злочину, зокрема місця безпосереднього виготовлення фальсифікованих лікарських засобів: а) конкретизація предметів, обладнання та особливостей їх розташування в приміщенні, які підлягають фіксації в протоколі огляду для підтвердження сформованого технологічного циклу виготовлення фальсифікованих лікарських засобів; б) доцільності детального опису у протоколі огляду окремих об'єктів та предметів; в) доцільності огляду та складання самостійного протоколу огляду щодо окремих предметів та об'єктів, зокрема тих, які вилучаються як речові докази у процесі огляду; г) перелік документів, які підлягають виявленню та вилученню під час огляду та можуть бути використанні у доказуванні; д) сировини та речовин, які повинні бути вилучені під час огляду місця події з метою їх подальшого експертного дослідження. Дослідники відзначають, що у практиці розслідування досліджуваних різновидів кримінальних правопорушень нерідко спостерігається ще один недолік, який безпосередньо пов'язаний із вищезначеними, зокрема, у протоколах огляду й обшуку наявні окремі прогалини, які вказують на відсутність не лише відомостей про ознаки фальсифікації на вилучених під час обшуку

лікарських засобах, які можуть бути виявлені із застосування спеціальних знань, як-от відсутність мікротексту, шрифту Брайля, прихованих зображень або спеціальних дефектів; відсутність захисних волокон та смужок, мікрочастинок, хімічних міток, відмінності у фармакоді, а й ознак, які можуть бути виявлені неозброєним оком, як-от відмінність вилучених засобів одного найменування за висотою і діаметром флаконів, відмінності в чіткості відтиску, розмиття барвника, відмінності шрифту, низька якість прикріплення етикетки до флакона, низька міцність і цілісність окремих елементів лікарського засобу, відсутність інструкції в деяких упаковках лікарського засобу [175, с. 164];

по-друге, під час підготовки до проведення обшуку: а) конкретизації пошукових об'єктів; б) можливого місця знаходження пошукових об'єктів залежно від специфічних умов їх зберігання; в) спеціальних засобів, які повинні бути заздалегідь підготовленими для проведення обшуку, зокрема для пакування вилучених об'єктів із метою забезпечення їх подальшого експертного дослідження;

по-третьє, під час підготовки до допиту підозрюваного: а) надання слідчому допомоги у конкретизації предмету допиту, зокрема формулюванні системи запитань, які повинні бути поставлені підозрюваному залежно від його ролі у технологічному циклі виробництва фальсифікованих лікарських засобів; б) формулювання переліку уточнюючих та конкретизуючих запитань; в) роз'яснення слідчому особливостей функціональної спрямованості особи у технологічному циклі виготовлення фальсифікованих лікарських засобів.

Щодо *третього напрямку*, надання технічної допомоги слідчому під час безпосереднього проведення слідчих (розшукових) дій, то необхідно наголосити, що вона реалізується шляхом допомоги у: а) безпосередньому виявленні під час проведення слідчих (розшукових) дій об'єктів, які мають значення для досудового розслідування та доказуванню конкретних обставин кримінального правопорушення; б) надання безпосередньої технічної допомоги під час пакування виявлених та вилучених речових доказів із метою їх належного збереження та можливості об'єктивного подальшого експертного дослідження.

Як окремий напрям надання спеціалістом допомоги слідчому, можна

виокремити консультування слідчого щодо призначення судових експертиз під час розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень, зокрема: а) визначення переліку експертиз, які потрібно призначити; б) надання слідчому консультативної допомоги щодо формулювання питань, які ставляться на вирішення експерту під час призначення конкретної експертизи.

Частково підсумовуючи вказану частину питання, необхідно зауважити, що дослідники слушно наголошують на низькій ефективності використання допомоги спеціалістів та експертів під час розслідування таких злочинів, що в переважній більшості зумовлюється суб'єктивними чинниками. Так, І.В. Парфіло, відзначає, що результати анкетування співробітників Національної поліції України та Служби безпеки України показали, що під час розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів нерідко практичні працівники ставляться до застосування спеціальних знань формально, ігнорують можливості їх використання, що, звичайно, негативно впливає на ефективність та результативність виявлення, розслідування та профілактики таких кримінальних правопорушень. Так, іноді спеціалісти не залучалися взагалі, судові експертизи проводилися більше двох місяців або взагалі не проводилися, оскільки використовувався висновок спеціаліста. Наведене свідчить про необхідність активізації пошуку прихованих резервів та можливостей застосування спеціальних знань, спрямованих на підвищення ефективності досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень [175, с. 156].

Продовжуючи, необхідно звернути увагу на необхідність взаємодії слідчого із виробником оригінального лікарського засобу, який фальсифіковано та випущено на ринок.

У контексті такої співпраці можна виокремити такі її форми:

по-перше, залучення кваліфікованого працівника фармацевтичної компанії до проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події та огляду речових доказів. Метою залучення працівника фармацевтичної компанії як спеціаліста є: а) надання слідчому допомоги у виявленні зовнішніх ознак фальсифікації лікарського засобу; б) виявлення разом із слідчим ознак

фальсифікації упаковки та інших атрибутів, які є необхідними для випуску лікарського засобу на ринок; в) надання слідчому консультацій щодо особливостей фальсифікованого лікарського засобу, які можуть вплинути на його зберігання та можливість подальшого експертного дослідження;

по-друге, отримання консультативної допомоги працівників фармацевтичних компаній під час підготовки слідчого до проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту підозрюваного.

по-третьє, отримання від виробника лікарського засобу документації та зразків для порівняльного дослідження, які в подальшому будуть використанні для проведення судових експертиз. Так, будь-який лікарський засіб має зареєстрований склад, при цьому експертизу лікарського засобу практично неможливо провести без фармакопейної статті (фармакопейного стандарту підприємства, нормативної документації), що містить докладну інформацію про властивості, склад, інші показники досліджуваного лікарського засобу. Варто відмітити, що для порівняльного дослідження необхідні зразки оригінального препарату, тому, при розслідуванні досліджуваних нами злочинів, належна увага повинна приділятися взаємодії з виробниками лікарських засобів, дистриб'юторами, офіційними представниками виробника і контролюючими органами, в яких можуть бути необхідні зразками лікарських засобів та інша інформація про лікарський засіб, яка є важливою для оптимізації процесу розслідування.

Окрему увагу необхідно звернути на взаємодію слідчого із працівниками оперативних підрозділів під час розслідування злочинів цієї категорії. Аналіз матеріалів практики свідчить, що під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень найбільш ефективною є взаємодія слідчого із працівниками оперативних підрозділів по боротьбі з наркозлочинністю, оскільки за функціональною спрямованістю вказані підрозділи, крім безпосередньої протидії незаконному обігу наркотиків, забезпечують реалізацію таких завдань:

а) оперативне обслуговування аптек та інших пунктів роздрібної торгівлі лікарськими засобами з метою контролю за обігом рецептурних лікарських засобів та лікарських засобів, які у своєму складі містять наркотичні речовини;

б) оперативне обслуговування фармацевтичних компаній та інших суб'єктів господарської діяльності, які здійснюють свою діяльність на ринку лікарських засобів.

Необхідно зауважити, що взаємодія між вказаними підрозділами може здійснюватися в процесуальній та організаційно-тактичній формах. У відповідності п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України слідчий може доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ч. 1 ст. 41 КПК України) [144]. Працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися із клопотанням до слідчого судді чи прокурора (п. 3 розділу VI Наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 07.07.2017 № 575) [201].

У контексті реалізації організаційно-тактичної взаємодії, перш за все, необхідно звернути увагу на інформаційну взаємодію. Так, як свідчить проведене дослідження, працівники вказаних оперативних підрозділів можуть на початковому етапі розслідування, забезпечити слідчого інформацією щодо:

по-перше, осіб, які раніше притягувались до кримінальної чи іншої юридичної відповідальності за порушення правил обігу лікарських засобів. Отримання слідчим такої інформації на початковому етапі розслідування вирішує декілька завдань, зокрема: а) конкретизація кола осіб, які можуть бути причетними до фальсифікації лікарських засобів; б) виявлення осіб, які можуть володіти інформацією щодо обставин кримінального правопорушення та бути допитаними як свідки у кримінальному провадженні; в) встановлення осіб, які володіють

спеціальними знаннями для виготовлення фальсифікованих лікарських засобів;

по-друге, суб'єктів господарської діяльності, в яких може бути отримана сировина для подальшого виготовлення фальсифікованих лікарських засобів;

по-третьє, даних щодо можливих місць розташування на території обслуговування виробничих та інших потужностей, які можуть використовуватись для виготовлення фальсифікованих лікарських засобів;

по-четверте, інформацію щодо осіб, які причетні до незаконного обігу наркотичних засобів і можуть розповсюджувати фальсифіковані лікарські засоби.

Крім того, працівники вказаних підрозділів у межах організаційно-тактичної взаємодії, можуть залучатися до планування та безпосереднього проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуків, оскільки здійснюючи оперативне обслуговування відповідних суб'єктів господарювання володіють достатніми даними щодо: розташування приміщень на окремих суб'єктах господарювання; кількості працівників, які там перебувають у конкретний проміжок часу; особливостей технологічного циклу, що дозволяє досягнути мети вказаної слідчої (розшукової) дії.

Крім того, необхідно зауважити, що крім спільної діяльності за участю безпосередніх суб'єктів розкриття та розслідування злочинів, слідчий може взаємодіяти з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, службовими особами, іншими фізичними особами, які зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого. У контексті цього, необхідно звернути увагу на напрями взаємодії слідчого із засобами масової інформації під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень. Дослідники відзначають, що із засобами масової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень слідчий може взаємодіяти з метою: встановлення осіб, які можуть знати місцезнаходження розшукуваного; створення умов, які спонукали б розшукувану особу діяти в ускладненій для неї обстановці; спонукання осіб, які володіють доказовою чи орієнтуючою інформацією довести її до відома слідчого; спонукання читачів, телеглядачів і радіослухачів вживати заходів для усунення виявлених при

розслідуванні обставин, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень; інформування населення про реальні події з ціллю попередження чи спростування чуток; дезінформації осіб, які мають відношення до вчинення кримінального правопорушення; спонукання учасників кримінального правопорушення до вчинення самовикриваючих дій; попередження можливих дій злочинця, орієнтування громадян на застосування заходів для забезпечення своєї особистої та майнової безпеки; використання матеріалів ЗМІ для здійснення оперативно-розшукових заходів. Наприклад, оприлюднивши в ЗМІ фотографію, слідчий позбавляє особу можливості використовувати свої документи. Одночасно через ЗМІ можливо впливати на прийняття цією особою рішень в потрібному для слідчого напрямку [21, с. 275-302]; отримання інформації про можливе вчинення протиправних дій.

У контексті розслідування досліджуваних нами кримінальних правопорушень варто виокремити, що засоби масової інформації можуть використовуватись із метою: а) запобігання розповсюдження фальсифікованого лікарського засобу; б) виявлення невідомих раніше фактів розповсюдження фальсифікованих лікарських засобів; в) встановлення осіб, які можуть володіти інформацією щодо кримінального правопорушення з метою їх подальшого допиту як свідків у кримінальному провадженні; г) розшуку осіб, які переховуються від органу досудового розслідування.

Підсумовуючи викладене, у контексті взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування злочинів цієї категорії можна констатувати, що вказана проблема на теоретичному рівні досліджена фрагментарно, що прямо впливає на ефективність реалізації цього напрямку роботи на практиці. Так, проведене дослідження свідчить, що перелік осіб із якими взаємодіє слідчий під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, досить значний, а під час такої взаємодії виникає широке коло специфічних завдань, які можуть бути унікальними для кожного кримінального провадження. Саме тому, наголосимо, що під час проведення нами анкетування, 92 % респондентів-практиків відповіли, що існує необхідність в розробці нормативно-

правового акту, який би врегулював взаємодію між суб'єктами розслідування в процесі здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень розпочатих за ознаками вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів (Додаток В).

Враховуючи підслідність та специфіку досліджуваних злочинів, потрібна координація зусиль у даному напрямку відповідних посадових осіб структурних підрозділів Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Центрального управління СБУ, Офісу Генерального прокурора, Державної прикордонної служби України. Також, на наш погляд, доцільно було б створити міжвідомчу базу даних, адміністратором якої було б МОЗ України (відповідальними за її ведення та наповнення назначити ДЕЦ та Держлікслужбу), з можливістю внесення інформації іншими авторизованими користувачами (правоохоронними органами; митними органами тощо). Для прикладу, в каталогах може міститися інформація відносно лікарських засобів їх доклінічного вивчення, клінічних випробувань: реєстраційні матеріали; фото зразків оригінальних препаратів та їх упаковок; основні засоби захисту від фальсифікації, які застосовуються виробниками; серії зареєстрованих та дозволених до реалізації на території України ЛЗ; перелік лікарських засобів, обіг яких тимчасово заборонений; дані відносно лікарських засобів, які стали предметом злочинних посягань тощо. Доцільно забезпечити технічну можливість синхронізації такої бази даних із іншими додатками та програмами, наприклад, під час сканування штрих-коду лікарського засобу при відпуску в аптеці споживачам чи при прийомі ЛЗ для реалізації в аптечних закладах, автоматично перевіряється інформація стосовного нього – чи не заборонений обіг відповідного ЛЗ, чи не був відповідний ЛЗ предметом злочинних посягань (фальсифікації, контрабанди, незаконного виробництва чи виготовлення, порушення встановленого порядку державної реєстрації та ін.); дистриб'ютори при здійсненні оптової торгівлі; також прикордонні та митні органи можуть використовувати інформацію з бази даних при здійсненні прикордонного контролю чи митних оформлень, коли є потреба в інформації відносно лікарських засобів, наприклад, за допомогою спеціально

розробленої програми чи мобільних додатків сканувати штрих-коди при здійсненні зазначених процедур.

У контексті оптимізації кримінального процесуального законодавства окремим суб'єктам, зокрема працівникам прикордонної служби, митних органів, ДЕЦ, Держлікслужби слушно надати право в разі виявлення, під час здійснення ними контролюючих та інших процедур, що належать до їх компетенції, кримінальних правопорушень відносно лікарських засобів оперативно, через створене єдине вікно з можливістю додаткового сповіщення, негайно повідомляти слідчі органи, прокурора про такі факти, що прирівнювалося б до повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, як підстави для внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку розслідування.

РОЗДІЛ 3. ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

3.1. Тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Досудове розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, здійснюється у формі досудового слідства (ст. 215 КПК України), яке реалізується через виконання комплексу процесуальних дій та непроцесуальних заходів, значну частину серед яких займають слідчі (розшукові) дії, які спрямовані на збирання доказів і забезпечення процесу доказування у кримінальному провадженні.

Як стверджував М.Г. Щербаковський, термін «слідча (розшукова) дія» неодноразово використовується у кримінальному процесуальному законодавстві. У правовій науці і практиці актуальною є проблема визначення змісту поняття слідча дія, з'ясування сутності всіх її різновидів як з точки зору детального наукового обґрунтування, так і з метою заповнення прогалин у законодавстві та задоволення потреб слідчої практики. Визначення переліку слідчих дій є складним завданням, яке неодноразово обговорювалось в криміналістичній літературі. Цьому терміну в різних випадках надається різне за обсягом – більш або менш широке значення. У широкому значенні цей термін вживається для позначення всіх процесуально значущих актів слідчого. У більш вузькому значенні, якщо необхідно відзначити пізнавальний аспект, «слідчими (розшуковими) діями» називають лише ті дії, які є засобами дослідження обставин злочину, спрямовані на збирання доказів та наведені у Главах 20 та 21 КПК України [293, с. 279].

На думку В.П. Бахіна, слідча дія – це регламентована кримінально-процесуальним законом пізнавально-посвідчувальна процедура отримання та дослідження фактичних даних, перетворення їх в докази. Пізнання – основний аспект слідчої дії. Слідча дія направлена на отримання фактичних даних, їх дослідження з метою встановлення достовірності, належності, допустимості. Результатом слідчої дії є формування доказів. Отримання і дослідження відомостей

про факти (фактичні дані) здійснюється в умовах дефіциту інформації, часу і протидії зацікавлених осіб, тому обов'язкове використання засобів, що підвищують раціональність і ефективність – тактичних прийомів. Вибір і використання різноманітних способів досягнення необхідного результату, отримання доказової інформації – це обов'язковий аспект будь-якої слідчої дії, як і розслідування в цілому [12, с. 21-22].

Слідчу (розшукову) дію можна розуміти як передбачений КПК України захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і водночас процесуальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Не менше важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у даному кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів [144, с. 452].

Слідчі (розшукові) дії С.Ю. Карпушиним визначалися як вид процесуальних дій, що проводяться з метою збирання, перевірки, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Правовими підставами проведення слідчих (розшукових) дій слід вважати наявність відповідних повноважень державних органів і посадових осіб на проведення конкретної слідчої (розшукової) дії у поєднанні з належною процесуальною формою рішення про її проведення. А фактичними підставами проведення слідчих (розшукових) дій виступає сукупність даних, які обумовлюють необхідність і можливість проведення певної слідчої (розшукової) дії у конкретних умовах з огляду на досягнення її мети [105, с. 78-79].

Слідчі дії в гносеологічному та методологічному значеннях вважаються способом пізнання події злочину та осіб, які вчинили його, а також обставин провадження.

Слідча дія – це процесуальна форма реалізації логічних прийомів пізнання

фактів минулого та теперішнього у зв'язку з розслідуванням конкретних злочинів, тобто пізнавально-практична діяльність, в якій абстрактне мислення поєднане з практичною пізнавальною роботою, що має свою структуру: слідча ситуація — програмно цільовий комплекс криміналіста — тактичне рішення — застосування прийомів, методів засобів — джерела інформації — результат.

Існує більш проста структура слідчої діяльності, де враховано суб'єкт діяльності, який засобами своєї діяльності впливає на об'єкт пізнання, приймає тактичне рішення та одержує на виході кінцевий результат: суб'єкт: слідчий, дізнавач — тактичні прийоми, технічні засоби — слідча ситуація — тактичне рішення — результат [127, с. 159].

На думку Ю.М. Чорноус, сутність слідчої (розшукової) дії як складного і багатоаспектного правового явища може бути розкрита через її кримінальну процесуальну, морально-етичну, психологічну та організаційно-тактичну характеристики.

Кримінальна процесуальна характеристика слідчих (розшукових) дій визначає процесуальну форму, дотримання якої є обов'язковим.

Морально-етична характеристика слідчих (розшукових) дій полягає у неухильному дотриманні суспільної моралі, норм законодавства, професійної етики усіма учасниками слідчої (розшукової) дії. При проведенні слідчих (розшукових) дій повинні бути дотримані: загальні морально-етичні норми суспільства; норми кримінального процесуального законодавства, міжнародних договорів України, що регламентують права та свободи людини, порядок кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій; криміналістичні рекомендації; вимоги професійної етики уповноважених суб'єктів.

Психологічна характеристика слідчих (розшукових) дій обумовлена психологічною характеристикою слідчої роботи, пізнавальним, конструктивним, комунікативним, організаційним, засвідчуваним характером діяльності. Проведення слідчих (розшукових) дій є складним процесом, зміст якого в психологічному аспекті складають пізнавальні, пошукові, конструктивні операції.

Організаційно-тактичну характеристику слідчих (розшукових) дій слід

висвітлювати під кутом зору тактики їх проведення [285, с. 186-211].

Зв'язок криміналістичної тактики з методикою розслідування й запобігання окремих видів злочинів, в тому числі злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, характеризується в першу чергу тим, що положення тактики реалізуються на практиці тільки через методику розслідування. Завдання впровадження в життя нових тактичних прийомів і рекомендацій обумовлені і змінами методики, спрямованими на оптимальне застосування цих прийомів [127, с. 152].

Тактичний прийом як практично доступний, найбільш раціональний, доцільний і ефективний спосіб дії слідчого (особи, яка провадить дізнання), що вільно обирається в залежності від особливостей слідчої ситуації, відповідає кримінально-процесуальному закону, принципам моральності, ґрунтується на досягненнях спеціальних наук, слідчої практики, застосовуваний в ході окремої слідчої чи іншої процесуальної дії з метою найбільш раціонального і ефективного вирішення виникаючих тактичних завдань по збиранню, дослідженню, оцінці і використанню доказової чи іншої криміналістично значимої для справи інформації [71, с. 102-103]. У криміналістиці систему тактичних прийомів в рамках однієї слідчої дії називають тактичною комбінацією, а систему скоординованих слідчих, інших дій і заходів алгоритмічного характеру – тактичною операцією. Ще систему тактичний прийомів, які включають в себе психологічну складову іменують оперативною комбінацією. Л.С. Белік, відмічала, що оперативна комбінація – це сукупність тактичних прийомів і дій, об'єднаних єдиним умислом і легендою, направлених на створення штучних умов, які сприяли б вирішенню завдань оперативно-розшукової діяльності в конкретних ситуаціях, а також дозволяли б правоохоронним органам здійснювати контроль за такими ситуаціями, виключаючи дії провокаційного характеру [13, с. 39].

Тактичний прийом буде виконувати свої функції тільки в тому разі, якщо він відповідатиме таким вимогам: 1) законність; 2) етичність; 3) науковість; 4) вибірковість; 5) пізнавальна цінність. Тактичну сторону прийому забезпечують окремі принципи, а саме: оперативність, вибірковість, раптовість [127, с. 154].

Проведення слідчої дії складається з чотирьох етапів: 1) підготовка до проведення, 2) власне проведення, 3) фіксація ходу й результатів, 4) оцінка результатів [127, с. 161].

Погоджуємося з думкою Ю.М. Чорноус, що на підготовчій стадії проведення слідчої (розшукової) дії слушно здійснювати: визначення мети, завдань слідчої (розшукової) дії, шляхів їх досягнення, складення плану слідчої (розшукової) дії, визначення об'єкта тактичного впливу; системний аналіз вихідної слідчої ситуації, поведінки учасників, а також перебігу й результатів виконаної по кримінальному провадженню роботи; оцінку наявної доказової, оперативно-розшукової, орієнтуючої інформації; застосування прийомів рефлексивного мислення, методів і правил криміналістичного прогнозування, методів комплексного вивчення особистості, багатоваріантного програмування слідчої (розшукової) дії; обрання місця, часу, найбільш доцільного, з тактичного аспекту, моменту початку проведення слідчої (розшукової) дії та встановлення строку, необхідного для її проведення; визначення складу учасників слідчої (розшукової) дії та їх завдань, забезпечення їх явки та участі; постійне керівництво учасниками та надання їм допомоги з практичної реалізації наданих вказівок; вжиття заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, захисту речових доказів та слідчої інформації від застосування до них протиправного впливу; розроблення тактичної лінії поведінки слідчого й інших залучених до проведення слідчої (розшукової) дії уповноважених службових осіб; забезпечення взаємодії слідчого з підрозділами правоохоронних органів, громадськими організаціями, окремими громадянами, а також організація взаємодії у межах підрозділу досудового розслідування; врахування можливості використання різних форм допомоги громадськості; визначення потреби та забезпечення можливості застосування технічних засобів під час проведення слідчої (розшукової) дії (засоби виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення, засоби фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії), транспортні засоби, засоби зв'язку та допоміжні засоби (манекени, макети тощо) [285, с. 219-220].

Перелік і процесуальний порядок слідчих (розшукових) дій визначається

Главою 20 «Слідчі (розшукові) дії» (ст. ст. 223-245) КПК України, а також Главою 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» (ст. ст. 246-275).

Розпочинаючи аналіз тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, насамперед звернімо увагу, що відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України, «здійснення досудового розслідування, крім випадків, передбачених цією частиною, до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду)» [144].

Огляд – слідча (розшукова) дія, що полягає у виявленні, безпосередньому сприйнятті та процесуальному фіксуванні слідчим (дізнавачем) або прокурором зовнішніх ознак матеріальних об'єктів, які мають значення для кримінального провадження, а також відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення [74, с. 61].

На думку Р.С. Белкіна, огляд місця події – це невідкладна слідча дія, спрямована на встановлення, дослідження і фіксацію обстановки місця події, слідів злочину і злочинця та інших фактичних даних, що дозволяють в сукупності з іншими доказами зробити висновок про механізм злочину та інші обставин розслідуваної події. У криміналістичному аспекті діяльність слідчого по огляду місця події автор підрозділяв на три етапи: підготовчий, що починається з моменту прийняття слідчим рішення про проведення даної слідчої дії; робочий, що складається із загального і детального огляду; заключний [17, с. 152-153].

В.Ю. Шепітько розглядав слідчий огляд як слідчу (розшукову) дію, що здійснюється з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки події та обставин, які мають значення для кримінального провадження [107, с. 149-150].

До загальних положень тактики слідчого огляду можна віднести: своєчасність огляду, його об'єктивність і повноту, активність, методичність і послідовність проведення [20, с. 276].

Як зазначено в ч. 1 ст. 237 КПК України, з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів.

Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів (ч. 3 ст. 237 КПК України).

При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування (ч. 5 ст. 237 КПК України).

Аналіз матеріалів слідчої практики свідчить, що під час розслідування досліджуваних нами злочинів найпоширенішими видами огляду є: по-перше, огляд речей; по-друге, огляд документів; по-третє, огляд приміщень (квартир, гаражів, побутових споруд, домоволодінь, аптек, легальних підприємств, цехів, офісних приміщень, лабораторій, лікувальних закладів тощо), в яких відбувалися дії по підпільному виробництву, виготовленню фальсифікованих, отруйних, сильнодіючих лікарських засобів чи інші дії пов'язанні з незаконним обігом лікарських засобів.

Огляд предметів і документів, виявлених під час огляду місця події, проводять в межах загального огляду на місці їх виявлення. Але за необхідності й для більш детального огляду проводять окремий огляд таких об'єктів, про що складають окремий протокол [127, с. 201]. Огляд вилучених на місці події лікарських засобів необхідно здійснювати за допомогою різних техніко-криміналістичних засобів, а також за участю не тільки спеціаліста-криміналіста, а

й спеціаліста в сфері фармацевтики (фармакології). У рамках огляду місця події, а також більш детально, в рамках спеціального огляду вилучених на місці події лікарських засобів, необхідно звертати увагу і фіксувати в протоколі огляду їх значимі ознаки, які стосуються зовнішніх характеристик (наприклад, якість виготовлення упаковки, якість друку, відтінки кольору друку, чіткість надрукованого тексту, шрифт, якість прикріплення етикеток, якість інструкцій) упаковки, флаконів, блістерів, таблеток, капсул, інструкцій до них тощо та інформаційного наповнення (номера, серії, дати виготовлення та кінцевий термін придатності, способи застосування, склад, показання для застосування та тощо).

Під час проведення огляду, крім самого предмету злочинного посягання – лікарських засобів, слід звертати увагу на різного роду документи, які можуть містити криміналістично значиму інформацію про подію злочину. Враховуючи специфіку досліджуваних злочинів, неможливо передбачити всієї кількості документації, яка може містити відомості та дані відносно злочинної події. Деякі з них будуть зазначені в рамках дослідження питань, які стосуються проведення обшуків та в інших підрозділах дисертаційного дослідження.

Під час проведення безпосереднього огляду документів потрібно звертати увагу на ознаки способу їх підробки. І.М. Осика пропонував поділяти ознаки способу підробки документів на: 1) ознаки часткової матеріальної підробки (сліди механічної, термічної, хімічної та іншої дії); 2) ознаки повної матеріальної підробки (сліди нанесення зображення на документ – пишучих приборів, друкарської та розмножувальної техніки, відбитків кліше печаток та штампів тощо); 3) ознаки інтелектуальної підробки (невідповідність змісту документу фактичним даним) [172, с. 10].

Робота з документами здійснюється в двох напрямках, перший – слідчим встановлюються зовнішні ознаки документа, реквізити, другий напрямок передбачає детальне вивчення змісту документа.

Варто звернути увагу на те, що при формулюванні мети проведення огляду місця події і постановці тактичних завдань при розслідуванні незаконного обігу лікарських засобів, суб'єкти огляду не повинні недооцінювати значимості

дослідження, в рамках огляду місця події та подальших слідчих дій, традиційних криміналістичних слідів (слідів рук та інших слідів-відображення людської життєдіяльності).

Наступною поширеною слідчою (розшуковою) дією під час досудового розслідування досліджуваних нами злочинів є обшук. Обшук – слідча (розшукова) дія примусового характеру, яка полягає в цілеспрямованому обстеженні приміщень, будівель і ділянок місцевості, що знаходяться у власності обшукуваного, його близьких родичів, іншої фізичної або юридичної особи, а також обшук особи з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, і встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [74, с. 60]. Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ч. 2 ст. 234 КПК України).

За цілями обшук та огляд, по суті, єдині або, принаймні, дуже близькі між собою. Обидва вони спрямовані на виявлення слідів злочину та інших предметів і документів, що мають (або можуть мати) значення для кримінального провадження. У той же час між обшуком і слідчим оглядом є принципові відмінності як у процесуальній сутності та регламентації, так і в тактиці проведення. В першу чергу, обшук відрізняється від огляду та інших слідчих (розшукових) дій своїм примусовим характером, необхідністю під час обшуку, в обсягах передбачених законом, обмежувати права громадян на особисту свободу, свободу особистого життя і недоторканність житла [10, с. 139].

Опрацьовані нами матеріали практики свідчать, що типовими місцями проведення обшуку під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів є:

- місця проживання осіб, причетних до здійснення будь-яких з дій, які структурно входять у зміст поняття «незаконний обіг лікарських засобів»;
- квартири, приватні домоволодіння, гаражі, побутові приміщення, які

використовуються виключно для злочинної діяльності та не є місцем проживання;

- місця роботи осіб причетних до вчинення злочинних діянь;
- окремо взятий цех чи службове приміщення легально існуючих фармацевтичних організацій, які використовуються для незаконного виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, фальсифікованих лікарських засобів, інших незаконних дій з лікарськими засобами;
- інші місця регулярного перебування осіб причетних до вчинення злочинних діянь;
- місця проживання родичів або близьких осіб співучасників злочинної групи;
- приміщення аптечних установ, медичних закладів, які були місцем збуту;
- приміщення друкарень та інших місць, які були місцем виготовлення упаковок, інструкцій для фальсифікованих препаратів, або інших супутніх матеріалів.

Найбільш типовими об'єктами пошуку в досліджуваній нами категорії справ є:

- фальсифіковані лікарські засоби, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби;
- гроші та цінності, отримані внаслідок вчинення злочинних діянь;
- обладнання, сировина, посуд чи інші предмети, які використовувалися для незаконного виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів, зокрема ті, на яких залишилися їх сліди;
- пристосування для фасування лікарських засобів;
- рідини, порошки, таблетки, ампули, флакони, АФІ та інші хімічні речовини;
- технологічна документація, яка могла б використовуватися в процесі виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів;
- документи, що свідчать про джерела придбання сировини, інших хімічних речовин, АФІ, (конверти, бандеролі, посилки з інформацією про дату поштової реєстрації відправлень, адресу та контактні дані відправника й

одержувача; медична документація, чеки аптек та магазинів, квитанції про відправку грошей, товарно-транспортні накладні поштових перевізників; квитки на міські та міжміські засоби транспорту, квитанції про сплату послуг в інших містах; нотатки з інформацією про постачальників, співучасників, клієнтів);

- договори: оренди, купівлі-продажу нерухомого майна та земельних ділянок, інші документи, що містять відомості про місця ймовірного розміщення потужностей для незаконного виробництва, виготовлення, зберігання отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів;

- комп'ютерна техніка та електронно-цифрові прилади з функцією пам'яті (телефонні апарати, смартфони, планшети тощо), що мають властивість зберігати в електронній пам'яті інформацію особистого характеру, що вводиться власником, а також відомості щодо обставин їх експлуатації; SIM-картки; носії інформації (карти пам'яті, переносні жорсткі диски); цифрові реєстратори мови, камери відеоспостереження (вебкамери); системи IP- та Інтернет-телефонії тощо; повідомлення електронної пошти, соціальних мереж, розміщені на них листи, аудіо та відеофайли, фотографії, що містять інформацію про: злочинну діяльність особи та його співучасників, місця та процес виробництва, виготовлення лікарських засобів, збуту, імовірного схову, підтверджують знайомства та зв'язки організатора та учасників групи, надають об'єктивну інформацію про зовнішність злочинців тощо;

- легкові та вантажні транспортні засоби, які могли використовувалися при вчиненні злочинів.

Безсумнівно, що одним з важливих чинників високої результативності обшуку є належна підготовка до його проведення. В рамках підготовчих дій здійснюється тактично грамотний вибір місця і часу проведення обшуку з метою забезпечення максимального тактико-психологічного впливу на підозрюваних та інших осіб, які мають відношення до кримінального правопорушення. Доцільно таким чином спланувати час і місце проведення обшуку, щоб виявити на даному місці оптимальну сукупність доказової інформації.

На всіх стадіях обшуку необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася

на даному етапі розслідування. Метою слідчого є зміна слідчої ситуації на сприятливішу для розслідування. Для цього використовуються різні тактичні прийоми, які класифікують за такими підставами:

1) за функціональною спрямованістю: тактичні прийоми, що виконують пошукову функцію (аналіз ділянок приміщень; зіставлення предмета пошуку з різноманітними об'єктами місця обшуку; орієнтація на професійні навички обшукуваного тощо); тактичні прийоми, що виконують комунікативну функцію обшукуваним (роз'яснення неправильно зайнятої позиції обшукуваним; постановка обшукуваному контрольних запитань; використання навіювання у формі наказу тощо);

2) за об'єктом спрямованості: тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на обшукуваного (бесіда на сторонню тему; словесна розвідка; роз'яснення мети обшуку та тощо); тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріальної обстановки (аналіз виявлених слідів і їх ознак; аналіз ознак предмета пошуку; використання можливостей типових аналогів та тощо);

3) за широтою використання: тактичні прийоми, використовувані тільки при провадженні обшуку (словесна розвідка; орієнтація на професійні навички обшукуваного); тактичні прийоми використовувані при провадженні різних слідчих дій (постановки тих або інших запитань; бесіда на сторонню тему; роз'яснення необхідності надання допомоги органам розслідування та ін.);

4) за особливостями реалізації: тактичний прийом реалізується безпосередньо та одноособово слідчим; тактичний прийом реалізується з розподілом ролей слідчо-оперативною групою;

5) за характером інформації: тактичні прийоми, засновані на словесній інформації (бесіда на сторонню тему, постановка нейтральних запитань тощо); тактичні прийоми, засновані на матеріалізованій інформації (показ обшукуваному аналога предмета пошуку); тактичні прийоми засновані на логіко-розумовій інформації (аналіз ознак предмета пошуку, моделювання події, що відбувалась та ін.) [20, с. 342-343].

Використання тактичних прийомів і їх систем – тактичних комбінацій,

дозволяє слідчому підвищити результативність обшуку і є ефективним засобом досягнення мети слідчої дії.

Важливим аспектом при здійсненні обшуку є його фіксування технічними засобами. Загальні вимоги до фіксування обшуку як одного з видів слідчих (розшукових) дій сформульовані у главі 5 КПК України. Так, у ч. 2 ст. 104 КПК України зазначається: «Запис, здійснений за допомогою звуко та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим, прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу. Дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані у записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ у кримінальному провадженні». Як слушно зазначала Г.К. Тетерятник, фіксування обшуку є важливою гарантією законності його проведення та допустимості отриманих під час слідчої (розшукової) дії доказів. На її думку, така слідча (розшукова) дія як обшук не може фіксуватися частково, оскільки дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані у записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ у кримінальному провадженні, відсутність безперервного запису може створити підстави для оскарження законності отриманих під час обшуку відомостей. Також на відео мають бути зафіксовані й інші обставини, які передували обшуку: добровільність допуску правоохоронців для проведення слідчої (розшукової) дії, відсутність порушень з їхнього боку та щодо самих правоохоронців тощо.

У частині рекомендацій щодо фіксування ходу проведення обшуку після його початку Г.К. Тетерятник вважає, що поняті та особа, яка проводить обшук, мусять бути у кадрі. Особливе значення це має під час виявлення та вилучення речей і документів. Водночас авторкою зазначено, що навіть чітке фіксування дій слідчого та понятих під час обшуку повною мірою не може убезпечити сторону обвинувачення від скарг на те, що інші члени групи, залученої для проведення обшуку, не порушували прав осіб під час проведення слідчої (розшукової) дії, що часто і трапляється на практиці [253, с. 177-178].

Науковці також надають інші рекомендації щодо відеозапису ходу проведення обшуку: фіксування на відеофонограму всіх учасників обшуку і всіх

осіб, що перебувають у приміщенні, яке обшукується; зйомка інтер'єру кімнат, які належить обшукати; роз'яснення прав і обов'язків учасників слідчої (розшукової) дії; заходи слідчого щодо організації обшуку; розміщення всіх осіб, які перебувають у приміщенні, в одному приміщенні (кімнаті); розподіл обов'язків між тими, хто обшукує; початок їх роботи; момент, коли слідчий пропонує власнику приміщення добровільно показати місця, де приховані предмети, цінності, які становлять інтерес у кримінальному провадженні та видати їх; місце зберігання, процес вилучення об'єктів, зйомка яких здійснюється крупним планом для кращого їх сприйняття у подальшому відтворенні запису; пояснення особи, яка їх надала та ін. [216, с. 40].

Найбільш поширеною слідчою дією, за допомогою якої отримується доказова інформація є допит. Допит – це процесуальна дія, яка є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, які беруть в ньому участь, спрямованим на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини по справі [127, с. 207].

Підстави проведення допиту є наявність достатніх даних, які вказують на те, що конкретній особі відомі або можуть бути відомі певні відомості, які мають значення для кримінального провадження та входять до предмета доказування. Мета допиту – отримання повних і неупереджених показань від особи, яку викликано для допиту в установленому законом порядку [74, с. 50].

Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК України). Також чинним законодавством передбачені показання з чужих слів – висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи (ст. 97 КПК України).

З криміналістичної точки зору, допит є засобом вирішення низки тактичних завдань: викриття в неправді особи, яка протидіє розслідуванню; перевірки висунутих версій; розпізнавання міцності позицій, зайнятих допитуваними на досудовому слідстві; виявлення раніше невідомих обставин, включаючи невідомі епізоди злочинної діяльності тощо [129, с. 258].

Ефективність допиту багато в чому залежить від його підготовки. Недостатня підготовка до проведення допиту може звести нанівець його результати або призвести до обрання неправильних тактичних прийомів його здійснення [129, с. 261].

На думку К.О. Чаплинського, підготовку до допиту можна поділити на три основні рівні:

- пізнавальний (вивчення матеріалів кримінального провадження, збирання інформації про особу злочинця, ознайомлення з оперативно-розшуковою інформацією);
- прогностичний (визначення предмета допиту, кола осіб, які підлягають допиту та послідовності їх проведення);
- синтезуючий (визначення місця та часу проведення слідчої дії, способу виклику на допит, складання плану допиту) [281, с. 188].

У свою чергу В.К. Весельський, планування і підготовку до проведення допиту об'єднував в три основні елементи: а) організаційний – забезпечення раціонального здійснення допиту (коли, де тощо); б) змістовний – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, які потрібно в'яснити; в) тактичний – встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту [39, с. 14].

У процесі складання плану майбутнього допиту рекомендується у ньому зазначити: обставини справи по яких необхідно отримати показання; посилення на аркуші справи, де зазначені відомості про ці обставини, щоб мати можливість звірити з ним отримані показання; питання, які необхідно буде задавати, якщо при отриманні показань відповіді будуть суперечливими, неповними, розбігатися з іншими доказами, потребувати уточнення, деталізації; спеціальні запитання,

пов'язані з особливостями тієї або іншої професії, консультацію з фахівцями, якщо це необхідно; підготовку матеріалів справи для пред'явлення у випадку виявлення протиріч між ними й показаннями допитуваного; використання відео-, аудіозапису допиту [127, с. 177-178].

Під час проведення допиту можна застосовувати наступні тактичні прийоми:

1. *Встановлення психологічного контакту*: бесіда з допитуваним на сторонню тему або на тему, що становить інтерес для слідчого; демонстрації слідчим поінформованості.

2. *Актуалізація забутого* в пам'яті допитуваного: постановка допитуваному нагадуючих запитань; допит на місці події; оголошення показань інших осіб.

3. *Викриття неправди* в показаннях. Виділяють шість підсистем, характерних для допиту підозрюваного: викриття неправди при повному запереченні обвинуваченим своєї вини і висуненні ним своєї версії; викриття неправди у ситуації часткового визнання обвинуваченим своєї вини; подолання замовчування обвинуваченим фактів, які інтересують органи розслідування; викриття неправдивої заяви про алібі; встановлення обмови; встановлення самообмови [127, с. 212].

У контексті досліджуваних нами злочинів, особливий інтерес становить предмет допиту підозрюваного, оскільки саме його показання є найбільш інформативними у контексті встановленні обставин, які підлягають доказуванню. Проведений нами аналіз матеріалів практики свідчить, що предмет допиту підозрюваного складається із таких структурних елементів: *по-перше*, дані які стосуються способу вчинення злочину (технології злочинної діяльності); *по-друге*, дані, які стосуються предмету злочину; *по-третє*, дані щодо обстановки вчинення злочину; *по-четверте*, дані щодо учасників злочинної діяльності та ролі кожного із них у її структурі; *по-п'яте*, інформація щодо інфраструктури злочинної діяльності, зокрема корупційних зв'язків, які використовувались для розповсюдження фальсифікованого лікарського засобу. Зважаючи на викладене, з метою оптимізації практичної діяльності слідчих щодо розслідування злочинів цієї категорії нами пропонується типовий перелік питань, які можуть

використовуватися під час допиту підозрюваних у даній категорії кримінальних проваджень, зокрема:

- який повний перелік лікарських засобів, що стали предметом злочину?;
- на яких підставах певний лікарський засіб обирався предметом злочину?;
- яка кількість лікарських засобів була в незаконному обігу та їх ринкова вартість?;
- предметом злочину був готовий лікарський засіб чи самостійно виготовлений?;
- хто займався розробкою фармацевтичного складу і технологією виготовлення лікарського засобу? В який спосіб здійснювалося керівництво технологічним процесом?;
- з яких джерел надходила сировина, яка та в яких об'ємах?;
- яке обладнання купувалось і де?;
- як і де виготовлялись етикетки, тара, упаковки?;
- чи були юридично оформлені взаємовідносини з постачальниками сировини/обладнання тощо? Якщо так, то в який спосіб?;
- в яких місцях і які саме злочинні та інші дії вчинялись?;
- якими засобами зв'язку ви користувалися в процесі здійснення злочинної діяльності?;
- в який спосіб здійснювалася обліково-звітна діяльність в процесі злочинної діяльності?;
- який перелік осіб причетних до злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом лікарських засобів, їх обізнаність щодо злочинного характеру такої діяльності?; як, де, коли був встановлений контакт з такими особами?;
- які офіційні та підроблені документи використовувалися в процесі злочинної діяльності?;
- хто і яким чином займався підробкою документів?;
- де і в яких умовах зберігалась готова продукція, сировина тощо?;
- яким чином здійснювався збут лікарських засобів?;
- як здійснювалися поставки готової продукції клієнтам? Особи, які були

здіянні в цьому процесі, володіли інформацією щодо його злочинного характеру?;

- які фінансові структури «обслуговували» злочинну діяльність і чи були вони обізнані в істинному характері такої діяльності?;

- чи використовувалися корупційні зв'язки з правоохоронними та контролюючими органами в процесі незаконного обігу лікарських засобів? Який характер та мета були в таких зв'язків?

Якщо злочин був вчинений злочинним угрупованням, то при допиті підозрюваного варто встановити:

- коли і за яких умов було створене угруповання?;
- основна мета та цілі створення злочинного угруповання;
- кількість учасників такого угруповання;
- яку роль виконував кожен із учасників?;
- як були врегульовані взаємовідносини між учасниками?;
- якими засобами зв'язку користувалися учасники злочинного угруповання?;
- чи були серед учасників угруповання особи з медичною освітою та/або особи з досвідом роботи в фармацевтичній галузі чи в галузі охорони здоров'я?;
- чи були у складі угруповання посадові та службові особи, які за своїми функціональними обов'язками пов'язані зі сферою обігу лікарських засобів, зокрема, чи з сферою охорони здоров'я, в цілому?;

- які сфери суспільного життя охоплювалися злочинними умислами учасників?;

- які діяння вчинялися учасники угруповання чи поширювався умисел інших учасників на такі діяння?;

- який дохід від злочинної діяльності був отриманий, його складові, як він розподілявся? та ін.

Також в процесі допиту варто уточнити у підозрюваного його власну думку щодо правової оцінки діяльності, учасником якої він був, чи розкаюється він, чи бажає він сприяти розслідуванню тощо.

3.2. Форми та напрями використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів

Одну з важливих позицій у методиці розслідування незаконного обігу лікарських засобів займають питання ефективного застосування спеціальних знань, що зумовлено насамперед особливостями сфери суспільних відносин, на які посягають такі злочинні діяння. Встановлення всіх обставин злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом лікарських засобів, неможливе без використання слідчим потенціалу спеціальних знань. Концептуальні і прикладні питання використання спеціальних знань під час розслідування різних видів злочинів активно розглядаються вітчизняними науковцями.

На думку А.А. Ейсмана спеціальні знання – це ті знання, якими не володіє адресат доказування в широкому значенні. Це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, які не мають масового розповсюдження, тобто це ті знання, якими володіє обмежена кількість осіб (спеціалістів). Очевидно, що глибокі знання в певній галузі, наприклад фізиці, є в зазначеному значенні «спеціальними» для біолога і навпаки [296, с. 91].

В.В. Циркаль та В.К. Лисиченко зазначали, що спеціальні знання – це не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання або роботи за певною спеціальністю особою, залученою в якості спеціаліста або експерта з метою сприяння слідчому або суду в з'ясуванні обставин справи або наданні висновку з питань, для вирішення яких потрібно їх застосування [278, с. 19].

Н.І. Клименко визначав спеціальні знання як професійні знання, навички і вміння у сфері криміналістичних досліджень, інженерної техніки, медицини, мистецтва, необхідні для вирішення питань, що постають під час розслідування та розгляду в суді матеріалів кримінального провадження [109, с. 57].

В цілому, при визначенні спеціальних знань слід враховувати, що: спеціальні знання є неюридичними, тобто знання, що є не професіональними для слідчого, працівників оперативних підрозділів, прокурора, судді; повинні базуватись на

досягненнях науки, не бути загальновідомими; за способом здобуття спеціальні знання набуваються або теоретичним засвоєнням певної інформації, або періодичними практичними заняттями окремим видом роботи; метою використання спеціальних знань є сприяння вирішенню завдань кримінального судочинства [282, с. 367].

Погоджуємося з твердженням М.В. Кривоноса та В.С. Бондара, щоб досягти єдності практики у використанні спеціальних знань, потрібні чіткі та конкретні ознаки, які характеризують сутність спеціальних знань. До них автори відносили низку положень: спеціальні знання повинні відповідати новітнім досягненням у відповідній галузі; спеціальні знання отримують у результаті спеціальної освіти у певній галузі; спеціальні знання використовують у своїй діяльності працівники правоохоронних і судових органів; професійні правові знання суб'єкта доказування не є спеціальними [129, с. 39].

Варто звернути увагу, що значна кількість авторів, досліджуючи питання застосування спеціальних знань, робить акцент, що до їх переліку потрібно включати лише неюридичні знання. За нашим переконанням, в поняття спеціальних знань варто включати правові знання, що не входять до предмета професійних знань суб'єктів розслідування. Враховуючи специфіку суспільних відносин, які виникають в процесі вчинення кримінальних правопорушень та їх розслідування, зокрема і злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, спеціальні (поглиблені) знання в певній галузі права відіграють важливе значення. Не варто відкидати важливість, в процесі розслідування досліджуваних нами злочинів, використання правових знань фахівців-юристів, які, наприклад, супроводжують державну реєстрацію лікарських засобів, займаються правовими питаннями в процесі доклінічного вивчення, клінічних випробувань тощо. Кримінальний процесуальний закон не містить прямих заборон на застосування правових знань експертом та спеціалістом; судді, слідчі, адвокати в сучасних умовах мають переважно знання в одній галузі права і не в змозі орієнтуватися у всьому наявному законодавстві тому використання правових знань спеціаліста є доцільним та актуальним в реаліях сьогодення.

В.І. Шиканов також стверджував, що в перелік спеціальних знань потрібно включати знання в області права. Автор під спеціальними знаннями розумів будь-яку можливу сукупність знань (практичного досвіду, навичок) за винятком загальновідомих, тобто таких, які входять в загальноосвітню підготовку громадян, а також знань в області права, пов'язаних з кримінально-правовою оцінкою фактичних обставин кримінальної справи і з рішеннями процесуального характеру. Він писав «Знання та практичний досвід, які стали необхідними для всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин, що входять до предмету доказування по кримінальній справі в кримінальному судочинстві, прийнято називати спеціальними» [290, с. 23].

Слушно зазначав О.О. Ексархопуло, що «відмова від залучення в кримінальне судочинство спеціалістів тих галузей юридичної науки, дані яких, будучи далекими від кримінально-процесуальної тематики, все ж таки, виявляються затребуваними для правильної оцінки окремих обставин розслідуваної події, може привести до помилкових висновків. І тільки тому, що слідчий змушений буде братися за рішення питань, в яких професійно не розбирається» [297, с. 653].

На запитання «Чи потрібно в поняття «спеціальні знання» включати правові/юридичні знання?» слідчі відповіли наступним чином: так – 44%; ні – 56 % (Додаток В).

Проаналізувавши наявні наукові підходи та здійснивши їх узагальнення, можна відзначити, що *спеціальні знання, які використовуються під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів* – це сукупність знань, умінь та навички отриманих суб'єктом їх застосування за допомогою спеціальної підготовки і досвіду практичної, професійної діяльності, які є необхідними або достатніми для вирішення питань, що виникають в процесі досудового розслідування та виходять за межі компетентності сторін кримінального провадження, зокрема й знання щодо окремих питань правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з обігом лікарських засобів.

Продовжуючи, звернімо увагу, що, нині, у межах криміналістики на

теоретичному рівні вченими не досягнуто узгодженої позиції щодо форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень. Так, В.О. Образцов виділяв наступні форми використання спеціальних знань: залучення спеціаліста для участі в процесуальних та інших діях; проведення судових експертиз; проведення документальних ревізій, різних перевірок, обстежень; отримання довідок і консультацій у спеціалістів; витребування і використання складених спеціалістами документів в процесі їх службової діяльності; допит спеціалістів в якості свідків або експертів (якщо вони приймали участь в проведенні судової експертизи) [164, с. 281-285].

Інші науковці форми використання спеціальних знань поділяють на: процесуальну форму використання спеціальних знань (залучення спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій; призначення судових експертиз; допит експерта в суді); непроцесуальну форму використання спеціальних знань (ревізії, аудит, використання власних спеціальних знань слідчим, прокурором, суддею, адвокатом, усні консультації експертів і спеціалістів); змішану форму використання спеціальних знань (довідково-консультаційна діяльність у кримінальному провадженні, перевірка за криміналістичними обліками, письмові пояснення спеціалістів) [270, с. 30].

Чинний КПК України регламентує використання спеціальних знань у двох процесуальних формах:

1) використання спеціальних знань особи, яка залучається як експерт для проведення експертизи за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду;

2) використання спеціальних знань особи, яка залучається для надання консультацій та висновків, безпосередньої технічної допомоги як спеціаліст сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування та судом під час судового розгляду.

Головним суб'єктом застосування спеціальних знань у формі експертизи є експерт. Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону

України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Згідно з п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України експерт є учасником кримінального провадження і може брати в ньому участь як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового провадження в першій інстанції. Порядок залучення експерта визначається ст. 243 КПК України [144].

Атестовані відповідно до Закону України «Про судову експертизу» судові експерти включаються до державного Реєстру атестованих судових експертів [222], ведення якого покладається на Міністерство юстиції України. Судові експерти, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів здійснює свою діяльність з певного виду експертної спеціальності на підставі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта.

Роль експерта, його процесуальний статус в досудовому розслідуванні та судовому провадженні, окремі вимоги та гарантії його незалежності встановлено ст. ст. 69, 70, 79, 80, 83, 84, 93, 95, 101, 122, 238, 239, 241-244, 298-4, 327, 329, 332, 352, 356, 361, 486, 509, 518 КПК України [144]; Законом України «Про судову експертизу» [215]; Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) [95]; Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 07.09.2015 № 1659/5) [93]; Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6 [97]; Положенням про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого Наказом Міністерства внутрішніх справ

України від 03.11.2015 № 1343 [183]; Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України, затвердженої Наказом Центрального управління Служби безпеки України 29.05.2015 № 371 [96] та ін.

На думку В.Г. Гончаренка експертиза в усіх сферах людської діяльності – це застосування положень даної науки, як цілісної системи певних знань, для тлумачення, пояснення будь-якої обставини чи факту шляхом вивчення, дослідження відповідних вихідних даних [62, с. 21]. Експертиза повинна призначатися в тих випадках (крім обов'язкових), коли дослідження речових доказів може проводитися тільки на основі спеціальних знань і висновки про результати цього дослідження можуть робитися тільки на основі оціночного судження дослідника. У разі відсутності хоча б одного із критеріїв призначати експертизу немає необхідності і вирішення питання може бути досягнуто слідчим самостійно або за допомогою спеціаліста з належним процесуальним оформленням [62, с. 37].

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», «судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» [215].

Експертиза у кримінальному провадженні має такі ознаки: призначається, коли для вирішення певних питань потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання; проводиться експертом – особою, досвідченою у певній спеціальній галузі (галузях) знань; таке дослідження має самостійний характер; законом встановлено особливу процесуальну форму залучення експерта та проведення ним дослідження; результати експертизи оформлюються висновком експерта [129, с. 272-273].

Говорячи про класифікацію експертиз, Б.В. Романюк пропонував розподіляти їх за такими ознаками: а) за місцем проведення – на експертизи, що проводять експерти експертних установ і окремі фізичні особи зі спеціальними знаннями, котрі призначаються експертами у кримінальній справі; б) за кількістю експертів – на одноосібні та експертизи, що проводять кілька експертів, які, у свою

чергу, прийнято ділити на комісійні та комплексні; в) за кількістю і якістю досліджуваних об'єктів та повнотою і обґрунтованістю висновку – на первинні, додаткові і повторні експертизи; г) за видом спеціальних знань, що застосовуються при проведенні експертних досліджень [225, с. 15].

Ще в 1934 році С.М. Потапов, говорячи про практичну роль експертизи, відмічав, що вона вирішує, в цілому, чи в окремих випадках, задачі розслідування, які відносяться до встановлення: а) складу злочину та обставин його вчинення, б) ідентифікації особи і окремих предметів, в) спеціальних властивостей предметів, явищ та дій і г) станів особи – фізичних, психологічних та ін. Разом з тим, роль експертизи може бути як позитивною так і негативною в залежності від: а) вибору спеціальної установи чи спеціаліста, б) від правильної чи неправильної підготовки матеріалів для дослідження і в) від своєчасності чи несвоєчасності проведення експертизи [189, с. 220-222].

Будь-яку судову експертизу необхідно призначати лише в тому разі, якщо дійсно в цьому є необхідність – якщо без експертного дослідження і висновку експерта щодо того чи іншого питання неможливо встановити істину у кримінальній справі [152, с. 23-24]. У випадку розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, сумнівів щодо необхідності призначення і ключової ролі експертизи виникати не повинно.

Судова експертиза має бути ретельно підготовлена. Процес підготовки до призначення експертизи слід розглядати як необхідну умову ефективності і якості експертних досліджень.

Підготовку складають такі елементи: 1) визначення необхідності та вибір моменту прийняття рішення про призначення експертизи; 2) збирання матеріалів (об'єктів, зразків для порівняльного дослідження), що підлягають направленню на експертизу; 3) визначення виду судової експертизи та вибір експертної установи або експерта; 4) формулювання експертного завдання; 5) винесення постанови про призначення експертизи, ознайомлення з нею обвинуваченого та інших учасників процесу і вирішення заявлених при цьому клопотань зацікавлених осіб; 6) виконання постанови – направлення її разом з об'єктами дослідження до

експертної установи або конкретного експерта [152, с. 26-27].

Аналіз матеріалів практики свідчить, що типовими експертизами, які призначаються під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів є: *по-перше*, почеркознавча експертиза; *по-друге*, технічна експертиза документів (експертиза реквізитів документів, експертиза матеріалів документів); *по-третє*, трасологічна (експертиза слідів рук, слідів транспортних засобів); *по-четверте*, фототехнічна, портретна та голографічних зображень; *по-п'яте*, експертизу матеріалів, речовин та виробів; *по-шосте*, економічна експертизу (види експертиз зазначені зі змінами згідно наказів Мінюсту від 18.03.2016 № 767/5, від 10.01.2019 №82/5, МВС від 08.02.2017 № 102, СБУ від 14.11.2017 № 635) [20], *по-сьоме*, токсикологічну експертизу; *по-восьме*, фармацевтична експертиза; *по-дев'яте*, фармакологічна експертиза; *по-десяте*, судово-медична експертиза; *по-одинадцять*, експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів, експертизу телекомунікаційних систем та засобів; *по-дванадцять*, фоноскопичну експертизу. Наведений нами перелік експертиз є орієнтовним, в кожному окремому випадку він може бути різний і залежати від багатьох чинників, зокрема, способу вчинення злочину, слідчої ситуації, конкретних фактів, які підлягають встановленню за допомогою експертизи тощо.

У випадку смертельних наслідків чи заподіяння шкоди здоров'ю в результаті застосування фальсифікованих лікарських засобів, в обов'язковому порядку проводиться судово-медична експертиза (ст. 242 КПК України). У разі вчинення злочинних діянь зазначених в диспозиції ст. 321 КК України, законодавцем не передбачено кваліфікуючих ознак у вигляді настання негативних наслідків (смерті чи заподіяння шкоди здоров'ю) від вживання незаконно виготовлених отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, що на наш погляд, являється суттєвим недоліком.

У випадку встановлення фактів збуту фальсифікованих лікарських засобів в лікарнях та інших медичних установах необхідно надавати для проведення експертного дослідження: а) історію хвороби; б) результати лабораторних досліджень; в) інші документи, що відображають процес надання медичної

допомоги; г) документи, що підтверджують централізовану закупівлю лікарських засобів лікувально-профілактичним закладом.

Вважаємо, що зазначена вище ситуація вимагає призначення комплексної судової експертизи з використанням знань в сфері судової медицини, фармакології, фармацевтики. Таким чином, можливо встановити, крім самого факту фальсифікації лікарських засобів, також ступінь їх негативного впливу на організм людини в процесі лікування.

Що стосується почеркознавчої експертизи, традиційно її об'єктами є рукописні тексти, а серед груп вирішуваних завдань (ідентифікаційних, діагностичних), за аналізованими нами категоріями діянь, переважають ідентифікаційні завдання, пов'язані із встановленням виконавця рукописного тексту, підпису. Доцільно призначати почеркознавчі експертизи на предмет визначення виконавця рукописних записів (підписів) при виникненні сумнівів в дотриманні встановлених правил обігу лікарських засобів в кожному випадку, а не тільки тоді, коли особа заперечує свою участь.

Призначення техніко-криміналістичної експертизи документів пов'язане, переважно, з встановленням способу виготовлення або підробки документів, зокрема використаних в цих цілях засобів офісної або іншої техніки:

- правоустановчої документації організацій, що займаються оптовою (оптово-роздрібною, роздрібною) торгівлею фармацевтичними препаратами (ліцензії, свідоцтва, накази по особовому складу, інша дозвільна документація);
- супровідної документації на лікарські засоби, що знаходяться у незаконному обігу або з порушенням існуючих правил їх обігу (товарні накладні, відомості, дорожні листи, акти на списання, договори поставок і тощо), також документації, яка використовується в процесі контрабанди фальсифікованих лікарських засобів;
- етикеток, упаковки споживчої (роздрібною чи оптовою) тари лікарських засобів;
- документації, яка супроводжувала до клінічне вивчення, клінічні випробування, державну реєстрацію лікарських засобів.

Сучасний рівень розвитку засобів оргтехніки актуалізує, поряд з все ще існуючими фактами матеріального підроблення, велику поширеність документів, що мають ознаки інтелектуальної підробки – документи мають усі реквізити, оформлені формально правильно, але вони не відповідають дійсності.

Питання, що стосуються призначення та проведення вище зазначених експертиз, належним чином освітлені в роботах з криміналістики та судової експертизи, тому доцільності в їх детальному дослідженні ми не вбачаємо.

Варто зупинитися на розгляді фармацевтичної та фармакологічної експертизи.

Сферою вивчення фармацевтичної хімії є хімічні процеси при створенні, подальшій трансформації і зберіганні лікарських засобів, виявленні діючої речовини і домішок, визначенні їх справжності. Відповідно судово-фармацевтична експертиза покликана вирішити комплекс завдань, пов'язаних з визначенням відповідності складу, якості та інших органолептичних властивостей фармацевтичних препаратів встановленим вимогам.

Фармацевтична експертиза лікарських засобів, препаратів, рецептів дає можливість розв'язати низку питань, зокрема: чи є певна речовина фармацевтичним препаратом або лікарським засобом; якою є сфера використання речовини, і як вона класифікується; чи є речовина наркотичною, отруйною, сильнодіючою, психотропною; чи є в лікарському засобі домішки, і які саме; чи є у порожній пляшечці або в голці шприца залишки лікарського препарату тощо.

У результаті експертизи встановлюються: якість готового продукту; особливості його характеристики; дотримання умов зберігання; дотримання методики апробування, випробування, маркування, пакування; склад і якість засобів, препаратів і субстанції; стабільність хімічного складу; якість виробництва; наявність і відповідність інструкції до лікарського засобу чи препарату [275].

З фармацевтичною експертизою методично пов'язана фармакологічна експертиза, поняття «фармація» та «фармакологія» не є синонімічними – це різні науки, які існують незалежно одна від іншої. Фармакологія – це наука, яка вивчає дію лікарських препаратів і отруйних речовин на організми рослин, людей, тварин.

Шляхом досліджень, експериментів, вона визначає дію певних речовин, отруйність лікарських препаратів у кількісному та ситуаційному відношеннях, вивчає залежності їх впливу на організм від різних факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру, умови кумуляції, протипоказання тощо. Отримані результати дають можливість визначити, за яких розладів організму можна застосовувати досліджувані лікарські засоби. Коло питань, що є предметом фармакологічної експертизи, повністю становить компетенцію медичної або судово-медичної експертизи [127, с. 132-133].

Галузями досліджень фармакології є: пошук нових біологічно активних речовин серед природних і вперше синтезованих сполук, продуктів біотехнології, генної інженерії та інших сучасних технологій на експериментальних моделях патологічних станів; дослідження механізмів впливу фармакологічних речовин в експериментах на тваринах, на ізольованих органах і тканинах, а також культурах клітин; дослідження взаємодії між організмом і лікарськими засобами, вивчення їх фармакодинаміки, фармакокінетики й метаболізму, встановлення зв'язків між дозами, концентраціями й ефективністю лікарських засобів; дослідження безпеки фармакологічних речовин (токсикологічні дослідження), які включають дослідження токсичності потенційних лікарських препаратів та їх готових лікарських форм в умовах гострих та хронічних експериментів на тваринах, а також оцінку можливих специфічних видів токсичності і проявів небажаних побічних ефектів (мутагенності, ембріотоксичності, тератогенності, впливу на репродукційну функцію, алергізуючу дію, імунотоксичність і канцерогенність), дослідження фармакокінетичної та фармакодинамічної взаємодії лікарських засобів, розробка найбільш раціональних комбінацій при проведенні сучасної фармакологічної терапії; вивчення клінічної ефективності лікарських засобів у пацієнтів із різними захворюваннями тощо [275].

Визначаючи об'єкти і завдання судової експертизи, формулюючи питання експерту, слідчий повинен: усвідомити суть обставини, що підлягає встановленню експертом; ознайомитися з науковими можливостями та методиками, які при цьому будуть використані; визначити інші, крім експертизи, контролюючі засоби

отримання доказової інформації; з'ясувати компетенцію експертів, яким може бути доручено проведення судової експертизи; правильно в науковому, логічному і граматичному відношенні сформулювати питання, що виносяться на вирішення експертизи [90, с. 276].

Запитання експерту повинні бути сформульованими точно, однозначно і зрозуміло, а саме: у змісті запитання повинен бути точно вказаний об'єкт дослідження; не допускається винесення на експертизу запитань, вирішення яких не належить до компетенції експерта; потрібно уникати формулювань, які починаються багатозначними словами (у таких випадках потрібна конкретизація); доцільно уникати синонімів, називаючи той самий об'єкт дослідження; при формулюванні запитань слід уникати вживання розмовних; формулюючи запитання, потрібно враховувати усі можливі версії, в обґрунтуванні (спростуванні) яких можуть допомогти результати експертних досліджень [128, с. 43].

У рамках проведення фармацевтичної експертизи, слідчим можуть ставитися наступні питання: яка природа наданої на дослідження речовини, її кількісні показники, органолептичні властивості?; чи є вона лікарським засобом або іншим фармацевтичним препаратом?; яке найменування речовини, до якої групи вона належить?; чи зареєстрована вона в Україні, чи внесена до державного реєстру лікарських засобів, під якою назвою?; чи відповідає хімічний склад даної речовини і технології виготовлення встановленим стандартам?; чи відповідає зміст відповідної інформації про його склад і фармакологічний вплив, зазначеної на упаковці, в інструкції і (або) на етикетці?; чи відповідають заявлені на етикетці (упаковці) дані про виробника реальним?; які АФІ входять в склад лікарського засобу, чи не належать вони до категорії сильнодіючих чи отруйних речовин?; чи є в представленому на дослідження засобі сторонні домішки, якщо так, то яке їх найменування (група), склад, кількість?; чи було змінено хімічний склад лікарського засобу?; чи могли умови зовнішнього середовища (вологість, температура, пряме сонячне світло тощо) спричинити зміни хімічного складу лікарського засобу?; чи належать представлені на дослідження лікарські засоби до

однієї партії?

Науково-дослідними експертно-криміналістичними центрами (НДЕКЦ) МВС дослідження лікарських засобів на предмет визначення автентичності та відповідності фармакопейним вимогам з використанням фізико-хімічних методів не проводяться. В експертно-криміналістичних підрозділах НДЕКЦ МВС України та в інших правоохоронних органах вкрай мало експертів і сучасного обладнання для проведення судової експертизи лікарських засобів.

На сьогодні визнано відповідність вимогам ВООЗ та включено до Переліку перекваліфікованих лабораторій з контролю якості лікарських засобів дві національні лабораторії з контролю якості лікарських засобів України: Лабораторію фармацевтичного аналізу ДП «Державний експертний центр МОЗ України» та Центральну лабораторію з аналізу якості лікарських засобів і медичної продукції [146], які, в основному, і виконують експертні функції в досліджуваних нами кримінальних провадженнях.

Відділ фізико-хімічних методів аналізу Центральної лабораторії з аналізу якості лікарських засобів і медичної продукції завдяки висококваліфікованому персоналу і відповідному обладнанню має можливість проводити випробування лікарських засобів з використанням основних фармакопейних методів. Це в першу чергу: ідентифікація, кількісне визначення і домішки методом вискоєфективної рідинної хроматографії (ВЕРХ) з використанням діодно-матричного (DAD), багатохвильового УФ- та рефрактометричного детекторів; молекулярно-масовий розподіл та високомолекулярні домішки методом ексклюзійної хроматографії; ідентифікація, кількісне визначення і домішки методом газової хроматографії (ГХ) з використанням полум'яно-іонізаційного детектора (ПД), автосамплера або парофазної приставки; ідентифікація, кількісне визначення і домішки методом тонкошарової хроматографії (ТШХ) з використанням автоматизованого способу нанесення розчинів на пластинку; ідентифікація та кількісне визначення методом спектрометрії: УФ-Вид-, ІЧ-, ААС; вимірювання відносної густини з високою точністю (до 4-5 знаку) і використанням невеликої кількості зразка (2-5 мл) – метод денситометрії з вимірюванням характеристичної частоти коливань); вимірювання

в'язкості (динамічної, кінематичної, відносної, характеристичної, питомої) з використанням скляних віскозиметрів, ротаційного віскозиметра та мікровіскозиметричного модуля з використанням методу падаючої кульки; проведення фармако-технологічних випробувань (розчинення твердих дозованих форм, розпадання таблеток, капсул, супозиторіїв, стираність, твердість); вимірювання електропровідності та осмолярності розчинів; контроль видимих і невидимих механічних включень [158].

Важливим елементом використання спеціальних знань під час розслідування будь-яких злочинів, в тому числі злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів є оцінка висновку експерта. Згідно з чинним законодавством висновок не має переваги перед іншими доказами. У статті 101 КПК України зазначено, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими. Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку. Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирoku [144]. Вимоги які ставляться до змісту висновка експерта зазначені в статті 102 КПК України.

М.Г. Щербаковський виділяв чотири загальні напрями використання висновків експертів: 1) *кримінально-правовий* – кваліфікація злочинних дій (встановлення ознак, елементів складу злочину); 2) *кримінально-процесуальний* – отримання нових доказів, перевірка інших доказів, формування комплексів доказів,

обґрунтування процесуальних рішень; 3) *криміналістичний* – висунення та перевірка версій, моделювання механізму злочину, подолання протидії розслідуванню; обґрунтування тактичних рішень слідчого, ідентифікація осіб та предметів; 4) *кримінологічний* – встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочинів [293, с. 421-422].

За переконанням В.Д. Юрчишина, висновки експерта можна класифікувати за наступними підставами: 1) за ступенем підтвердження на: категоричні і ймовірні; 2) за якістю зв'язування на: позитивні або негативні; 3) в залежності від характеру відносин між наслідком та його підставою на: умовні та безумовні; 4) за ступенем однозначності на: однозначні та альтернативні; 5) залежно від повноти відповідей на поставлені слідчим або судом запитання на: повні (вичерпні) і часткові (невичерпні); 6) за ступенем можливості на: можливі та дійсні (неможливі). Крім того, до даної класифікації також можна віднести висновки первинної, повторної, додаткової, комісійної та комплексної експертиз [300, с. 450].

Що стосується оцінки висновку експерта, вона може включати: 1) аналіз дотримання процесуального порядку призначення та проведення судової експертизи; 2) визначення відповідності висновку експерта завданню; 3) встановлення повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта; 4) визначення відповідності висновку експерта іншим зібраним у кримінальному провадженні доказам; 5) перевірку належності до кримінального провадження даних, що містяться у висновку.

Необхідно мати на увазі, що достовірність висновку може бути переглянута, а суперечливі дані, якщо вони виникли – підлягати новій оцінці [285, с. 236].

У результаті оцінки висновку експерта слідчий може прийняти одне з таких рішень: 1) визнати висновок експерта доброякісним, повним та обґрунтованим, таким, що має значення для справи, і включити його до числа інших джерел доказів і використовувати при доведенні обставин справи; 2) визнати неповним або недостатньо ясным і, якщо при допиті експерта не було можливості усунути неясність, призначити додаткову експертизу; 3) визнати висновок експерта таким, що суперечить матеріалам справи, необґрунтованим або сумнівним щодо його

правильності та при необхідності призначити повторну експертизу або провести інші слідчі дії з метою перевірки результатів експертизи [152, с. 58-59].

Наступною процесуальною формою використання спеціальних знань є використання спеціальних знань особи, яка залучається для надання консультацій та висновків, безпосередньої технічної допомоги як спеціаліст, що частково аналізувалось нами під час аналізу форм та напрямів взаємодії між учасниками кримінального провадження.

На відомчому рівні правову основу участі спеціаліста в кримінальному провадженні складають: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5) [95]; Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343 [183]; Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [92]; Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 № 575 [201]; Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1339 [94]; Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні, затверджена

Наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19 березня 2016 року № 138 [98] та інші.

Залучення спеціаліста – це не лише доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження слідчих дій, але й гарантія якісного та ефективного виконання слідчим усього спектра своїх професійних обов’язків у конкретних умовах. Особиста участь спеціаліста в підготовці та проведенні слідчих дій – це не перекладання слідчим частини своїх обов’язків, а необхідність грамотного використання спеціальних знань із різних галузей науки й техніки з метою якісного розкриття та розслідування злочину. Завдання спеціаліста полягає в тому, щоб на підставі своїх знань він сприяв слідчому у виявленні та вилученні слідів злочину, предметів і документів, що можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні, і з цією метою брав активну участь у процесуальній дії. Вже на етапі проведення слідчої дії спеціаліст допомагає слідчому здійснити попереднє дослідження виявлених об’єктів з метою визначення в них ознак і властивостей, що мають доказове значення у кримінальному провадженні, водночас не завдаючи шкоди їм, не змінюючи їх стану та маючи на увазі, що в майбутньому для поглибленого дослідження таких об’єктів може бути призначено судову експертизу [41].

М.О. Селіванов стверджував, що участь спеціаліста з будь-якої галузі знань в процесі розслідування злочинів допомагає слідчому вирішити два важливі завдання: одержати й ввести у справу судові докази, які часто мають вирішальне значення для розслідування; за допомогою отриманих даних здійснити обґрунтоване й цілеспрямоване планування подальшого розслідування, точно визначити напрямки наступної роботи зі збирання доказів [231, с. 5].

Спеціаліст реалізовує свої спеціальні знання, навички та досвід шляхом надання слідчому допомоги у таких формах: а) безпосередньо практичної діяльності в: підготовці, організації та проведенні слідчих (розшукових) дій; виявленні, закріпленні, вилученні доказів, зразків об’єктів для експертного дослідження, а в необхідних випадках – в їх огляді та дослідженні; б) методичної – з питань науково-практичних прийомів та методів організації й проведення слідчих

дій, виявлення та роботи з доказами; в) технічної – у використанні науково-технічних засобів у процесі проведення слідчих дій, виявлення, закріплення, вилучення, огляду та дослідження речових доказів; г) консультативної – яка виражається в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають при підготовці, проведенні слідчих дій, роботі з доказами та процесуальному оформленні їх результатів [226, с. 104].

На думку І.І. Котюка, участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях може виявлятися у формі його залучення до: проведення ревізій і технічних обстежень; консультативно-довідкової діяльності; аналізу причин і умов, що сприяли учиненню злочинів; удосконалення та розробки нових науково-технічних засобів і методів виявлення дослідження, вилучення та закріплення речових доказів [126, с. 188].

Консультативна функція спеціаліста порівняно нова в кримінальному судочинстві і у практичній діяльності ще належить реалізувати її потенціал. Хоча її доцільність обговорюється в наукових колах вже тривалий час. Консультація – це спеціальна діяльність, спрямована на забезпечення цілей кримінального провадження, що проводиться за клопотанням чи вимогою учасника кримінального процесу й полягає у роз'ясненні положень певної сфери наукового чи практичного знання, методів і методик спеціальних досліджень, кола обставин, що входять до предмета науки чи сфери практичної діяльності, у яких спеціаліст є професіоналом.

Консультації спеціаліста – це науково обґрунтовані роз'яснення і поради, які засновані на спеціальних знаннях спеціаліста, повідомляються в усній або письмовій формі та потребують відображення у процесуальних документах. Перевага консультації спеціаліста полягає в оперативному отриманні інформації стосовно наукових та практичних положень, коментуванні окремих інформативних позицій, які цікавлять сторони кримінального провадження, або встановленні нових фактів, важливих для з'ясування обставин кримінального провадження [250, с. 200].

Довідково-консультативна функція спеціаліста може застосовуватися під час

збирання доказів. Так, спеціаліст може вказати слідчому чи адвокату на об'єкти, які в майбутньому можуть бути визнані доказами [129, с. 90-92].

Перелік питань, з яких спеціаліст може надати консультації, майже необмежений. Основні її напрями: ознайомлення сторін кримінального провадження із сучасними можливостями дослідження речових доказів та слідів; роз'яснення сторонам кримінального провадження певних явищ та їх наслідків з позицій спеціальних знань; виявлення перспектив використання в доказуванні комплексу ознак, якими характеризуються виявлені або вилучені речові докази; роз'яснення способів зберігання вилучених речових доказів; визначення науково-технічних засобів та профілю спеціалістів, залучення яких необхідно для роботи з окремими об'єктами в процесі проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; ознайомлення сторін кримінального провадження із методичними й тактичними особливостями застосування конкретних науково-технічних засобів і прийомів під час майбутньої роботи з окремими об'єктами; роз'яснення особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, у процесі яких будуть здійснюватися певні дії з окремими об'єктами; викладення правил та техніки отримання зразків для експертизи; сприяння в підготовці призначення експертизи, а також об'єктивній оцінці експертного висновку [129, с. 94-95].

У практиці досудового розслідування кримінальних проваджень спеціалісти залучаються із числа: співробітників судово-експертних підрозділів усіх рівнів та різної відомчої приналежності; компетентних працівників контролюючих органів; представників інших практичних, також наукових та педагогічних колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх сферах діяльності; приватних осіб, що не входять до штату яких-небудь офіційних структур. Спеціаліст є функціональним помічником слідчого, який своїми спеціальними знаннями допомагає йому у вирішенні питань, що мають значення для кримінального провадження [129, с. 81-82]. Також для належного проведення досудового розслідування, у випадку вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, може виникати необхідність в залученні спеціалістів в галузі інформаційних технологій та комп'ютерної техніки, економістів, бухгалтерів, спеціалістів-кінологів,

фармацевтів, провізорів та інших осіб.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено нове вирішення наукового завдання, яке полягало у розробленні основ методики розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. Основними науковими та практичними результатами є такі:

1. Злочинна діяльність, пов'язана з фальсифікацією лікарських засобів, зважаючи на аналіз історичних джерел, виникла одночасно із системним застосуванням відповідних речовин, залежно від стану розвитку людства як лікарських засобів. В історичному розрізі можна констатувати, що основними суб'єктами фальсифікації лікарських засобів були лікарі, а типовими способами фальсифікації: *по-перше*, заміна діючої речовини недіючим аналогом; *по-друге*, суттєве зменшення концентрації діючої речовини.

Одним із перших інституційних заходів, спрямованих на протидію незаконному обігу лікарських засобів стало запровадження санітарних патентів, які забороняли виконання професійних обов'язків лікаря та аптекаря без спеціальної освіти. У частині сучасних територій України, які перебували під владою Російської Імперії першим нормативним документом був «Аптекарський указ», який можна вважати початком системного правового регулювання обігу лікарських засобів, а витоки кримінальної відповідальності за вказані діяння знаходяться в Уложенні про покарання кримінальні та виправні (1845 р.).

У подальшому кримінальна відповідальність за незаконний обіг лікарських засобів отримала закріплення у Кримінальному кодексі УРСР 1922 р. та залишалася в усіх подальших кримінальних законах із відповідними змінами, що відповідали суспільним відносинам, які існували на відповідному етапі історичного розвитку.

2. Злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, класифіковано за такими критеріями:

способом вчинення злочину: *по-перше*, формою злочинної діяльності: незаконне виробництво отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, виробництво завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне

виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, виготовлення завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне придбання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, придбання завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне перевезення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, перевезення завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, пересилання завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів; дії, без спеціального на те дозволу, щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; дії щодо порушення встановлених правил та/або порядків обігу лікарських засобів; фальсифікація результатів доклінічного вивчення; фальсифікація результатів клінічних випробувань; переміщення фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України поза митним контролем; переміщення фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю; використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів з метою продовження незаконного обігу; *по-друге, за знаряддями та засобами*: діяння, вчинення яких не вимагає використання будь-яких знарядь і засобів; діяння, вчинення яких пов'язане з використанням різних знарядь і засобів; *по-третьє, технологією фальсифікації*: фальсифікація лікарських засобів, шляхом умисного заниження кількості діючої речовини (АФІ); фальсифікація лікарських засобів, шляхом заміни активного фармацевтичного інгредієнта чи допоміжної речовини (ексципієнта) на дешевші аналоги; фальсифікація лікарських засобів, шляхом заміни діючої речовини речовиною, яка не має фармакологічної чи іншої безпосередньої дії на організм людини; фальсифікація лікарського засобу, шляхом нанесення на упаковку (маркування) недостовірної інформації відносно основних відомостей про лікарський засіб; *по-четверте, особливостями розповсюдження*: розповсюдження здійснюється через мережу аптек; розповсюдження через лікарів, які займаються приватною практикою; розповсюдження через заклади охорони

здоров'я; розповсюдження через фіктивно створених суб'єктів господарювання; розповсюдження з використанням мережі Інтернет, шляхом створення спеціальних веб-сайтів або без їх створення з використанням сервісних площадок та інших можливостей мережі; розповсюдження через соціальні мережі (Facebook; Instagram; ВКонтакте); розповсюдження з використанням месенджерів (Viber; WhatsApp; Facebook Messenger; Telegram; Twitter); *по-п'яте, за легальністю інфраструктури, в межах якої вчинялися злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів*: незаконний обіг здійснюється через легально функціонуючих суб'єктів господарської діяльності; незаконний обіг здійснюється через нелегальних агентів ринку фармацевтичної продукції; злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, вчиняються за одночасної участі як легально так і не легально функціонуючих суб'єктів фармацевтичного ринку; злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, вчиняються за участі посадових та службових осіб державних підприємств, установ та організацій в межах вказаних держаних структур; *по-шосте, за особливостями приховування злочину*: злочини, в процесі або після скоєння яких злочинцями реалізується будь-який один з основних способів приховування їх слідів (знищення, приховування, маскування або фальсифікація інформації про злочин і її носіїв); злочини, в процесі або після скоєння яких реалізується комплекс різних дій по їх приховування; злочини, що супроводжуються інсценуваннями різного роду;

предметом злочинного посягання: злочини, предметом яких є фальсифіковані лікарські засоби; злочини, предметом яких є отруйні лікарські засоби; злочини, предметом яких є сильнодіючі лікарські засоби; злочини, предметом яких є кошти, здобуті від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; злочини, предметом яких є обладнання призначене для незаконного виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; злочини, предметом яких є лікарські засоби, відносно яких порушений встановлений порядок доклінічного вивчення, клінічних випробувань, державної реєстрації;

обстановкою вчинення: *по-перше, локалізацією злочинних дій*: злочини,

вчинені в одному місці; злочини, вчинені в різних місцях; *по-друге, масштабами злочинної діяльності*: злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, вчинені фрагментарно із залученням невеликої кількості учасників; злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, вчинені на регіональному рівні (в межах однієї або декількох територіальних одиниць регіону); злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів, які вчинялися на загальнодержавному рівні; злочинна діяльність, пов'язана з незаконним обігом лікарських засобів, здійснювалася на міжнародному рівні; *по-третє, місцем безпосереднього вчинення*: злочини вчиняються під час технологічного циклу виготовлення лікарських засобів у межах виробничих потужностей фармацевтичних компаній; злочини вчиняються поза межами реалізації технологічного циклу: по-перше, фальсифікація лікарських засобів, незаконне виготовлення отруйних і сильнодіючих лікарських засобів у домашніх умовах; по-друге, фальсифікація, незаконне виготовлення отруйних і сильнодіючих лікарських засобів у спеціально обладнаних приміщеннях (лабораторіях); злочини вчинені в лікувально-профілактичних закладах та інших медичних установах; *по-четверте*, за терміном незаконного обігу: короткостроковий обіг; довгостроковий обіг;

особа злочинця: *по-перше, соціальна та професійна характеристика злочинця*: злочини, вчинені фізичною осудною особою; злочини, вчинені спеціальним суб'єктом; злочини, вчинені службовою особою; злочини, учасниками яких є різні суб'єкти; злочини, вчинені громадянами України; злочини, вчинені громадянами інших держав чи особами без громадянства; злочини, вчинені особами з медичною освітою (профільна освіта); злочини, вчинені особою без медичної освіти, яка здобула відповідні навички шляхом самоосвіти; *по-друге, за кількісною ознакою*: злочини, вчинені одноосібно; злочини, вчинені злочинними угрупованнями; *по-третє, наявність злочинного досвіду*: злочини, вчинені особою вперше; злочини, вчинені особою, яка раніше притягувалася до кримінальної відповідальності за аналогічні злочини; злочини, вчинені особою, яка раніше притягувалася до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів іншого характеру; злочини, вчинені злочинним угрупованням, до складу якого входять

особи як з наявністю злочинного досвіду (притягувалися до кримінальної відповідальності за аналогічні чи за злочини іншого характеру), так і з його відсутністю;

потерпілими та жертвами: *по-перше*, за ознаками жертв чи потерпілих: злочин, жертвою якого стала фізична особа; злочин, жертвою якого стала юридична особа; злочин, жертвою якого стала держава; злочин, жертвами яких одночасно стали фізичні або юридичні особи чи держава; *по-друге*, наслідками злочинної діяльності для жертв і потерпілих: злочини, що спричинили матеріальну шкоду; злочини, що спричинили настання нематеріальних наслідків; злочини, які призвели до одночасного настання наслідків матеріального і нематеріального характеру (злочини зі змішаними наслідками).

3. Типовими способами підготовки злочинів, які вчиняються у вигляді виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів є: *по-перше*, розробку злочинних схем, які забезпечують невразливість злочинної діяльності; *по-друге*, вибір виду та найменування лікарського засобу; *по-третьє*, вивчення кон'юнктури ринку лікарських засобів; *по-четверте*, пошук матеріальних, технічних і документальних засобів для вчинення злочину; *по-п'яте*, налагодження необхідних контактів з метою реалізації продукції; *по-шосте*, вибір місця, будівель і споруд для виробництва, зберігання вироблених чи придбаних отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів; *по-сьоме*, вибір місця і осіб для збуту продукції; *по-восьме*, визначення джерел і каналів отримання сировини; *по-дев'яте*, підбір персоналу для виробництва і збуту ЛЗ; *по-десяте*, підбір співучасників і розподіл ролей між ними; *по-одинадцять*, розробка способів приховування злочинної діяльності; *по-дванадцять*, пошук і переобладнання транспортних засобів для транспортування як сировини так і готової продукції.

Типовими способами незаконно збуту отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів найбільш розповсюдженими є: *по-перше*, реалізація через фіктивні фірми, оформлені на підставних осіб, з використанням фальсифікованих документів (ліцензій на здійснення фармацевтичної діяльності,

сертифікатів якості, свідоцтв про державну реєстрацію, товарних накладних та ін.); *по-друге*, дистанційна реалізація за допомогою реклами в засобах масової інформації з подальшою консультацією по телефону і пересиланням товару покупцеві поштовим зв'язком або кур'єром; *по-третьє*, реалізація через аптеки чи аптечні кіоски, шляхом змови з їх співробітниками або за допомогою пред'явлення їм фальсифікованих документів; *по-четверте*, реалізація через Інтернет, шляхом створення незаконних вебсайтів з подальшим пересиланням товару покупцеві поштовим зв'язком або кур'єром; *по-п'яте*, продаж по оголошенню або в результаті особистого спілкування зі споживачем; *по-шосте*, реалізація через співробітників лікувально-профілактичних установ, в тому числі лікарів, які отримують відсоток від незаконно реалізованих отруйних, сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів.

Типова структура підготовки до вчинення контрабанди фальсифікованих лікарських засобів включає таку систему дій: *по-перше*, налагодження тісних контактів між учасниками злочину, в тому числі з продавцями фальсифікованих лікарських засобів; *по-друге*, вивчення та оцінка можливостей переміщення фальсифікованих лікарських засобів з приховуванням від митного контролю або повз митний контроль; *по-третьє*, аналіз митного законодавства, вивчення порядку проведення прикордонного та митного контролю; *по-четверте*, пристосування прихованих місць у транспортних засобах і перевірка можливості їх використання з метою здійснення контрабанди; *по-п'яте*, налагодження корумпованих зав'язків з працівниками митниці та прикордонної служби тощо.

На підставі аналізу вироків встановлено, що типовими лікарськими засобами, які фальсифікуються є: а) лікарські засоби, небезпечні для життя або здоров'я (виготовлені з препаратів, термін придатності яких закінчився, шляхом змішування з іншими субстанціями, отриманими з невідомих джерел без будь-якого сертифіката якості); б) лікарські засоби, отримані в законний спосіб з відповідними сертифікатами якості, фальсифіковані шляхом зміни зареєстрованих форм випуску (розфасовки у флакони з меншим вмістом і концентрацією або в упаковки з меншою кількістю ампул); фальсифікований медичний спирт.

Типовими місцями незаконного виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, фальсифікованих лікарських засобів, як правило, є: а) легальні підприємства; б) спеціально оснащені господарські приміщення, склади та інші нежитлові приміщення (гаражі, колишні корівники, підвали) – підпільні цехи; в) житлові приміщення, окремі операції здійснюються у житлових приміщеннях безпосередньо за місцем проживання винних осіб.

Типовими місцями незаконного збуту лікарських засобів є: а) фіктивні організації, оформлені на підставних осіб; б) аптеки та спеціальні торгові відділи; в) квартири; г) медичні заклади, також досить розповсюдженою є практика реалізації лікарських засобів через мережу Інтернет.

4. Систему обставин, які підлягають встановленню під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, утворюють: *по-перше, обставини, що пов'язані зі способом злочину*: яким способом здійснювалась підготовка до вчинення контрабанди; яким способом здійснювалося приховування від митного контролю; яким способом відбувалося переміщення поза митним контролем; які технічні засоби використовували для переміщення контрабанди, вид тайника, спосіб підробки митних документів, інші дії контрабандистів при безпосередньому переміщенні фальсифікованих лікарських засобів; які саме правила обігу лікарських засобів були порушені, якими нормативними актами вони регулюються (правила виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих речовин та ін.); які саме кримінально-карані дії вчиненні підозрюваним (обвинуваченим): незаконне виробництво отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, виробництво завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, виготовлення завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне придбання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, придбання завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне перевезення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, перевезення завідомо фальсифікованих лікарських засобів; незаконне пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, пересилання завідомо

фальсифікованих лікарських засобів; незаконне зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів; дії, без спеціального на те дозволу, щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; дії щодо порушення встановлених правил та/або порядків: а) порушення правил виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; б) порушення встановленого порядку доклінічного вивчення; в) порушення встановленого порядку клінічних випробувань; г) порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів; фальсифікація результатів доклінічного вивчення; фальсифікація результатів клінічних випробувань; переміщення фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України поза митним контролем; переміщення фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю; використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів з метою продовження незаконного обігу; наявність спеціальних дозволів та ліцензій на проведення певних дій із лікарськими засобами чи обладнанням; чи відповідає фактично здійснювана діяльність зазначеній в дозвільних документах; чи вчинялися дії по підготовці та приховуванню злочину, які саме; тривалість реалізації злочинного задуму; які знаряддя та засоби використовувалися при реалізації злочинного задуму, спосіб та місце їх придбання, виготовлення; яким чином здійснювався збут виготовлених в тіньових умовах лікарських засобів; чи використовувалися при вчиненні злочинних діянь з фальсифікованими лікарськими засобами можливості інформаційних систем, в тому числі Інтернет; в який спосіб порушувався встановлений порядок доклінічного вивчення; яким способом порушувався встановлений порядок клінічних випробувань; яким способом порушувався встановлений порядок державної реєстрації; яким чином фальсифікувалися результати проведення доклінічного вивчення та клінічних випробувань лікарських засобів; чи були у діях підозрюваних осіб ознаки складів інших злочинів; *по-друге, обставини, що*

пов'язані з предметом злочинного посягання: чи є лікарські засоби, які стали предметом контрабанди, фальсифікованими; які розміри контрабанди фальсифікованих лікарських засобів; чи здобуті кошти, використовуванні для незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, від незаконного обігу таких лікарських засобів в минулому; розмір коштів, використаних з метою продовження незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; з якими речовинами здійснювались незаконні дії (види, назви речовин (АФІ) їх кількість, характер пакування тощо); які саме лікарські засоби є предметом злочинного посягання, які їх кількісні характеристики, хімічні, біологічні, фармацевтичні і органолептичні властивості – кожного окремо і в цілому; чи відповідають вилучені лікарські засоби встановленим технологіям виробництва; чи являються виявленні фальсифіковані, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби небезпечними для життя та здоров'я, в чому полягає небезпека, за яких умов та тривалості застосування; джерела походження та канали збуту лікарських засобів; кількість виготовлених та реалізованих лікарських засобів за період здійснення злочинної діяльності; хто вірогідно вживав чи застосовував фальсифіковані лікарські засоби для визначення, в подальшому, наслідків такого застосування чи вживання і визначення кола потерпілих та вірогідних жертв злочинної діяльності; яка вартість виявлених і вилучених фальсифікованих, отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу або щодо яких порушено встановлені правила обігу; яке обладнання використовувалося для незаконного виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; чи є спеціальний дозвіл на здійснення певних дій щодо обладнання призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; *по-третє, обставини, що пов'язані з обстановкою вчинення злочину:* яка локалізація злочинних дій; яке географічне охоплення злочинної діяльності; час вчинення злочинних дій; місце вчинення злочину (по кожній із злочинних дій); чи вчинялися злочини на легальних підприємствах, організаціях, установах; чи вчинялися злочини на підпільних або фіктивних підприємствах, організаціях, установах; чи створювалася юридична особа для здійснення злочинної діяльності; чи вчинялися

злочини в медичних закладах; тривалість реалізації злочинного задуму; *по-четверте, обставини, що пов'язані з особою злочинця (суб'єктом вчинення злочину)*: дані про особу підозрюваного (вік, осудність, наявність судимості, сімейний стан, громадянство, освіта, сфера зайнятості, характеристика за місцем роботи або проживання, наявність злочинного досвіду тощо); яку посаду обіймає підозрюваний (обвинувачений) чи якою діяльністю займається; дані, які дають підстави вважати, що злочин вчинений спеціальним суб'єктом чи службовою особою; чи є особа, яка вчинила дії з фальсифікації лікарських засобів або обігу фальсифікованих лікарських засобів медичним або фармацевтичним працівником; мотив та мета злочинної діяльності; особа вчиняє злочин вперше чи повторно; чи вчиняла особа раніше аналогічні злочини; чи вчинялися особою раніше інші злочини; злочин вчинявся одноосібно чи злочинним угрупованням; якщо злочин вчинений злочинним угрупованням: а) ким саме, де, коли і за яких обставин, з якою метою і мотивами створене злочинне угруповання, як організована його діяльність; б) до якого типу відноситься злочинне угруповання; в) кількісний і якісний склад угруповання; г) як розподілялися обов'язки між учасниками угруповання, перелік таких обов'язків; д) хто керівник, організатор, координатор, інтелектуальний лідер, хто відповідав за здійснення тієї чи іншої дії як складової злочинної діяльності (придбання сировини, інших інгредієнтів, організація безпосереднього вчинення злочину, забезпечення невразливості від правоохоронних органів, пошук каналів збуту та їх розширення, тощо); е) яким чином здійснювалася взаємодія між учасниками злочинного угруповання; є) хто безпосередньо здійснював виготовлення, виробництво, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту, збут лікарських засобів, вчиняв інші незаконні дії в сфері обігу лікарських засобів; обізнані чи повинні були бути обізнаними особи, які безпосередньо вчиняли злочинні дії з лікарськими засобами про незаконний характер своєї діяльності; чи знала особа, завідомо, вчиняючи дії з фальсифікованими лікарськими засобами, що вони є такими; наявність у підозрюваного (обвинуваченого) майна, яке підлягає конфіскації; чи реєструвалися особи, які брали участь у злочинній діяльності, фізичними особами підприємцями

з метою здійснення певних злочинних дій; *по-п'яте, обставини щодо наслідків, які настали в результаті вчинення злочину*: які матеріальні наслідки настали в результаті вчинення злочинних дій; які нематеріальні наслідки злочинної діяльності; чи спричинили фальсифіковані лікарські засоби тривалий розлад здоров'я особи, яка їх вживала чи застосовувала; чи спричинили фальсифіковані лікарські засоби смерть особи; які інші тяжкі наслідки спричинили фальсифіковані лікарські засоби; чи створювали дії, пов'язані з незаконним обігом фальсифікованих лікарських засобів, загрозу для життя та здоров'я людей; чи спричинило порушення встановленого порядку доклінічного вивчення смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки; чи спричинило порушення встановленого порядку клінічних випробувань смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки; наслідки від порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів; вид та розмір завданої шкоди.

5. Типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування є:

Ситуація №1. *Наявна інформація щодо події, яка може містити ознаки кримінального правопорушення та відома інформація щодо особи до неї причетної.*

Основні завдання: вжиття заходів, спрямованих на перевірку отриманої інформації; виявлення усієї партії фальсифікованого лікарського засобу, який реалізовується в конкретному аптечному пункті продажу; встановлення джерела походження фальсифікованого лікарського засобу та виявлення документів щодо його виробництва та реалізації; встановлення місць можливого розповсюдження вказаного фальсифікованого лікарського засобу та вжиття заходів, спрямованих на припинення його продажу; встановлення осіб, які здійснювали виготовлення, транспортування та безпосередню реалізацію фальсифікованого лікарського засобу; встановлення обізнаності таких осіб щодо розповсюдження ними фальсифікованого лікарського засобу.

Ситуація №2. *Виявлено ознаки конкретного злочину та встановлені посадові особи, які згідно функціональних обов'язків можуть бути суб'єктами такого злочину.*

Основні завдання: встановлення конкретного діяння чи системи дій, які

утворюють ознаки відповідного складу злочину; визначення механізму злочинної діяльності, тобто системи конкретних дій, які порушують відповідні норми, що регулюють порядок розроблення, клінічних досліджень та випуску на ринок лікарських засобів; встановлення кола осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення із визначенням ролі кожного із них у механізмі злочинної діяльності; визначення тривалості злочинної діяльності й відповідно кількості препаратів, які були реалізовані; встановлення контрагентів відповідного суб'єкта господарської діяльності, за допомогою яких здійснювалась реалізація фальсифікованих лікарських засобів; виявлення документації, які свідчить про фальсифікацію лікарського засобу, зокрема результатів клінічних досліджень, технологічних карт виробництва; встановлення місця знаходження та вилучення сировини, яка використовувалась для фальсифікації лікарського засобу; виявлення та вилучення речових доказів, які підтверджують факти фальсифікації лікарського засобу, зокрема й шляхом проведення обшуків за місцем проживання та роботи підозрюваних.

Ситуація №3. Виявлено злочин пов'язаний із незаконним обігом лікарських засобів, вчинення якого можливе спеціальним суб'єктом.

Вказана слідча ситуація характерна під час розслідування: *по-перше*, використання коштів, здобутих від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; *по-друге*, порушення доклінічного вивчення, клінічних випробувань, фальсифікація їх результатів; *по-третьє*, порушення встановленого порядку державної реєстрації; *по-четверте*, незаконний збут отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів працівником аптеки, а також збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів тощо) або для вчинення якого потрібні особливі знання і навички (контрабанда фальсифікованих лікарських засобів; *по-п'яте*, незаконне виробництво, виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів або такі ж дії щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних або сильнодіючих лікарських засобів; *по-шосте*, фальсифікація лікарських засобів тощо).

Ситуація №4. Встановлено подію з ознаками злочину, але відсутні відомості

щодо осіб, причетних до злочинної діяльності.

Основні завдання: встановлення усіх обставин кримінального правопорушення, зокрема й шляхом детального допиту потерпілого, інших осіб, які можуть володіти інформацією щодо вказаного кримінального правопорушення чи інших схожих за механізмом вчинення злочинів; визначення необхідності та пріоритетних форм взаємодії з іншими правоохоронними органами та структурними підрозділами НП України, зокрема підрозділами кіберполіції, якщо злочин вчинено із використанням мережі Інтернет; встановлення відправника такого лікарського засобу через відповідне поштове відділення та його допит; встановлення місця виробництва фальсифікованих лікарських засобів та технології їх реалізації; визначення кола осіб, причетних до злочинної діяльності та ролі кожного із них у реалізації злочинного умислу.

6. Основними напрямками надання спеціалістом допомоги слідчому є: *по-перше*, надання консультацій; *по-друге*, сприяння у підготовці до проведення слідчих (розшукових) дій; *по-третє*, безпосередня участь та надання допомоги слідчому під час проведення слідчих (розшукових) дій. Консультативна допомога спеціаліста вирішує декілька важливих завдань початкового етапу розслідування в частині: *по-перше*, висунення слідчих версій; *по-друге*, визначення суб'єктів, які мають бути додатково залученні до проведення досудового розслідування; *по-третє*, організація планування розслідування; *по-четверте*, визначення переліку необхідних для проведення на початковому етапі розслідування слідчих (розшукових) дій.

Працівники оперативних підрозділів на початковому етапі розслідування, забезпечують слідчого інформацією щодо: *по-перше*, осіб, які раніше притягувались до кримінальної чи іншої юридичної відповідальності за порушення правил обігу лікарських засобів. Отримання слідчим такої інформації на початковому етапі розслідування вирішує декілька завдань, зокрема: а) конкретизація кола осіб, які можуть бути причетними до фальсифікації лікарських засобів; б) виявлення осіб, які можуть володіти інформацією щодо обставин кримінального правопорушення та бути допитаними як свідки у

кримінальному провадженні; в) встановлення осіб, які володіють спеціальними знаннями для виготовлення фальсифікованих лікарських засобів; *по-друге*, суб'єктів господарської діяльності, в яких може бути отримана сировина для подальшого виготовлення фальсифікованих лікарських засобів; *по-третьє*, даних щодо можливих місць розташування на території обслуговування виробничих та інших потужностей, які можуть використовуватись для виготовлення фальсифікованих лікарських засобів; *по-четверте*, інформацію щодо осіб, які причетні до незаконного обігу наркотичних засобів і можуть розповсюджувати фальсифіковані лікарські засоби.

7. Під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, найпоширенішими видами огляду є: *по-перше*, огляд речей; *по-друге*, огляд документів; *по-третьє*, огляд приміщень (квартир, гаражів, побутових споруд, домоволодінь, аптек, легальних підприємств, цехів, офісних приміщень, лабораторій, лікувальних закладів тощо), в яких відбувалися дії по підпільному виробництву, виготовленню фальсифікованих, отруйних, сильнодіючих лікарських засобів чи інші дії, пов'язанні з незаконним обігом лікарських засобів.

Типовими місцями проведення обшуку під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, є: місця проживання осіб, причетних до здійснення будь-яких з дій, які структурно входять у зміст поняття «незаконний обіг лікарських засобів»; квартири, приватні домоволодіння, гаражі, побутові приміщення, які використовуються виключно для злочинної діяльності та не є місцем проживання; місця роботи осіб, причетних до вчинення злочинних діянь; окремо взятий цех чи службове приміщення легально існуючих фармацевтичних організацій, які використовуються для незаконного виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, фальсифікованих лікарських засобів, інших незаконних дій з лікарськими засобами; інші місця регулярного перебування осіб причетних до вчинення злочинних діянь; місця проживання родичів або близьких осіб співучасників злочинної групи; приміщення аптечних установ, медичних закладів, які були місцем збуту; приміщення друкарень та інших місць, які були місцем виготовлення упаковок, інструкцій для фальсифікованих

препаратів, або інших супутніх матеріалів.

Типовими пошуковими об'єктами під час проведення обшуку є:

фальсифіковані лікарські засоби, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби;

гроші та цінності, отримані внаслідок вчинення злочинних діянь;

обладнання, сировина, посуд чи інші предмети, які використовувалися для незаконного виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів, зокрема ті, на яких залишилися їх сліди;

пристосування для фасування лікарських засобів;

рідини, порошки, таблетки, ампули, флакони, АФІ та інші хімічні речовини;

технологічна документація, яка могла б використовуватися в процесі виробництва, виготовлення отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів;

документи, що свідчать про джерела придбання сировини, інших хімічних речовин, активних фармацевтичних інгредієнтів, (конверти, бандеролі, посилки з інформацією про дату поштової реєстрації відправлень, адресу та контактні дані відправника й одержувача; медична документація, чеки аптек та магазинів, квитанції про відправку грошей, товарно-транспортні накладні поштових перевізників; квитки на міські та міжміські засоби транспорту, квитанції про сплату послуг в інших містах; нотатки з інформацією про постачальників, співучасників, клієнтів);

договори: оренди, купівлі-продажу нерухомого майна та земельних ділянок, інші документи, що містять відомості про місця ймовірного розміщення потужностей для незаконного виробництва, виготовлення, зберігання отруйних чи сильнодіючих, фальсифікованих лікарських засобів;

комп'ютерна техніка та електронно-цифрові прилади з функцією пам'яті (телефонні апарати, смартфони, планшети тощо), що мають властивість зберігати в електронній пам'яті інформацію особистого характеру, що вводиться власником, а також відомості щодо обставин їх експлуатації; SIM-картки; носії інформації (карти пам'яті, переносні жорсткі диски); цифрові реєстратори мови, камери відеоспостереження (вебкамери); системи IP- та Інтернет-телефонії тощо;

повідомлення електронної пошти, соціальних мереж, розміщені на них листи, аудіо та відеофайли, фотографії, що містять інформацію про: злочинну діяльність особи та його співучасників, місця та процес виробництва, виготовлення лікарських засобів, збуту, імовірного схову, підтверджують знайомства та зв'язки організатора та учасників групи, надають об'єктивну інформацію про зовнішність злочинців тощо;

легкові та вантажні транспортні засоби, які могли використовувалися при вчиненні злочинів.

Предмет допиту підозрюваного складається із таких структурних елементів: *по-перше*, дані, які стосуються способу вчинення злочину (технології злочинної діяльності); *по-друге*, дані, які стосуються предмета злочину; *по-третьє*, дані щодо обстановки вчинення злочину; *по-четверте*, дані щодо учасників злочинної діяльності та ролі кожного із них у її структурі; *по-п'яте*, інформація щодо інфраструктури злочинної діяльності, зокрема корупційних зв'язків, які використовувались для розповсюдження фальсифікованого лікарського засобу.

8. *Спеціальні знання, які використовуються під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів* – це сукупність знань, умінь та навиків, отриманих суб'єктом їх застосування за допомогою спеціальної підготовки і досвіду практичної, професійної діяльності, які є необхідними або достатніми для вирішення питань, що виникають в процесі досудового розслідування та виходять за межі компетентності сторін кримінального провадження, зокрема й знання щодо окремих питань правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з обігом лікарських засобів.

Типовими експертизами, які призначаються під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів, є: *по-перше*, почеркознавча експертиза; *по-друге*, технічна експертиза документів (експертиза реквізитів документів, експертиза матеріалів документів); *по-третьє*, трасологічна (експертиза слідів рук, слідів транспортних засобів); *по-четверте*, фототехнічна, портретна та голографічних зображень; *по-п'яте*, експертиза матеріалів, речовин та виробів; *по-шосте*, економічна експертиза; *по-сьоме*, токсикологічна

експертиза; *по-восьме*, фармацевтична експертиза; *по-дев'яте*, фармакологічна експертиза; *по-десяте*, судово-медична експертиза; *по-одинадцять*, експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів, експертиза телекомунікаційних систем та засобів; *по-дванадцять*, фоноскопична експертиза.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянов А.Н. О природе взаимодействия. Москва, 1984. 64 с.
2. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Москва, 2000. 990 с.
3. Аленин Ю.П. О структуре методики расследования преступлений. *Юридична освіта і правова держава*. Одеса, 1997. С. 244-249.
4. Андреева Г.М. Социальная психология. Москва, 1980. 415 с.
5. Андросчук Г. Глобальне використання ліків: стан і тенденції. *Юридична газета*. 2019. № 25-26. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/globalne-vikoristannya-likiv-stan-i-tendenciyi.html> (дата звернення: 04.08.2019).
6. Антошак А.Р. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування привласнення, розтрата або заволодіння майном, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 38. Том 2. С. 95-98.
7. Аркуша Л.І. Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю. *Информационное обеспечение противодействия организованной преступности* : сб. науч. ст. под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дрёмина. Одеса, 2003. С. 109-117.
8. Артюх О.М. Класифікація типових слідчих ситуацій, що виникають при виявленні та розслідуванні протидії законній господарській діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 85-88.
9. Баев О.Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Минск, 1975. 20 с.
10. Баев О.Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : научно-практическое пособие. Москва, 2003. 432 с.

11. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002) : монография. Киев, 2002. 192 с.
12. Бахин В.П. Тактика - профессионализм и мастерство при общении. Киев, 2006. 116 с.
13. Белик Л.С. Понятие оперативной комбинации. *Юридическая наука*. 2013. № 2. С. 37-39.
14. Белкин Р.С. Избранные труды. Москва : Норма, 2009. 768 с.
15. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики. Москва, 1999. 496 с.
16. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия, 2-е изд. доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
17. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : Издательство БЕК, 1997. 342 с.
18. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Том 3. 2001. URL: http://crimlib.info/images/8/85/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8._%D0%92_3-%D1%85_%D1%82._%D0%A2.3._%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BA%D0%B8%D0%BD_%D0%A0.%D0%A1_2001%2C_3-%D0%B5_%D0%B8%D0%B7%D0%B4..pdf (дата звернення: 16.12.2016).
19. Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств. Москва, 1966. 295 с.
20. Берназ В.Д., Бірюков В.В., Волобуєв А.Ф. Криміналістика. Харків, 2011. 666 с.
21. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів. Київ, 2007. 512 с.
22. Бобров О.Е. Медицинские преступления: правда и ложь. Петрозаводск: ИнтелТек, 2003. 193 с.
23. Буга А.Ю. Визначення предмету посягання злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Інформаційне забезпечення розслідування*

злочинів : матеріали VIII Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 5 червня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 174-177.

24. Буга А.Ю. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 2(27). Том 2. С. 77-83.

25. Буга А.Ю. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права : матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Львів, 14-15 червня 2019 року). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 92-94.

26. Буга А.Ю. Окремі аспекти історико-правового розвитку обігу фальсифікованих лікарських засобів крізь призму становлення фармацевтичної індустрії. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 2 (12). С. 42-48.

27. Буга А.Ю. Особа злочинця в структурі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. Том 2. С. 55-59. URL: http://www.lsej.org.ua/2-2_2020/16.pdf (дата звернення: 30.05.2020).

28. Буга А.Ю. Слідчі ситуації при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства : матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Харків, 14-15 лютого 2020 року). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 26-29.

29. Будзієвський М.Ю., Лускатов О.В., Пиріг І.В. та ін. Криміналістика (курс лекцій). Дніпропетровськ, 2013. 397 с.

30. В країні стало значно більше фальсифікату таблеток. Експерти розповіли, які ліки найчастіше підробляють в Україні. URL: <https://tsn.ua/groshi/eksperti-rozpovili-yaki-liki-naychastishe-pidroblyayut-v-ukrayini-320440.html> (дата звернення: 15.11.2016).

31. В Україні накрили угруповання, яке контрабандою ввозило і продавало фальсифіковані ліки для онкохворих. URL: <https://www.unian.ua/society/10332552->

v-ukrajini-nakrili-ugrupovannya-yake-kontrabandoyu-vvozilo-i-prodavalo-falsifikovani-liki-dlya-onkohvorih.html (дата звернення: 03.12.2018).

32. Васильев А.Н. О криминалистической классификации преступлений. *Методика расследования преступлений. Общие положения*: Материалы научно-практической конференции (г. Одесса, ноябрь 1976 г.). Москва, 1976. С. 23-27.

33. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Москва, 2002. 76 с.

34. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Москва, 1978. 72 с.

35. Васильев А.Н. Следственная тактика. Москва, 1976. 200 с.

36. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Криминалистика. Москва, 1971. 564 с.

37. Великі та особливо великі розміри сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31.08.2007 р. № 511. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 вересня 2007 р. за № 1071/14338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1071-07#Text> (дата звернення: 25.05.2020).

38. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 22 с.

39. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1999. 20 с.

40. Весельський В.К., Іщенко А.В., Кузьмічов В.С., Сергєєва Д.Б., Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів : курс лекцій. Київ, 2011. 178 с.

41. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: проблемні питання. URL: <http://nndes.org.ua/news/item/68> (дата звернення: 15.11.2018).

42. Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 17.12.2019 року. Справа № 125/2009/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86367806#> (дата звернення: 26.01.2020).

43. Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 14 червня 2016 року. Справа № 723/1505/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58291930> (дата звернення: 13.01.2017).

44. Восвода А. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про порушення правил водіння або експлуатації військових машин. *Вісник Національної академії прокуратури України*. Київ, 2013. № 1. С. 122-126.

45. Возгрин И.А. Криминалистическая методика расследования преступлений. Минск, 1983. 386 с.

46. Волобуєв А.Ф. Загальні положення криміналістичної методики. Харків, 1996. 36 с.

47. Вольф Н.И. Аптечное дело. История фармацевтического дела в Петербурге-Петрограде-Ленинграде. *Труды Ленинградского химико-фармацевтического института*. Ленинград, 1960. Вып. X. С. 50-70.

48. Воронин Ю.А. Теория классифицирования: Надежды и действительность. Новосибирск, 1981. 33 с.

49. Гавло В.К. Обстановка преступления как структурный компонент криминалистической характеристики преступления : сборник научных трудов. Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений. Иркутск, 1980. 201 с.

50. Гавло В.К., Ключко В.Е., Ким Д.В. Судебно-следственные ситуации: психолого-криминалистические аспекты. Монография. Барнаул, 2006. 226 с.

51. Гаврилин Ю.В., Шуруханов Н.Г. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений. Москва, 2004. 468 с.

52. Галаган В.І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 39 с.

53. Георгиевский В.П., Гризодуб А.И., Сур С.В. Проблемы качества и фальсификации лекарственных средств. *Фармаком*. 2007. № 2. С. 6-15.

54. Герасимов И.Ф. Криминалистические классификации в методике расследования преступлений. *Научная информация по вопросам борьбы с*

преступностью (Вопросы криминалистики). Москва, 1983. № 76. С. 51-53.

55. Герасимов И.Ф. Методика расследования преступлений (общие положения). Москва, 1976. 96 с.

56. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск, 1975. 256 с.

57. Герасимов И.Ф. Принципы построения раскрытия преступлений. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования*. Минск, 1973. С. 82-83.

58. Герасимов И.Ф., Драпкин Л.Я., Ищенко Е.П. и др. Криминалистика. Москва, 2000. 672 с.

59. Головин А.Ю. Базовые криминалистические классификации преступлений. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bazovye-kriminalisticheskie-klassifikatsii-prestupleniy/viewer> (дата звернения: 23.01.2020).

60. Головин А.Ю. Классификации в криминалистической тактике, заключение диссертации. 1999. URL: <https://www.dissercat.com/content/klassifikatsii-v-kriminalisticheskoi-taktike> (дата звернения: 18.11.2016).

61. Голунский С.А., Шавер Б.М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Москва, 1939. 372 с.

62. Гончаренко В.И. Методологические проблемы использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1981. 48 с.

63. Гризодуб А.И., Сур С.В. Проблемы качества и фальсификации лекарственных средств. *Український медичний часопис*. 2007. С. 137-144.

64. Громов В.И. Методика расследования преступлений. Москва, 1929. 130 с.

65. Громов В.И., Крыленко Н.В. Дознание и предварительное следствие (Теория и техника расследования преступлений). Москва, 1925. 210 с.

66. Гук О.Г. Розслідування фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ,

2016. 204 с.

67. Густов Г.А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений*. Москва, 1984. С. 43-48.

68. Дашкевич Л.Б. История фармацевтического дела в Петербурге-Петрограде-Ленинграде. *Труды Ленинградского химико-фармацевтического института*. Ленинград, 1960. Вып. 10. С.149-159.

69. Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України. Інформація щодо клінічних випробувань в Україні. URL: <https://clinicaltrials.dec.gov.ua/Default.aspx> (дата звернення: 06.07.2020).

70. Державний реєстр лікарських засобів України. Інформаційний фонд. URL: <http://www.drlz.com.ua/> (дата звернення: 08.08.2020).

71. Дмитриева Т.Ф. Криминалистическое обеспечение осмотра места происшествия: монография. Витебск, 2016. 307 с.

72. До відома споживачів лікарських засобів. URL: <https://www.dls.gov.ua/print-article/?pa=6479> (дата звернення: 31.08.2017).

73. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я». Київ, 2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02#top> (дата звернення: 16.02.2020).

74. Досудове розслідування кримінальних проступків: метод. рек. С.С. Чернявський, М.С. Цуцкірідзе, Р.М. Дударець та ін. Київ, 2019. 160 с.

75. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск, 1987. 163 с.

76. Драпкин Л.Я. Предмет доказывания и криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений: сборник научных трудов*. Свердловск, 1978. Вып. 69. С. 16-25.

77. Експертиза. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%95%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0> (дата звернення: 12.03.2020).

78. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/3096/obig-likarskix-preparativ> (дата звернення: 30.11.2016).

79. Ермолович В.Ф. Концептуальные подходы к совершенствованию системы криминалистик. *Теория и практика противодействия преступности: современные тенденции: тезисы докладов междунар. науч.-практ. конф.* (Минск, 25.04.2012 г.). Минск, 2012. С. 88-91.

80. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск: Амалфея, 2001. 304 с.

81. Жбанков В.А. Человек как носитель криминалистически значимой информации. Москва, 1993. 36 с.

82. Журавель В. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник академії правових наук України*. 2002. 3(30). С. 160-166.

83. Журавель В.А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12-20.

84. Журавель В.А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*. 2008. Вип. 8. С. 102-108.

85. Заблудовский П.Е., Крючок Г.Р., Кузьмин М.К., Левит М.М. История медицины. Москва, 1981. 356 с. URL: https://www.historymed.ru/chair/library_department/1567/ (дата звернення: 23.01.2017).

86. Загородній І.В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні нанесення тілесних ушкоджень. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2017. 1. С.102-105.

87. Зеленский В.Д. Теоретические вопросы организации расследования преступлений. Краснодар, 2011. 156 с.

88. Зеленский В.Д., Куемжиева С.А. Общие положения

криміналістической методики: монографія. Краснодар, 2015. 148 с.

89. Злочини проти здоров'я населення, що порушують право на якісне забезпечення лікарськими засобами : монографія. Заг. ред. Стрельцова Є.Л. Одеса, 2015. 158 с.

90. Ищенко Е.П. Криміналістика : курс лекцій. Москва, 2007. 416 с.

91. Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою : затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України та Центрального управління Служби безпеки України 10.06.2011 № 317/235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11#Text> (дата звернення: 28.01.2017).

92. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затверджено наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 18.04.2020).

93. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 07.09.2015 № 1659/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.02.2018).

94. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1339. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82+#w1_1 (дата звернення: 15.04.2019).

95. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та

експертних досліджень : затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 30.01.2018).

96. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : затверджено Наказом Центрального управління Служби безпеки України від 29.05.2015 № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text> (дата звернення: 03.02.2020).

97. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 01.02.2018).

98. Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні : затверджено Наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19.03.2016 № 138. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16#Text> (дата звернення: 20.05.2020).

99. Інфографічний довідник «Фармацевтика України 2019». URL: <https://www.darnitsa.ua/press-center/novini-kompan/pharmaceutical-of-ukraine> (дата звернення: 14.06.2019).

100. Інфографічний довідник «Фармацевтика України 2020». URL: https://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/the-infographics-report-pharmaceutical-industry-of-ukraine-2020.pdf (дата звернення: 25.06.2020).

101. Історія лікознавства і фармакології. URL: https://pidru4niki.com/68202/meditsina/istoriya_likoznavstva_farmakologiyi (дата звернення: 06.11.2016).

102. Історія створення Держлікслужби. URL: <https://www.dls.gov.ua/%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%bb%d1%96%d0%ba%d1%81%d0%bb%d1%83%d0%b6%d0%b1%d0%b0/%d1%96%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%8f->

%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%be%d1%80%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f-%d0%b4%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%bb%d1%96%d0%ba%d1%81%d0%bb%d1%83%d0%b6%d0%b1%d0%b8/ (дата звернення: 29.06.2020).

103. Криміналістика: Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів. Коновалова В.О., Матусовський Г.А., Шепітько В.Ю. та ін. Харків, 1998. 375 с.

104. Карамішев Д.В., Лермонтова Ю.О. Розвиток державного регулювання забезпеченням лікарськими засобами в Україні. *Державне будівництво*. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2009_1_36 (дата звернення: 22.01.2017).

105. Карпушин С.Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 210 с.

106. Керівництво ІСН GCP: Наказ МОЗ України № 1169 від 26 вересня 2017 «Лікарські засоби. Належна клінічна практика 42-7.0:2008». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ27868> (дата звернення: 26.01.2018).

107. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посібник. В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2009. 960 с.

108. Кириленко Н.Ю. Методика розслідування шахрайства у сфері побутових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 20 с.

109. Клименко Н.І. Зміни в правовому регулюванні судово-експертної діяльності. *Криміналістичний вісник*. 2005. № 1. С. 56-60.

110. Кобзарь И.А. Системные средства и методы в криминалистической науке. Конспект лекций по курсу «Системные средства и методы в криминалистической науке». Тула, 2005. 210 с.

111. Коваленко А.В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 103-108.

112. Когутич І.І. Криміналістика: Курс лекцій. Київ, 2008. 888 с.

113. Колдин В.Я. Задачи, объекты и этапы судебной идентификации. *Правоведение*. Ленинград, 1967. № 3. URL: <http://koldin-msu.ru/wp->

content/uploads/2015/03/3%D0%A1-%D0%97%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B8_%D0%BE%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%8B_%D1%8D%D1%82%D0%B0%D0%BF%D1%8B-%D1%81%D1%83%D0%B4.%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82..pdf
(дата звернення: 21.01.2017).

114. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1967. 28 с.

115. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1967. 666 с.

116. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков, 1965. 47 с.

117. Колесниченко А.Н. Теоретические проблемы методики расследования преступлений. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования*. Москва, 1973. С. 78-79.

118. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. Рада Європи, Європейський Союз. Міжнародний документ від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 26.06.2020).

119. Конвенція про розробку Європейської фармакопеї: Міжнародний документ від 22.07.1964. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_328#top (дата звернення: 26.06.2020).

120. Конвенція Ради Європи про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я Рада Європи: Міжнародний документ від 28.10.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a91#Text (дата звернення: 26.06.2020).

121. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков, 2000. 176 с.

122. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (*Відомості*

Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.11.2016).

123. Контроль за безпекою лікарських засобів: 10 років фармаконагляду України. URL: <http://rpht.com.ua/ua-issue-article-16> (дата звернення: 10.11.2016).

124. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение. Волгоград, 1988. 24 с.

125. Корноухов В.Е. Основные положения методики расследования отдельных видов преступлений. *Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе*: материалы научной конференции. Краснодар, 1972. С. 90-94.

126. Котюк І.І. Основи теорії судового пізнання. Ч. 1. Загальнотеоретичні аспекти: навч. посіб. для студ. юрид. ф-тів. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2012. 423 с.

127. Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмічов Я.В. та ін. Криміналістика: питання і відповіді. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 280 с.

128. Кравчук О.В, Циганюк Ю.В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 2 (20). С. 34-45.

129. Кривонос М.В., Бондар В.С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: монографія. Сєверодонецьк, 2017. 412 с.

130. Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. Харьков, 1983. 129 с.

131. Кривоченко Л.Н. Критерии классификации преступлений. *Проблемы социалистической законности*. Харьков, 1976. Вып. 1. С. 69-76. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4187/1/Krivochenko_69.pdf (дата звернення: 27.01.2020).

132. Криминалистика (учебник для вузов МВД СССР). Москва : ВШ МВД СССР, 1969. Т.1. 326 с.

133. Криминалистика / под од ред. д-ра юрид. наук, проф. В.А. Образцова.

Москва : Юристъ, 1997. 760 с.

134. Криміналістика / под ред. Герсимова И.Ф., Драпкина Л.Я. Москва, 2000. 672 с.

135. Криміналістика / под ред. Е.П. Ищенко. Москва : Юристъ, 2000. 751 с.

136. Криміналістика / под ред. Р.С. Белкина. Москва : НОРМА, 2000. 990 с.

137. Криміналістика : учеб. для вузов / отв. ред. Яблоков Н.П. Москва, 1995. 708 с.

138. Криміналістическая классификация преступлений. *Файловый архив студентов. Studfile*. URL: <https://studfile.net/preview/6705808/page:11/> (дата звернення: 29.09.2017).

139. Криміналістика : підручник / за ред. Тіщенко В.В. Одеса, 2017. 556 с.

140. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 27.08.2020)

141. Кримінальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=481312&ed=1968_10_02 (дата звернення: 13.01.2017).

142. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. (в редакції 1949 р.). Київ: Держполітвидав, 1950. 168 с.

143. Кримінальний процес України / за ред. Грошевого Ю.М., Хотенця В.М.. Харків, 2000. 480 с.

144. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.08.2020).

145. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ, 2012. 1224 с.

146. Лабораторія фармацевтичного аналізу (ЛФА). URL:

<https://www.dec.gov.ua/materials/laboratoriya-farmaczevtichnogo-analizu-lfa/> (дата звернення: 30.10.2019).

147. Левинштейн И.И. История фармации и организации фармацевтического дела. Москва, 1939. 224 с.

148. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: (Теорія та практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. 324 с.

149. Литвин А.А. Криміналістична характеристика злочинів, вчинюваних у сфері обігу лікарських засобів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 160-164.

150. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів) : Затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 929. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.03.2019).

151. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. Москва, 1969. 177 с.

152. Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тertiшник В.М. Експертизи на досудовому слідстві. Дніпропетровськ, 2001. 204 с.

153. Малярова В.О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3 (62). С. 88-97.

154. Малярова В.О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія. Харків, 2013. 422 с.

155. Малярова В.О., Дмитрієва Л.В. Особливості визначення обставин, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів, учинених неповнолітніми. *Право та державне управління*. 2017. №1 (26). С. 116-120.

156. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.

157. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність за фальсифікацію

лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів: аналіз окремих дискусійних положень дисертаційної роботи І.А. Коваленка. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 152-156. URL: http://lsei.org.ua/5_2017/41.pdf (дата звернення: 26.03.2018).

158. Методи аналізу. *Центральна лабораторія з аналізу якості лікарських засобів і медичної продукції*. URL: http://www.clab.com.ua/?page_id=49 (дата звернення: 03.07.2020).

159. Механизм государств-членов по некондиционной/поддельной/ложномаркированной/фальсифицированной/контрафактной медицинской продукции. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/273275> (дата звернення: 28.01.2018).

160. Митич С.П. Злочини, що вчиняються у сфері виготовлення та обігу лікарських засобів в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 245 с.

161. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

162. Немченко А.С. Лекція «Система забезпечення якості лікарських засобів». URL: https://economica.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/files/LecturesOEPH1/lecture_1.10_System_of_quality_of_medicines_2017.pdf (дата звернення: 23.05.2020).

163. Облаков А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации. Хабаровск, 1985. 88 с.

164. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника. Москва, 1997. 336 с.

165. Образцов В.А. Криминалистика. Москва, 1995. 592 с.

166. Образцов В.А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск, 1988. 176 с.

167. Образцов В.А. О криминалистической классификации преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва, 1980. Вып. 33. С. 90-98.

168. Образцов В.А. Проблемы совершенствования научных основ методики

расследования преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1985. 32 с.

169. Однолько І.В. Взаємодія правоохоронних органів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням. *Питання боротьби зі злочинністю* : збірник наукових праць. Харків, 2017. Вип. 34. С. 41-51.

170. Оприлюднено офіційну інформацію щодо кількості фальсифікованих ліків в аптеках. *Аптечна професійна асоціація України*. URL: <http://apau.org.ua/2018/02/27/%d0%be%d0%bf%d1%80%d0%b8%d0%bb%d1%8e%00%b4%d0%bd%d0%b5%d0%bd%d0%be-%d0%be%d1%84%d1%96%d1%86%d1%96%d0%b9%d0%bd%d1%83-%d1%96%d0%bd%d1%84%d0%be%d1%80%d0%bc%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8e-%d1%89%d0%be%d0%b4/> (дата звернення: 03.04.2018).

171. Организация работы следственного отдела (управления) УВД МВД / под ред. Мурашова С.В. Москва, 1977. 172 с.

172. Осика І.М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 23 с.

173. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#top> (дата звернення: 26.06.2020).

174. Офіс Генерального прокурора спільно з правоохоронцями припинив контрабанду в Україну з Туреччини фальсифікованих ліків для онкохворих. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_t=rec&id=264736&fp=1601 (дата звернення: 24.01.2020).

175. Парфило І.В. Проблеми застосування спеціальних засобів під час розслідування фальсифікації та обігу фальсифікованих лікарських засобів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. С.154-168. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13960/Parfylo%20I.%20V.%20Problems%20of%20special%20knowledge%20application%20in%20the%20investigation%20of%20falsification%20and%20turnover%20of%20falsified%20medicines.pdf?sequence=1>

e=1 (дата звернення: 16.07.2020).

176. Патик А.А. Засади взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті й розслідуванні майнових злочинів. *Науковий вісник*. 2010. № 3. С. 241-248.

177. Пель А.В. Отношение современной фармации к врачевным средствам. *Труды съезда русских фармацевтических обществ* (С-Петербург, 24-30 октября 1889 г.). Спб., 1890. С. 62-74.

178. Перелік сильнодіючих лікарських засобів за міжнародними непатентованими або загальноприйнятими назвами : наказ МОЗ України від 17.08.2007 року № 490. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1008-07#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

179. Переліків отруйних та сильнодіючих лікарських засобів : наказ МОЗ України від 17.08.2007 року № 490. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1007-07#top> (дата звернення: 26.06.2020).

180. Підпільний цех із виробництва фальсифікованих ліків викрито в столиці: контрафакт постачали в лікарні й аптеки. *Цензор.НЕТ*. URL: https://censor.net.ua/ua/photo_news/410361/pidpilnyyi_tseh_iz_vyrobnystva_falsyfiko_vanyh_likiv_vykryto_v_stolytsi_kontrafakt_postachaly_v_likarni (дата звернення: 16.11.2016).

181. Положення про Державну митну службу України : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4#w1_14 (дата звернення: 25.09.2019).

182. Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 р. № 647. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

183. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : Затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від

03.11.2015 № 1343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82#w1_4 (дата звернення: 15.04.2019).

184. Пономаренко М.С., Соловійов О.С., Борищук В.О., Григорук Ю.М., Краснянська Т.М. Хронологічні ретроспективні показники становлення та розвитку аптечної справи в Україні (1709-1917 рр.). *Соціальна фармація в охороні здоров'я*. 2016. Т. 2. № 1. С. 51-56.

185. Поняття слідів злочину у криміналістиці, їх класифікація. *Мего-Інфо - Юридичний портал №1*. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/2-%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F-%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%96%D0%B2-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%83-%D1%83-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96-%D1%97%D1%85-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 18.01.2019).

186. Порядок взаємодії органів Державної прикордонної служби України та Державної фіскальної служби України під час виявлення ознак порушень митних правил, а також виявлення майна, яке не має власника або власник якого невідомий: затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України 18 жовтня 2018 року № 849/828. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1290-18#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

187. Порядок державної реєстрації (перереєстрації) лікарських засобів: Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2005 р. № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2005-%D0%BF#top> (дата звернення: 16.03.2019).

188. Порядок здійснення державного контролю якості лікарських засобів : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/260-2010-%D0%BF#top> (дата звернення:

30.01.2019).

189. Потапов С.М. Роль экспертизы в уголовном процессе. *Методика и техника следственной работы*. Киев, 1934. С. 207-225.

190. Представление доклада о воздействии некондиционной и фальсифицированной медицинской продукции на здоровье населения, общество и экономику. Женева, 2017. URL: <https://www.who.int/dg/speeches/2017/substandard-falsified-products/ru/> (дата звернення: 19.02.2018).

191. Про визначення понять «великі» та «особливо великі» розміри фальсифікованих лікарських засобів : Звіт про періодичне відстеження результативності наказу Міністерства охорони здоров'я України від 22.04.2013 № 321 (станом на 03.05.2018). 2 с. URL: http://moz.gov.ua/uploads/1/5174-zvit_pvr_dn_20130422_321.pdf (дата звернення: 24.06.2018).

192. Про визначення понять «великі» та «особливо великі» розміри фальсифікованих лікарських засобів : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22.04.2013 р. № 321. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0743-13#Text> (дата звернення: 27.06.2020).

193. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фальсифікації лікарських засобів : Закон України від 08.09.2011 № 3718-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3718-17#top> (дата звернення: 27.06.2020).

194. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію або обіг фальсифікованих лікарських засобів : Закон України від 05.07.2012 № 5065-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5065-17#top> (дата звернення: 26.06.2020).

195. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

196. Про внесення змін до статті 19 Закону України «Про лікарські засоби» щодо здійснення електронної роздрібної торгівлі лікарськими засобами : Проект

Закону № 3615-1 від 25.06.2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69283 (дата звернення: 18.07.2020).

197. Про внесення змін до статті 321-1 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів : Закон України від 12.11.2019. № 284-IX (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2020, № 2, ст.8). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-20#n5> (дата звернення: 25.01.2020).

198. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4#w1_1 (дата звернення: 13.05.2020).

199. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 13.01.2019).

200. Про затвердження Великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31.08.2007 р. № 511. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 вересня 2007 р. за № 1070/14337. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1070-07#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

201. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 31 липня 2017 р. за № 937/30805. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 11.02.2018).

202. Про затвердження Порядку проведення доклінічного вивчення лікарських засобів та експертизи матеріалів доклінічного вивчення лікарських засобів : наказ МОЗ України № 944 від 14 грудня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0053-10#Text> (дата звернення: 23.12.2016).

203. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики : наказ МОЗ України № 690 від 23 вересня 2009 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#top> (дата звернення: 22.12.2016).

204. Про затвердження Правил утилізації та знищення лікарських засобів : Наказ МОЗ України від 24.04.2015 № 242. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0550-15#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

205. Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР. (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 22, ст. 86). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.11.2016).

206. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

207. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#top> (дата звернення: 26.06.2020).

208. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.02.2018).

209. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4#Text> (дата звернення: 28.03.2020).

210. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 липня 2017 р. за № 918/30786. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 23.01.2018).

211. Про приєднання України до Конвенції про розробку Європейської фармакопеї із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу до неї : Закон України від 16.10.2012 № 5441-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5441-17#top> (дата звернення: 13.11.2017).

212. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009 № 1710-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17?find=1&text=%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4#Text> (дата звернення: 26.03.2019).

213. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

214. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 26.06.2020).

215. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 13.04.2020).

216. Проведення слідчих (розшукових) дій із застосуванням звуко- та відеозаписувальних технічних засобів : методичні рекомендації / В.В. Невгад, Р.М. Дударець, А.А. Саковський, М.П. Климчук. Київ, 2018. 67 с.

217. Програма боротьби з виробництвом та розповсюдженням фальсифікованих лікарських засобів на 2003-2008 роки : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р. №1075. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/1675098> (дата звернення: 03.06.2020).

218. Проект звіту «Регулювання ринку лікарських засобів в Україні: проблеми та рішення». Аналітичний центр «Нова соціальна та економічна політика». URL: http://newsep.com.ua/media/news/816/files/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%95%D0%9A%D0%A2_%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%A3_2016_.PDF (дата звернення: 16.02.2017).

219. Психология : словарь. Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Яроменского. Москва, 1990. 496 с.

220. Пясковський В.В., Чорноус Ю.М., Іщенко А.В. та ін. Криміналістика. Київ, 2015. 544 с.
221. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва, 2001. 352 с.
222. Реєстр атестованих судових експертів. *Міністерство юстиції України*. URL: https://rase.minjust.gov.ua/search/getForm?expert_type=0&cond_type=AND (дата звернення: 26.04.2020).
223. Робоче резюме. Глобальна система ВООЗ по нагляду і моніторингу некондиційної і фальсифікованої медичної продукції. 2018. URL: https://www.who.int/medicines/regulation/ssffc/publications/GSMS-ExecutiveSummary_RU.pdf (дата звернення: 08.04.2019).
224. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності : окремі криміналістичні методики : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.
225. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 20 с.
226. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 222 с.
227. Рубцов И.И. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент частных методик расследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Санкт-Петербург, 2001. 225 с.
228. Сабадаш В.П. Криміналістика. Київ, 2013. 228 с.
229. Салтевський М.В. Криміналістика. Київ, 2008. 558 с.
230. Салтевський М.В. Криміналістика. Ч. 2. Харків, 2001. 528 с.
231. Селиванов Н.А. Привлечение специалистов к расследованию (Обзор практики по материалам следственных органов прокуратуры). Москва, 1973. 40 с.
232. Селиванов Н.А. Справочная книга криминалиста. Москва, 2000. 727 с.
233. Семенченко В.Ф. История фармации : учебник. Москва, 2010. 592 с.

URL: <https://znanium.com/catalog/document?pid=190891> (дата звернення: 23.01.2017).

234. Сергеев Л.А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. Руководство для следователей. Москва, 1971. 752 с.

235. Сірий імпорт та фальсифікація ліків в Україні – проблеми для виробників та пацієнта. *Щотижневика АПТЕКА*. 2020. № 7 (1228). URL: <https://www.apteka.ua/article/534425> (дата звернення: 12.03.2020).

236. Словник синонімів української мови. Значення слова «встановлювати». URL: <https://slovnyk.me/dict/synonyms/%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 16.04.2019).

237. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 15.02.2017).

238. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 6. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 14.03.2019).

239. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. За ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 5. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 10.05.2018).

240. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 2. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 15.02.2017).

241. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 3. URL:

http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 11.06.2020).

242. Список підписань та ратифікацій Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини: Конвенція про права людини та [...] Рада Європи; Статус, Список. Міжнародний документ від 12.05.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_529#Text (дата звернення: 12.11.2016).

243. Старостин В.Е., Яровенко В.В. Криминалистическая характеристика и следственная ситуация: соотношение понятий. *Криминалистические методы расследования преступлений*. Тюмень, 1994. С. 44-51.

244. Старченко А.А. Логика в судебном исследовании. Москва, 1958. 235 с.

245. Степанов В.В. Предмет доказывания как элемент методики расследования. *Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе: материалы науч.-практ. конф. (Краснодар, 23-24 мая)*. Краснодар, 2002. С. 114-117.

246. Степанов заявив, що в Україні великою є проблема фальсифікації та нелегальної торгівлі лікарськими засобами. *Новини Полтавщини*. URL: <https://np.pl.ua/2020/07/stepanov-zaiavyv-shcho-v-ukraini-velykoiu-ie-problema-fal-syfikatsii-ta-nelehal-noi-torhivli-likars-kymy-zasobamy/> (дата звернення: 17.07.2020).

247. Степанюк Р.Л., Заяць Д.Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. *Форум права*. 2014. №1. С. 460-465.

248. Строгович М.С. Логика. Москва: Госполитиздат, 1949. 362 с.

249. Таганцев Н.С. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями. Издание 1885 года, с дополнениями по продолжениям 1906 и 1908 годов, с приложением мотивов и извлечений из решений кассационных департаментов Сената. 20-е изд., доп. СПб., 1912. 276 с.

250. Таранова А. Форми використання спеціальних знань у розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. 10. С. 198-203.

251. Тарасов-Родионов П.И. Предварительное следствие. Москва, 1955. 247 с.

252. Тертышник В.М., Слинко С.В. Тайное становится явным: взаимодействие следователя, оперативного работника и эксперта-криминалиста при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков, 1997. 68 с.

253. Тетерятник Г.К., Смірнов О.С. Організаційно-правові питання фіксування обшуку технічними засобами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 176-179.

254. Тихенко С.И. Планирование расследования по делам о хищении государственного и общественного имущества. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1957. С. 29-35.

255. Тищенко В.В., Стрельцов Е.Л. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по делам о корыстно-насильственных преступлениях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1995. Вып. 47. С. 67-72.

256. Тіщенко В.В. Вибрані праці. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 436 с.

257. Тіщенко В.В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. 445 с.

258. Тіщенко В.В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. С. 961-965.

259. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

260. Тіщенко В.В., Аркуша Л.І., Плахотіна В.М. Криміналістика. Одеса : Фенікс, 2013. 338 с.

261. Тлустова Т. Історія створення фармацевтичної промисловості в Україні. *Новости медицины и фармации*. 2011. 16 (379). URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/21672> (дата звернення: 18.03.2017).

262. Трубачев А.Д. Следственные ситуации в раскрытии отдельных видов преступлений. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений* : науч. тр. Свердловск. юрид. ин-та. Свердловск, 1975. Вып. 41. С. 68-77.

263. У Києві СБУ викрили канал контрабанди фальсифікованих ліків. URL:

<https://www.5.ua/kyiv/u-kyievi-sbu-vykryla-merezhu-kontrabandy-falsyfikovanykh-likiv-140760.html> (дата звернення: 05.04.2017).

264. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами Україна, ЄС, Бельгія [...]; Угода, Протокол. Міжнародний документ від 14.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 25.01.2017).

265. Угода про співробітництво в боротьбі з обігом фальсифікованих лікарських засобів (укр/рос) СНД; Угода. Міжнародний документ від 14.11.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_j81#top (дата звернення: 24.02.2017).

266. Уголовный кодекс РСФСР, Постановление ВЦИК от 1 июня 1922 года. «О введении в действие Уголовного Кодекса Р.С.Ф.С.Р.». URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0_\(1922\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%A0%D0%A1%D0%A4%D0%A1%D0%A0_(1922)) (дата звернення: 22.11.2016).

267. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СПб., 1845. 920 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010454> (дата звернення: 05.03.2017).

268. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 12.04.2018 року. Справа № 757/17476/18-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75041147> (дата звернення: 15.05.2019).

269. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 31.05.2018 року. Справа № 490/4226/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74664843> (дата звернення: 15.12.2018).

270. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів: метод. рек. Авторський колектив: Б.Б. Теплицький, О.М. Шрамко, В.В. Юсупов. Київ, 2019. 68 с.

271. Фальсифицированные лекарственные средства. Руководство по разработке мер борьбы с фальсифицированными лекарственными препаратами. WHO/EDM/QSM/99.1. Женева, 1999.

272. Фальсифікація лікарських засобів: Держлікслужба нагадує про

кримінальну відповідальність. *Аптека online*. 2019. URL: <https://www.apteka.ua/article/503442> (дата звернення: 17.06.2019).

273. Фальсифікація ліків: на Прикарпатті судитимуть організовану групу. *Аптека online*. 2019. URL: <https://www.apteka.ua/article/507090> (дата звернення: 30.09.2019).

274. Фальсифіковані ліки в Україні: проблеми і шляхи вирішення (Своїми думками ділиться Сергій Лебедь, начальник Держлікслужби у Рівненській області). *Фармацевт практик*. 2016. С. 16.

275. Фармацевтична та фармакологічна експертизи. *Експертизи у судочинстві України*. URL: https://pidru4niki.com/74910/pravo/farmatsevtichna_farmakologichna_ekspertizi (дата звернення: 12.05.2019).

276. Филиппов А.Г. Криминалистика. Москва, 2007. 441 с.

277. Цимбал Г.П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.

278. Циркаль В.В., Лисиченко В.К. Использование специальных знаний в следственной или судебной практике. Киев : КГУ, 1987. 186 с.

279. Цільмак О. Основні функції, принципи та правила процесу перевірки криміналістичних версій. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 233-237.

280. Цільмак О.М. Класифікація методів побудови та перевірки криміналістичних версій. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2(24). С. 6-11.

281. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ, 2009. 401 с.

282. Чаплинський К.О., Лускатов О.В., Пиріг І.В., Плетенець В.М., Чаплинська Ю.А. Криміналістика. Дніпро, 2017. 480 с.

283. Черепнин Л.В. Вопросы методологии исторического исследования: теоретические проблемы истории феодализма. Москва, 1981. 280 с.

284. Чим займалася Держлікслужба у 2017 р. : підсумки діяльності. *Аптека online*. 2018. № 8 (1129). URL: <https://www.apteka.ua/article/446698> (дата звернення:

05.03.2019).

285. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця, 2017. 492 с.

286. Чурилов С.Н. Методика расследования преступлений. Общие положения. Москва : Юстицинформ, 2009. 232 с.

287. Шавер Б.М., Винберг А.И. Криминалистика. Москва, 1940. 200 с.

288. Шарова Г.Н. Исторический анализ российского законодательства о борьбе с производством и сбытом товаров и продукции не отвечающих требованиям безопасности. «Черные дыры» в Российском законодательстве. 2004. № 2. С. 137-147.

289. Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. Криміналістика. Харків, 2008. 464 с.

290. Шиканов В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. Иркутск, 1978. 320 с.

291. Шмонин А.В. Методика расследования преступлений. Москва : Юстицинформ, 2006. 464 с.

292. Шурухнов Н.Г. Криминалистика. Москва, 2005. 639 с.

293. Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, 2015. 560 с.

294. Щур Б.В. Проблеми співвідношення кримінально-правової та криміналістичної класифікацій злочинів. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 217-224.

295. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.

296. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва, 1967. 147 с.

297. Эксархопуло А.А. Криминалистика : учебник. СПб. : Лема, 2009. 902 с.

298. Эксархопуло А.А. Криминалистика в схемах и иллюстрациях, СПб. :

Юридический центр Пресс, 2002. 450 с.

299. Юрична енциклопедія. В 6 т. Шемшученко Ю.С. (голова редкол.). Київ, 1998. URL: <https://leksika.com.ua/> (дата звернення: 11.02.2019).

300. Юрчишин В.Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Випуск 1(3). С. 440-452.

301. Яблоков Н.П. Криминалистика. Москва, 2000. 384 с.

302. Яблоков Н.П. Криминалистическая классификация преступлений в методике расследования и ее виды. *ВЕСТН. МОСК. УН-ТА. СЕР. 11. ПРАВО*. 2015. № 5. С. 40-51.

303. Buga A.U. The Method of Crimes Related to Drug Trafficking as an Element of Forensic Characterization. *European Reforms Bulletin*. 2020. No. 2. P. 2-7. URL: http://aord.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/European-Reforms-Bulletin_2_2020_compressed_compressed-1.pdf (дата звернення: 29.06.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Список публікацій здобувача, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Буга А.Ю. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 2(27). Том 2. С. 77-83.
2. Буга А.Ю. Особа злочинця в структурі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. Том 2. С. 55-59. URL: http://www.lsej.org.ua/2-2_2020/16.pdf
3. Buga A.U. The Method of Crimes Related to Drug Trafficking as an Element of Forensic Characterization. *European Reforms Bulletin*. 2020. No. 2. P. 2-7. URL: http://aord.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/European-Reforms-Bulletin_2_2020_compressed_compressed-1.pdf
4. Буга А.Ю. Окремі аспекти історико-правового розвитку обігу фальсифікованих лікарських засобів крізь призму становлення фармацевтичної індустрії. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 2 (12). С. 42-48.

Список публікацій здобувача, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

5. Буга А.Ю. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Львів, 14-15 червня 2019 року). Львів :

Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 92-94.

6. Буга А.Ю. Слідчі ситуації при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 14-15 лютого 2020 року). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 26-29.

7. Буга А.Ю. Визначення предмету посягання злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів*: матеріали VIII Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 5 червня 2020 р.). Одеса, 2020. С. 174-177.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні положення дисертаційної роботи обговорювалися на: міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Львів, 14-15 червня 2019 року); міжнародній науково-практичній конференції «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 14-15 лютого 2020 року); міжнародному круглому столі «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (м. Одеса, 5 червня 2020 року).

АНКЕТА

інтерв'ювання пересічних громадян, жителів Вінницької та Одеської областей (400 респондентів).

1. Стать.

- А) жінки – 91 %;
- Б) чоловіки – 9 %.

2. Скажіть, будь ласка, Ваш вік.

- А) 18-35 років – 36 %;
- Б) 35-60 років – 48 %;
- В) 60 років і старше – 16 %.

3. На Вашу думку, в Україні контроль за якістю лікарських засобів на належному рівні?

- А) так – 17 %;
- Б) ні – 79 %;
- В) ніколи не думав (ла) над цим – 4 %.

4. Чи застосовуєте Ви лікарські засоби для лікування чи профілактики хвороб?

- А) так – 98 %; (перехід до запитання № 5)
- Б) ні – 2 %. (кінець інтерв'ювання)

5. Чи зверталися Ви за призначенням медикаментозного лікування до лікаря?

- А) так – 38 %; (перехід до запитання № 6)
- Б) ні – 62 %. (перехід до запитання № 9)

6. Як часто Ви звертаєтесь за призначенням медикаментозного лікування до лікаря?

- А) постійно звертаюсь – 12 %;
- Б) часто – 27 %;

В) інколи звертаюсь – 61 %.

7. Чи проходили Ви обстеження перед призначенням лікування за допомогою лікарських засобів?

А) так – 13 %;

Б) ні – 87 %.

8. В який спосіб Ви консультуєтесь з лікарем відносно призначення лікування за допомогою лікарських засобів?

А) очна консультація лікаря – 24 %;

Б) консультація за допомогою засобів зв'язку – 76 %.

9. У випадку самолікування лікарськими засобами на підставі чого Ви, найчастіше, обираєте лікарський засіб?

А) консультації працівника аптеки – 38 %;

Б) рекомендацій в Інтернеті – 16 %;

В) порад інших осіб із оточення – 32 %;

Г) реклами – 14 %;

Д) свій варіант – 0 %.

10. Чи купуєте ви лікарські засоби в мережі Інтернет?

А) так – 8 %;

Б) ні – 92 %.

11. Чи відомі Вам основні ознаки, за якими можна відрізнити фальсифіковані лікарські засоби?

А) так – 27 %;

Б) ні – 73 %.

12. Чи знаєте Ви про існування мобільного додатку для перевірки ліків «Ліки-контроль»?

А) так – 0 %;

Б) ні – 100 %.

13. Чи виникали у Вас коли-небудь, при застосуванні лікарського засобу, підозри, що він фальсифікований?

А) так – 26 %; (перехід до запитання № 15);

Б) ні – 74 %. (перехід до запитання № 14)

14. Якщо коли-небудь у Вас виникнуть підозри, що лікарський засіб фальсифікований, чи будете Ви, з цього приводу, звертатися до компетентних чи правоохоронних органів?

А) скоріше так чим ні – 5 %;

Б) скоріш за все ні – 95 %.

КІНЕЦЬ ІНТЕРВ'ЮВАННЯ!

15. Чи зверталися Ви до компетентних чи правоохоронних органів з приводу підозри, що лікарський засіб фальсифікований?

А) так – 0 %; (перехід до запитання № 16)

Б) ні – 100 %. (перехід до запитання № 17)

16. Куди Ви звертались у випадку виникнення підозри, що лікарський засіб, який ви застосовуєте, фальсифікований?

А) в правоохоронні органи;

Б) в аптеку чи інше місце де був придбаний лікарський засіб;

В) в територіальні органи Держлікслужби;

Г) інше (зазначити) _____.

17. По якій причині Ви не зверталися до компетентних органів стосовно підозри щодо можливої фальсифікації лікарського засобу?

А) брак часу – 7 %;

Б) відсутність знань відносно алгоритму дій, у випадку виникнення підозри, що лікарський засіб фальсифікований – 19 %;

В) відсутність впевненості, що відповідні органи будуть займатися даним питанням (недовіра) – 74 %;

Г) інше (зазначити) _____.

0%.

АНКЕТА**анонімного опитування слідчих органів Національної поліції та органів безпеки.**

(Всього в анкетуванні прийняли участь 196 слідчих
(органів НПУ – 83 %, СБУ – 17 %)

1. Ваш практичний досвід роботи на посаді слідчого?

- А) менше 5-ти років – 48 %;
- Б) від 5-ти до 10-ти років – 39 %;
- В) більше 10 років – 13 %.

2. Чи доводилося Вам здійснювати досудове розслідування за ознаками вчинення кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 305, 306, 321, 321-1, 321-2 Кримінального кодексу України, де предметом злочинного посягання були лікарські засоби (далі злочини, пов'язані з незаконним обігом лікарських засобів)?

- А) так – 6 %;
- Б) ні – 94 %.

3. Чи вважаєте Ви ефективною боротьбу з незаконним обігом лікарських засобів?

- А) так – 17 %;
- Б) ні – 83 %.

4. Чи виправдана і необхідна, на Ваш погляд, криміналізація незаконного обігу лікарських засобів?

- А) так – 97 %;
- Б) ні – 3 %.

5. Яка, на Вашу думку, ступінь суспільної небезпеки незаконного обігу лікарських засобів?

- А) значна суспільна небезпека – 94 %;

Б) незначна суспільна небезпека – 6 %.

6. Як Ви оцінюєте діяльність правоохоронних органів по виявленню та розслідуванню злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів?

А) ефективна – 3 %;

Б) задовільна – 48 %;

В) незадовільна – 49 %.

7. Чи потрібна розробка окремої методики розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів?

А) так – 86 %;

Б) ні – 14 %.

8. Чи знайомі Ви із методичними рекомендаціями щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів?

А) так – 2 %;

Б) ні – 98 %.

9. Як Ви вважаєте, чи потрібна спеціальна підготовка слідчих у вигляді навчання/підвищення кваліфікації в напрямку розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів?

А) так – 91 %;

Б) ні – 9 %.

10. Чи слідкуєте Ви за результатами наукових досліджень, які стосуються питань вдосконалення процесу досудового розслідування кримінальних правопорушень?

А) так – 0 % (перехід до питання № 11)

Б) ні – 100 % (перехід до питання № 12)

11. Чи використовуєте Ви рекомендації вчених в своїй практичній діяльності?

А) так;

Б) ні;

12. Якби Ви цікавились новими науковими дослідженнями відносно вдосконалення процесу розслідування, чи використовували б Ви їх в своїй

практичній діяльності?

- А) так – 67 %;
- Б) ні – 33 %.

13. Як Ви оцінюєте свої знання в області лікарських засобів?

- А) високий рівень – 5 %;
- Б) задовільний рівень – 84 %;
- В) незадовільний рівень – 11 %.

14. Якби Вам сьогодні доручили здійснити досудове слідство кримінального провадження за ознаками вчинення злочину, пов'язаного з незаконним обігом лікарських засобів, чи змогли б Ви, враховуючи Ваш теперішній рівень знань, умінь та навичок, здійснити його якісно та ефективно?

- А) так – 34 %;
- Б) ні – 66 %.

15. Як часто у Вашій практичній діяльності виникають несприятливі/конфліктні слідчі ситуації?

- А) часто – 17 %;
- Б) не часто – 83 %.

16. Чи виділяєте Ви достатньо часу для побудови слідчих версій, в залежності від слідчої ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування?

- А) так – 12 %;
- Б) ні – 88 %.

17. Чи складаєте Ви письмові плани розслідування/плани проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування?

- А) так – 15 %;
- Б) ні – 85 %.

18. Як Ви оцінюєте ефективність Вашої взаємодії з іншими суб'єктами під час досудового розслідування?

- А) взаємодія ефективна – 31 %;
- Б) інколи результатами взаємодії не задоволений(а) – 59 %;

В) часто не задоволений(а) результатами взаємодії – 10 %.

19. Чи є необхідність в розробці нормативно-правового акту, який би врегулював взаємодію між суб'єктами розслідування в процесі здійснення досудового слідства за ознаками вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів?

А) так – 92 %;

Б) ні – 8 %.

20. Чи застосовуєте Ви тактичні прийоми під час проведення слідчих (розшукових) дій?

А) так – 41 %;

Б) ні – 59 %.

21. Чи використовуєте Ви в своїй практичній діяльності спеціальні знання інших осіб (експерта, спеціаліста тощо)?

А) так – 100 %;

Б) ні – 0%.

22. Як Ви вважаєте, чи є необхідність вдосконалення правових норм відносно правового статусу спеціаліста/експерта під час здійснення досудового розслідування?

А) так – 46 %;

Б) ні – 54 %.

23. Чи потрібно в поняття «спеціальні знання» включати правові/юридичні знання?

А) так – 44 %;

Б) ні – 56 %.

**Відомості про зареєстровані кримінальні правопорушення (провадження) за
ст. ст. 305, 306, 321, 321-1, 321-2 КК України та результати їх досудового
розслідування період з 2016 по 2019 рік та січень-липень 2020 року
(відповідно до звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про
кримінальні правопорушення»)**

Стаття КК України	Період	Зареєстровано	Закрито усього *	У т. ч. закрито за п. п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1, ст. 284 КПК України **	Обліковано ***	З них направлені до суду ***
1	2	3	4	5	6	7
ст. 305, контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів.	2016 рік	353	45 (12,7%)	44 (97,8 %)	308 (87,3 %)	176 (57,2 %)
	2017 рік	274	24 (8,8 %)	23 (95,9 %)	250 (91,3 %)	116 (46,4 %)
	2018 рік	217	5 (2,3 %)	5 (100 %)	212 (97,7 %)	71 (33,5 %)
	2019 рік	343	13 (3,8 %)	13 (100 %)	330 (96,2 %)	165 (50 %)
	Січень – липень 2020 року	148	4 (2,7 %)	4 (100 %)	144 (97,3 %)	39 (27,1 %)
	Всього за період	1335	91 (6,9 %)	89 (97,8 %)	1244 (93,2 %)	567 (45,6 %)
ст. 306, використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи	2016 рік	10	0	0	10 (100 %)	7 (70 %)
	2017 рік	47	0	0	47 (%)	40 (85 %)
	2018 рік	121	1 (0,9 %)	1 (100 %)	120 (99,2 %)	110 (91,7 %)
	2019 рік	70	0	0	70 (100 %)	59 (84,3 %)
	Січень – липень 2020 року	131	3 (2,3 %)	3 (100 %)	128 (97,7 %)	118 (92,2 %)
	Всього за період	379	4 (1,1 %)	4 (100 %)	375 (99 %)	334 (89,1 %)

Стаття КК України	Період	Зареєстровано	Закрито усього *	У т. ч. закрито за п. п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1, ст. 284 КПК України **	Обліковано ***	З них направлені до суду ****
1	2	3	4	5	6	7
сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.						
ст. 321, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.	2016 рік	196	65 (33,2 %)	65 (100 %)	131 (66,9 %)	59 (45,1 %)
	2017 рік	242	54 (22,4 %)	54 (100 %)	188 (77,7 %)	113 (60,1 %)
	2018 рік	326	59 (18,1 %)	59 (100 %)	267 (81,9 %)	159 (59,6 %)
	2019 рік	384	57 (14,9 %)	56 (98,3 %)	327 (85,2 %)	232 (71 %)
	Січень – липень 2020 року	262	16 (6,1 %)	16 (100 %)	246 (93,9 %)	186 (75,6 %)
	Всього за період	1410	251 (17,8 %)	250 (99,6 %)	1159 (82,2 %)	749 (64,7 %)
ст. 321-1, фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів.	2016 рік	35	8 (22,9 %)	8 (100 %)	27 (77,2 %)	3 (11,2 %)
	2017 рік	32	9 (28,2 %)	9 (100 %)	23 (71,9 %)	3 (13,1 %)
	2018 рік	47	7 (14,9 %)	7 (100 %)	40 (85,1 %)	1 (2,5 %)
	2019 рік	35	6 (17,2 %)	6 (100 %)	29 (82,9 %)	2 (6,9 %)
	Січень – липень 2020 року	21	0	0	21 (100 %)	2 (9,6 %)
	Всього за період	170	30 (17,7 %)	30 (100 %)	140 (82,4 %)	11 (7,9 %)
ст. 321-2,	2016 рік	3	2 (66,7 %)	2 (100 %)	1 (33,4 %)	0

Стаття КК України	Період	Зареєстровано	Закрито усього *	У т. ч. закрито за п. п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1, ст. 284 КПК України **	Обліковано ***	З них направлені до суду ****
1	2	3	4	5	6	7
порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів	2017 рік	3	0	0	3 (100 %)	1 (33,4 %)
	2018 рік	6	1 (16,7 %)	1 (100 %)	5 (83,4 %)	0
	2019 рік	6	0	0	6 (100 %)	0
	Січень – липень 2020 року	3	0	0	3 (100 %)	0
	Всього за період	21	3 (14,3 %)	3 (100 %)	18 (85,8 %)	1 (5,6 %)

Примітки:

* колонка 4 – відсоткове значення визначено у співвідношенні до загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень (колонка 3);

** колонка 5 – відсоткове значення визначено у співвідношенні до загальної кількості закритих проваджень (колонка 4);

*** колонка 6 – без врахування кримінальних правопорушень виключених з обліку у зв'язку із закриттям проваджень (колонка 3 - (мінус) колонка 4). Відсоткове значення визначено у співвідношенні до загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень (колонка 3);

**** колонка 7 – відсоткове значення визначено у співвідношенні до загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень (колонка 6).

Узагальнення даних судової статистики про склад засуджених за ст. ст. 305, 306, 321, 321-1 КК України в період з 2016 по 2019 рік (відповідно до судової звітності за формою № 7 «Звіт про склад засуджених»)

Стаття КК України							
	Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, ст. 305	Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнотоксичних речовин або отруйних чи сильнотоксичних лікарських засобів, ст. 306	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнотоксичних речовин або отруйних чи сильнотоксичних лікарських засобів, ст. 321	Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів, ст. 321-1			
	2016 рік 2017 рік 2018 рік 2019 рік Усього	2016 рік 2017 рік 2018 рік 2019 рік Усього	2016 рік 2017 рік 2018 рік 2019 рік Усього	2016 рік 2017 рік 2018 рік 2019 рік Усього	2016 рік 2017 рік 2018 рік 2019 рік Усього	2016 рік 2017 рік 2018 рік 2019 рік Усього	Усього по статтям та за еказантам періодом
Усього засуджено осіб	110 92,7 7,3	121 86,8 13,2	80 83,7 16,3	121 69,4 30,6	432 83 17	14 100 0	596
Громадянство, %	України						88
	іншої держави						12
Стать, %	чоловіки	97,3	95	88,6	91,7	93,5	90
	жінки	2,7	5	11,3	8,3	6,5	10

		Стаття КК України																Усього по статтям та за екзаміном періодом				
		Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, ст. 305					Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнотоксичних речовин або отруйних чи сильнотоксичних лікарських засобів, ст. 306					Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнотоксичних речовин або отруйних чи сильнотоксичних лікарських засобів, ст. 321					Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів, ст. 321-1					
Вчинили злочин у складі злочинних угруповань, %	18 – 25 років	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	Усього	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	Усього	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	Усього	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	Усього	
	Вік засуджених на момент вчинення злочину, %	8,2	5,8	13,8	8,3	8,6	92,9	88,9	100	75	90	16,7	4,4	7,4	25,9	14,6	33,3	50	0	100	54,6	14,8
		21,8	14	15	24	19	7,2	11	0	25	10	14,3	8,7	7,4	6,5	9,8	0	25	0	0	9	16,5
		20,9	24	15	21,5	20,8	21,4	11	66,7	25	23,3	19	13	22,2	6,5	15,5	0	0	0	33,3	9	19,6
		54,5	58	62,5	50,4	55,8	71,4	78	33,3	50	66,7	54,8	61	51,9	64,5	57,7	100	50	0	66,7	63,7	56,9
Заняття	50 – 65 років	2,7	4	7,5	2,5	3,9	0	0	0	0	0	9,5	13	18,5	16	13,8	0	25	100	0	18,3	6
	від 65 років	0	0	0	1,7	0,5	0	0	0	0	0	2,4	4,3	0	6,5	3,3	0	0	0	0	0	1
	робітники	17,3	20	10	17,4	16,7	14,3	0	0	0	6,7	4,8	8,7	0	0	3,3	0	25	0	0	9	13
		службовці	1,8	2,5	3,8	1,7	2,3	0	0	0	0	0	0	3,7	0	1	0	0	0	0	0	2

**Зміст електронного звернення, яке було надіслано до Державної служби
України з лікарських засобів та контролю за наркотиками**

Відповідно до Державного реєстру лікарських засобів України, L-Триптофан являється зареєстрованим на території України звичайним лікарським засобом. Тому, відповідно до ст. 19 Закону України «Про лікарські засоби» від 04.04.1996 №123/96-ВР, роздрібна торгівля даним препаратом повинна здійснюватися на підставі ліцензії, яка видається в порядку, встановленому законодавством. Даний препарат, з ідентичною назвою чи з іншою назвою, але з наявністю у своєму складі даного лікарського засобу, реалізується суб'єктами господарювання, без належного на те дозволу, під виглядом добавок. Даний препарат можливо вільно замовити через мережу Інтернет, придбати в магазинах спортивного харчування, тощо. L-Триптофан наведений як один із прикладів, з метою деталізації, для кращого розуміння сутності існуючої проблеми. Перелік препаратів, які є одночасно зареєстрованими на території України лікарськими засобами і вільно реалізуються під виглядом добавок, достатньо значний.

Оскільки Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я, який реалізує державну політику у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів (далі – лікарські засоби), медичної техніки і виробів медичного призначення (далі – медичні вироби), та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, як громадянка з високим рівнем правосвідомості, вважаю доцільним, звернути Вашу увагу на існуючу проблему. Також звертаюсь з проханням уточнення Вашої позиції, щодо проблеми, яка описана вище та можливості її вирішення на державному рівні.

**Приклади історичних фактів про наслідки вживання неякісних чи
фальсифікованих лікарських засобів у світі**

Рік, країна	Наслідки
1937 р., США	В результаті вживання фальсифікованого еліксиру «Сульфаніламід» померло 100 людей.
1956-1957 рр., Франція	100 осіб померли, у 217 було важке отруєння в результаті прийому проти глистового засобу «Стадінона», в складі якого було олово.
1957-1961 рр., Австралія, Європа, США	Народилося близько 11000 дітей із вродженими вадами кінцівок (фокомелією), руки і ноги яких були спотворені та мали вигляд ласт тюленя. Причиною цього було застосування вагітними «Талідоміду» у якості снодійного та заспокійливого засобу.
1960-1967 рр., Англія, Нова Зеландія, Австралія	Кілька тисяч дітей з бронхіальною астмою померли від використання аерозолу «Ізопротеренол». Препарат не був токсичним, але дозування було занадто великим для дитячого організму.
1962 р., Європа, США	Препарат MER-29 (засіб для зниження холестерину в крові) викликав катаракту (помутніння кришталика ока).
1971-1986 рр., США	Був розроблений препарат діетилстильбестрол (ДЕС), який, як вважалося, допомагав виношувати дітей. Незабаром стали народжуватися дівчатка (точне число невідоме, понад 380 випадків тільки в Бостоні), у яких виявили рідкісний різновид раку піхви. Раніше це захворювання у молодих жінок не зустрічалося.
1990 р., Нігерія	Мікстура від кашлю, розведена токсичним розчинником, привела до смерті 109 дітей.
1992 р., Бангладеш	Від прийому фальсифікованих препаратів померло 223 дитини.
1995 р., Нігер	В результаті застосування фальсифікованої вакцини від менінгіту більше 50 тис. осіб госпіталізовано, понад 2,5 тис. померли.
1996 р., Гаїті	75 дітей померло від фальсифікованого засобу для лікування лихоманки.
1997-1999 рр., США	В результаті прийому препарату для схуднення «Фен-фен» (Fen-Phen) від 360 до 720 тис. осіб отримали ускладнення в роботі серця.
2000 р., Камбоджа	Фальсифіковані протималярійні засоби призвели до смерті не менше 30 дітей.

Рік, країна	Наслідки
2001 р., Китай	Протягом року від фальсифікованих лікарських засобів померло понад 100 тис. жителів країни.
2004 р., Бразилія	Сотні небажаних вагітностей стали наслідком застосування фальсифікованих протизаплідних засобів.
2006-2007 рр., Панама	Померло 300 дітей, 5 тис. постраждали в результаті застосування препарату в формі сиропу, який в собі містив діетиленгліколь (антифриз) китайського походження замість гліцерину.
2007-2008 рр., США	149 американців померли від зараження крові розріджувачем крові під назвою Гепарин.
2009 р., Нігерія	В результаті отруєння знеболюючою мікстурою для зубів померло 84 дитини.
2011 р., Пакистан	В результаті прийому серцевого препарату з небезпечними домішками померло понад 200 пацієнтів, а 850 пацієнтів потрапили до лікарні.
2012 р., США	Від підроблених стероїдів померло 11 осіб у передмісті Бостона, ще 100 осіб постраждали.
2012-2013 рр., Пакистан	Від споживання великої кількості сиропу проти кашлю з АФІ декстрометорфан, який виробник помилково замінив на інший стереоізомер – левометорфан, з тією ж самою хімічною формулою, але в кілька разів активніший, померло близько 60 наркоманів.
2013 р., Парагвай	Госпіталізовано 44 дитини після застосування сиропу проти кашлю з помилково використаним левометорфаном замість декстрометорфану (тієї ж серії АФІ, що спричинила загибель наркоманів у Пакистані).
2014 р., Конго	Багато постраждалих після прийому таблеток парацетамолу, забруднених великою кількістю фенобарбіталу.
2015 р., Конго	В результаті прийому фальсифікованого седативного засобу діазепам померли 11 осіб, госпіталізовано понад 1000 пацієнтів

Великі та особливо великі розміри отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу^{1 2}

Назва отруйного лікарського засобу	Великі розміри (г)	Особливо великі розміри (г)
Атропін та його солі (порошок)	від 0,30 до 3,00	3,00 і більше
Кетамін	від 5,0 до 50,00	50,00 і більше
Тетракаїн (порошок)	від 9,00 до 90,00	90,00 і більше
Тригексифенідил	від 2,00 до 20,00	20,00 і більше
<i>Міорелаксанти периферичної дії, уключаючи їх сольові похідні:</i>		
Атракурій	від 0,5 до 5,00	5,00 і більше
Векуроній	від 0,04 до 0,40	0,40 і більше
Піпекуроній	від 0,04 до 0,40	0,40 і більше
Рокуроній	від 1,00 до 10,00	10,0 і більше
Суксаметоній	від 1,00 до 10,00	10,0 і більше

Назва сильнодіючого лікарського засобу	Великі розміри (г)	Особливо великі розміри (г)
Буторфанол	від 0,24 до 2,40	2,40 і більше
Дифенгідрамін (тверді форми)	від 5,0 до 50,00	50,00 і більше
Зопіклон	від 1,50 до 15,00	15,00 і більше
Клонідін (субстанція, рідкі форми)	від 0,15 до 1,50	1,50 і більше
Метандієнон	від 5,00 до 50,00	50,00 і більше
Нандролон	від 1,0 до 10,00	10,00 і більше
Прометазин	від 50,00 до 500,00	500,00 і більше

* Наведені в таблицях кількості великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів стосуються виключно діючих речовин.

¹ Про затвердження Великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31.08.2007 р. № 511. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 вересня 2007 р. за № 1070/14337. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1070-07#Text>.

² Великі та особливо великі розміри сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31.08.2007 р. № 511. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14 вересня 2007 р. за № 1071/14338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1071-07#Text>.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчальної роботи
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор

Галина УЛЬЯНОВА

«26» березня 2020 року

АКТ

впровадження в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» результатів дисертаційного дослідження Буги Алли Юріївни на тему «Методика розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081-Право

Комісія у складі:

- 1) начальника навчально-методичного відділу Л.В. Кузнецової;
- 2) завідувача кафедри криміналістики, доктора юридичних наук, професора В.В. Тіщенка;
- 3) доцента кафедри криміналістики, доктора юридичних наук, доцента О.А. Самойленко

склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Буги Алли Юріївни на тему «Методика розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів» використовуються в освітньому процесі Національного університету «Одеська юридична академія» під час викладання навчальних дисциплін: «Криміналістика», «Методика і тактика розслідування злочинів», «Основи слідчої діяльності», «Основи детективної та оперативно-розшукової діяльності». Студентам у вигляді методичних матеріалів під час підготовки до практичних занять рекомендуються опубліковані автором наукові статті, а саме:

1. Буга А.Ю. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 2(27). Том 2. С. 77-83.
2. Буга А.Ю. Особа злочинця в структурі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. Том 2. С. 55-59.
3. Buga A.U. The Method of Crimes Related to Drug Trafficking as an Element

of Forensic Characterization. *European Reforms Bulletin*. 2020. No. 2. P. 2-7.

4. Буга А.Ю. Окремі аспекти історико-правового розвитку обігу фальсифікованих лікарських засобів крізь призму становлення фармацевтичної індустрії. *ScienceRise: Juridical Science*. 2020. № 2 (12). С. 42-48.

5. Буга А.Ю. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Львів, 14-15 червня 2019 року). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 92-94.

6. Буга А.Ю. Слідчі ситуації при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Харків, 14-15 лютого 2020 року). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 26-29.

7. Буга А.Ю. Визначення предмету посягання злочинів, пов'язаних із незаконним обігом лікарських засобів. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали VIII Міжнародного круглого столу* (м. Одеса, 5 червня 2020 р.) Одеса, 2020. С. 174-176

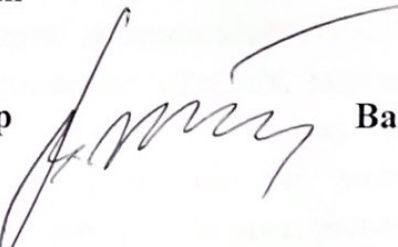
Крім цього, результати дисертаційного дослідження Буги Алли Юріївни використовуються під час визначення напрямів наукових пошуків і тем дисертацій викладачів, аспірантів і здобувачів Національного університету «Одеська юридична академія».

Члени комісії:

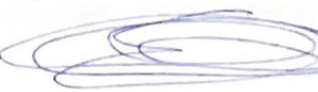
Начальник навчально-методичного
відділу Національного університету
«Одеська юридична академія»

 Людмила КУЗНЕЦОВА

Завідувач кафедри криміналістики
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор

 Валерій ТІЩЕНКО

доцент кафедри криміналістики
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, доцент

 Олена САМОЙЛЕНКО